KREENHOLMI MANUFAKTUUR

A-21487

KREENHOLMI MANUFAKTUUR

1857—1957

★

ENSV
Tartu
Rajooniraamatukogu
9609

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

33N(E) + 9(E)

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

EESSÕNA

Narva Kreenholmi Manufaktuuril on pikk ajalugu. Selles on rohkesti unustamatuid ning kuulsusrikkaid lehekülgi, mille üle Kreenholmi töölised võivad õigusega uhkust tunda.

Kreenholmi Manufaktuuril on olnud juhtiv koht eesti töölisklassi revolutsioonilises võitluses. Kreenholmlased võtsid aktiivselt osa 1905.—1907. aasta revolutsioonist. Piiteri proletaarlaste väljaastumist toetades osutasid nad mehisust ja otsustavust. Manufaktuuri töölisi võitles ka Punaarmee ridades, kaitstes ennastsalgavalt noort Nõukogude vabariiki vaenlaste eest. Vaenlase purustamine Narva all 1918. aasta veebruaris on ajalukku läinud kui tähtis sündmus. Kreenholmi töölised, kes kuulusid punakaardisalkadesse, meenutavad uhkustundega osavõttu neist lahinguist.

1940. aasta tähendusrikkail päevadel, millal eesti töötav rahvas kukutas kodanluse diktatuuri ja taastas vabariigis nõukogude võimu, avaldasid Kreenholmi töölised kõrget klassiteadlikkust ja revolutsioonilist energiat. Vaimustusega võtsid nad vastu Eesti astumise Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu.

Kreenholmi Manufaktuuri töölised osutusid kodumaa väärilisteks poegadeks ka katsumuste raskeil aastail — Suure Isamaasõja ajal. Kindlalt kõiki raskusi taludes võitlesid nad Nõukogude armee ridades ja partisanisalkades ning töötasid Nõukogude tagalas. Narva vabastamislahinguist osavõtnud Eesti korpuse ridades oli samuti palju töölisi Kreenholmist.

Sõda tekitas Narvale raskeid haavu. Kuid kreenholmlaste vapper töö, nende ammendamatu energia ja armastus oma Kreenholmi vastu äratasid purustatud vabriku taas ellu.

Käesoleval ajal astub Kreenholmi Manufaktuur, olles edukalt täitnud kaks sõjajärgset viisaastakut, kasvanuna ja tugevnenuna oma ajaloo teise sajandisse. Iga aastaga annab kombinaat meie maale üha rohkem riiet ja kedrust, aastast aastasse laieneb tema poolt väljalastava toodangu sortiment.

Kreenholmi Manufaktuur on jõudnud oma saja-aastase tähtpäevani rasket ja kuulsusrikast teed mööda, Kreenholmil on tekkinud ja tugevnenud suurepärased revolutsioonilised ja tööalased traditsioonid, eesti ja vene tööliste vennaliku sõpruse traditsioonid.

Käesoleva raamatu eesmärk on jutustada Kreenholmi ajaloo kõige eredamaist ja tähelepanuväärsemaist sündmustest, kombinaadi paljutuhandelise tööliskollektiivi mitmepalgelise elu üksikuist külgedest, näidata, kuidas see kollektiiv meie päevil koos kogu rahvaga võitleb kommunistliku partei suurejooneliste plaanide elluviimise eest, kommunismi ülesehitamise eest meie maal.

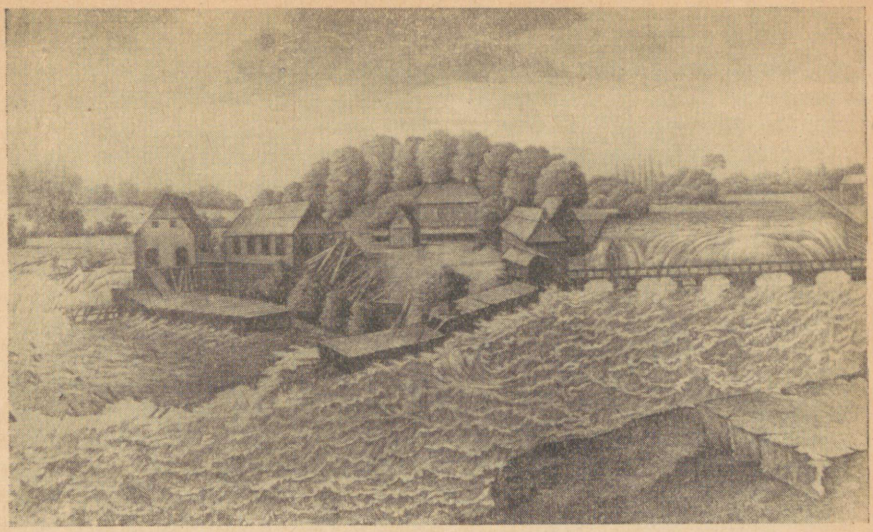

NII SAI ALGUSE AJALUGU

Vanad gravüürid, litograafiad ja joonised on säilitanud meile ammu möödunud aegade Narva vaate.

Silmitsedes neid, võime selgesti kujutleda muistset Narvat, mis ei sarnane ühegi tänapäeva linnaga. Kitsad tänavad, gaasilaternad ühe- ja kahekorruseliste hoonete välisuste kohal, vanade majade kaunid portaalid, valge, justkui pestud paekiviga kaetud kõnniteed, teravaharjalised telliskatused ja kõige selle keskelt tõusevad taeva poole piigitaolised kirikute torniteravikud.

Me näeme kujutistel ka Narva jõge, mis voolab mööda otse linnamüüride juurest, ja jõe kallastel kaht kindlust, mis seisavad nagu võitlejad teineteise vastas. Kunagi need kindlused — vene Jaanilinn ja võõramaiste vallutajate bastion liivi Hermann — olidki võitlejad.

Narva jõgi ei ole kaugeltki tavaline jõgi. Kogu oma pikkusel muudab ta kaks korda oma ilmet, oma iseloomu, esinedes meile kord tasandiku-, kord mägijõena. Mitte kaugel, kilomeetrit kolm linnast kohtavad Narva veed kivikärestikust tõket, ületavad selle marulise rünnakuga ja suunduvad siitpeale kahes harus, moodustades võimsad joad. „Võimsad" ei ole siin öeldud jutu ilustamiseks: Narva jugade võimsus moodustab hobujõududes küllaltki aukartust äratava arvu — 100 000. Kahest jõeharust piiratud ja kahe joa vahel asetsev saar kannab kõlavat nime — Kreenholm, mis on moodustatud rootsikeelsest sõnast Grönholm — roheline saar.

Saar kuulus suuromanikule Suthofile. Miski ei kõnelnud siin siis tulevasest tööstuslinnast. Rahulikult seisis puude varjus mõisahäärber, ja Narva jugade mühin, mis ei olnud oma võimsat energiat andnud veel inimeste teenistusse, kandus meeldiva muusikana saare omanike kõrvu.

Peeter I oli inimene, kes oskas hinnata ilu. Ta imetles korduvalt Narva jugade suurepärast vaatepilti, oli vaimustuses nende võimsusest. Kuid Peeter oli ühtlasi suurte kavatsustega riigimees. 1704. aastal avaldas ta mõtte, et sellele kohale on otstarbekohane rajada suur tööstusettevõte, mis töötab vee jõul. Koht oli tsaari poolt õigesti valitud, sest siit algas jõetee Venemaale ja meretee välismaale.

Kuid Narva jäi veel kauaks ajaks käsitööliste linnaks. Vähesel määral kasutasid kose jõudu jõe paremal kaldal asetsev Tšuikini vesiveski ning väikesed lina-, puuvilla- ja puukiuvabrikud tema vasakul kaldal. Mitte niisuguseist ettevõtteist ega niisugusest vähesest veejõu kasutamisest ei unistanud Peeter!

Hiljem, XIX sajandi algul ehitas kaupmees Momma jõe paremale kaldale kalevivabriku — tolle aja kohta küllaltki suure tekstiilikäitise. Seejärel, juba XIX sajandi 50-ndate aastate piiril, ehitas parun Stieglitz linaketramisvabriku, kus 1860. aastal töötas 1715 töölist. Suuremat tööliste arvu ei olnud neil aastail üheski teises Venemaa tekstiilikäitises.

1857. aastal asutati Narvas aktsiaühing „Kreenholmi Manufaktuuri Ühisus" tolle aja kohta vägagi suure põhikapitaliga — 2 miljonit kuldrubla. Ühingusse kuulusid niisugused suured rahatuusad, kaupmehed ja vabrikandid, nagu L. Knoop, vennad Hludovid, Baranov, Marsch, Soldatenko ja Kolbe. Samal aastal alustati Kreenholmi Manufaktuuri ehitamist.

Ühingu eesotsas oli Saksamaalt emigreerunud parun L. Knoop. See suurettevõtja esines algul vaid puuvilla ja kedruse müügi komisjonärina, samuti ka vahendajana Moskva manufaktuuridele Inglise tekstiilimasinate hankimise alal. Kuid taotlenud õiguse osa saada kasumitest ja omandada ettevõtete aktsiaid, varustas Knoop seadmetega peaaegu kõiki suuri vabrikuid (Morozovi, Baranovi, Miljuškini, Hludovi jt. vabrikuid) ja sai sel teel Venemaa 122 puuvillavabriku kaasomanikuks. Mitte asjata ei tekkinud noil aastail kõnekäänd:

Kus kirik — seal papp,
kus vabrik — seal Knoop.

Kreenholm vahetas peremeest. Parun Knoop ostis Suthofilt saare.

Ühel päikesepaistelisel kevadpäeval Roheline saar elustus. Siia sõitis kogu Narva ülemkiht. Kunagi varem ei olnud Kreenholm näinud niisugust pidulikes riietes meeste hulka, niisugust daamide lillelava, kes olid riietatud heledaisse kalleisse tualetti-

desse. Kreenholmil mängis puhkpilliorkester, summutades jugade mühina. Oli lõbus ja pidulik.

Eraldi grupina, eemal lõbusast publikust, seisis vaimulikkond — range ja pedantne, olles teadlik sündmuse pidulikkusest. Sündmus aga oli mõnede jaoks tõepoolest pidulik: toimus Kreenholmi Manufaktuuri esimese korpuse nurgakivipanek ... Kõrvuti kirikuesindajatega seisid ka peo „süüdlased" — tulevase ettevõtte peremehed. See sündmus oli 30. aprillil 1857.

Edaspidised sündmused arenesid kiiresti.

10. oktoobril 1857 hakkasid keerlema esimesed 8000 ketrusvärtnat.

1859. aasta augustis võeti kudumistelgedelt maha esimesed tuhanded arssinad kreenholmi puuvillast riiet.

1861. aasta 18. septembril astus tegevusse ketramisvabriku uus korpus — „Uus pool".

1862. aastal olid juba kõik ketramis- ja kudumisvabriku ehitustööd lõpule viidud, kõik masinad kohale monteeritud ja käiku lastud.

Narva joad hakkasid töötama Kreenholmi Manufaktuuri heaks.

Algul pandi kõik vabrikumehhanismid liikuma tohutu suurte vesirataste abil, kuid juba 1868. aastal hakati rattaid asendama turbiinidega. Selleks oli vaja kaevata kolm spetsiaalset juurdevoolukanalit üldpikkusega 2,5 kilomeetrit. Kahe kanali kaudu juhiti vesi Vana Ketramisvabriku ning Vana ja Uue Kudumisvabriku turbiinidele, kolmanda kaudu aga (mis oli suurim) anti vett Georgi ja Joala vabriku jaoks.

Me ütlesime eespool, et Narva joad hakkasid töötama Kreenholmi Manufaktuuri heaks, tegelikult aga võttis see neilt päris tühise osa: kõigest 17 000 hobujõudu. Mis see jugadele tähendas! Ei midagi, tõeline töö nende jaoks seisis alles kaugel ees ...

Kreenholmi Manufaktuuri peeti suurimaks tekstiilikäitiseks mitte ainult Venemaal, vaid ka kogu Euroopas, tema sisseseadet aga uusimaks, tolle aja kohta kõige täiuslikumaks.

Muidugi ainult tolle aja kohta. Vaevalt meie küll praegu peaksime täiuslikemaiks ja uusimaiks neid endise Kreenholmi Manufaktuuri tsehhe, kui meil õnnestuks neid veel näha.

Tsehhides valitses alatine hämarus, elektrivalgustust ei olnud, rohkearvuliste ülekanderihmade võrestik muutis aga tsehhid veel pimedamaks. Küte ja ventilatsioon olid paigutatud väga halvasti: talviti töölised külmetasid, suvel aga lämbusid talumatust kuumusest.

1895. aastal tehti katset Kreenholmi tsehhe elektrifitseerida, kuid see ebaõnnestus. Ja alles 1900. aastal ehitati Kreenholmile väike elektrijaam. Kuid ka siis manufaktuuri omanikud ei taotlenudki nii väga elektrivalgustuse juhtimist tootmisruumidesse. Endiselt vaevu vilkusid kõigis vabrikuis gaasitahid, sest gaas tuli peremeestele elektrist odavam. Esimene elektrilamp süttis Kreenholmis alles 1915. aastal.

Kas me võiksime kõige moodsamaks nimetada ka toodanguveo viisi Kreenholmi Manufaktuuris: kogu vabrikusisene toodangu transportimine toimus hobustega. Kitsarööpaliste raudteede ehitamist alustati alles 1921. aastal, normaalne raudteeharu manufaktuuri juurde juhiti alles 1927. aastal.

Kreenholmi Manufaktuuri tekkimine muutis ka Narva palge. Ta muutus käsitööliste, väikekaubitsejate ja kaupmeeste linnast suureks tööstuskeskuseks. XIX sajandi lõpuks kasvas linna elanikkond kuuelt tuhandelt inimeselt kolmekümne viie tuhandeni.

Oma töös „Kapitalismi arenemine Venemaal" nimetab V. I. Lenin Venemaa Euroopa-osa tähtsamate vabrikuliste ja tehaseliste tööstuskeskuste hulgas ka Narvat.

Suurt osa Narva tööstuse arenemisel etendas samuti Peterburi—Narva—Tallinna raudtee ehitamine 1870. aastal.

Elu hakkas muutuma ka Narva ümbruses.

Väike kaluriasula Narva-Jõesuus, mida sakslased nähtavasti mitte ilma asjata ei nimetanud Hungerburgiks („näljalinnaks"), muutus suureks suvitusaleviks. Siin mererannal luksuslikes suvilais elasid kevadest kuni sügiseni linnakodanluse ja tšinovnikute perekonnad. Et suvitajail ei puuduks mugavused, seati sisse regulaarne laevaühendus Narva ja Narva-Jõesuu vahel. Nende jaoks ja nende huvide nimel avati linnas gümnaasium ja hakkas ilmuma ajaleht.

Kreenholmi Manufaktuur kasvas . . .

RAUDSETE KÄTE HAARDES

Kasvas Kreenholmi Manufaktuur, koos temaga kasvas ka Narvas ketrajate ja kangrute armee — Narva tekstiilitööliste armee. 1872. aastal oli Kreenholmis ligi 6000 vabrikutöölist.

Sel armeel ei olnud luksuslikke suvilaid, kauneid aurikuid, gümnaasiume ega ajalehti. Tal oli aga midagi muud: töökäed, mis oskasid kedrata, kududa, luua materiaalseid väärtusi. Seda nad ka lõid — kuid mitte endi jaoks. Nii käed ise kui ka kõik, mis nad tootsid, kuulusid Kreenholmi Manufaktuuri peremeestele. Peremehed võisid sundida neid käsi töötama nii palju kui oli vajalik neile, ettevõtjaile.

Kell neli hommikul, kui Narva alles magas, olles vajunud pimedusse, kogunesid Kreenholmi töölised juba vabrikukorpuste juurde. Kell neli hommikul . . . Kui nad töölt tagasi koju tulid, oli Narva uuesti saabunud pimedus — uue öö pimedus . . .

Tööpäeva, mis vabriku algaastail kestis 13 tundi, pikendati 1872. aastal 14 tunnini. Vähenes tükitasu riidekanga eest, kanga pikkus aga kasvas. Pärast pärisorjuse kaotamist Venemaal, kui Narva vabrikantidel ei olnud tööjõu puudust, järgnes Kreenholmis üks „krutski" teisele . . .

Rohkem kui pooled töölised koosnesid siin naistest ja lastest: nende töö tuli peremeestele odavam. Vabrikusse ei läinud mitte ainult kreenholmlaste lapsed. Neile juba oli vabrik „jumalast" määratud saatuseks... Kuid oli veel üks allikas. Peterburi keiserlike kasvatusmajade ja Kreenholmi Manufaktuuri vahel sõlmitud lepingu järgi suunati kõik kasvandikud alates üheteistkümneaastaselt sundkorras vabrikusse, kus nad pidid töötama kümme aastat. Alles hiljem vähendati seda kohustusliku töö tähtaega viiele aastale. Alaealiste ja laste tööpäev ei olnud lühem, nad pidid töötama võrdselt täisealiste töölistega.

70-ndate aastate revolutsioonilisest liikumisest aktiivne osavõtja Vassili Gerassimov sattus Kreenholmi vabrikusse kasvatusmajast üheteistkümne-aastase poisikesena, nagu oli lepingu järgi ette nähtud. Tema poolt kirjutatud mälestustes leidub lehekülgi, mis jutustavad alaealiste tööliste elust Kreenholmis.

„Tööle aeti meid kell 4 hommikul. Töötasin vaatermasinail. Põrgulik töö kestis kella 8-ni õhtul. Sellest tööst jõu täieliku lõppemiseni ära piinatud, olime kell 9 õhtul sunnitud minema veel kooli, kus meid õpetati või õigemini ütelda — piinati kella 11-ni. ... Pühapäeviti ja õhtuti pärast töö lõppu ei julgenud ma väljuda kuhugi ilma piletita. Lubati minna tunniks, kui aga tähtaja mööda lasksid, siis ootasid kartser ja vitsad. Kartserisse pandi veele ja leivale, vitsu aga anti 25—100 hoopi.

Ükskord lõhkusin kogemata harja, selle eest sain 25 hoopi nuudiga, teinekord sain 50 hoopi selle eest, et sõitsin tõstukiga neljandalt korruselt kolmandale. Mind peksti nii tugevasti, et seljale ei jäänud valget kohta — nahk oli must nagu saabas. Kartseris istusin mitu korda; ükskord sattusin sinna selle eest, et ei jõudnud ülevaatusele.

Toit oli meil väga vilets... Liikusime ringi räpastena ja närudes.

Kui vabrikusse tulin, määras direktor palgaks 4 rubla kuus, sellest saime kuus kätte kõigest 8 kopikat, s. o. 2 kopikat rublalt. Niisuguse palgaga töötasin 4 aastat. Kuni kuueteistkümneaastaseks saamiseni võttis peremees minult ülalpidamise eest 6 rubla 50 kopikat kuus. Seetõttu jäin talle iga kuu 2 rubla 50 kopikat võlgu, vahel rohkemgi, sest sageli võeti meilt trahvi mitmesuguste eksimuste eest, mis aga arvati võlale juurde. Kui sain kahekümne-aastaseks, hakkas peremees minult ülalpidamise eest võtma 10 rubla kuus. Seega tekkis jälle võlg, mille katmiseks läks peaaegu kogu mu teenistus..."

Nii elasid Kreenholmi Manufaktuuri alaealised töölised. Pole midagi imestada, et paljud neist surid kurnava töö, kehaliste karistuste ja nälja tõttu.

Töölise närust palka (keskmiselt kuni 7 rubla 50 kopikat kuus) vähendati veel trahvidega, mis ulatusid poole kuuteenistuseni.

70-ndate aastate Kreenholmi Manufaktuuri tööliste palgaraamatud sõna otseses mõttes kirendasid trahvide sissekandeist. Trah-

viti kõige eest: vähese väljatöötamise eest, masinaosa vigastuse eest, halvaks osutunud töö eest, hääle tõstmise, töötamiskohalt lahkumise, sõnakuulmatuse jm. eest. Hiljem ilmus veel üks trahvilahter: hakati trahvima „sigaduse" eest. Nii nimetati igasugust lugupidamatuse avaldust ülemuse suhtes, igasugust protestiavaldust ülemuse korralduse vastu.

Manufaktuuris olemasolevad eeskirjad määrasid kindlaks trahvi ulatuse ühest rublast kuni kümne rublani, masinaosa vigastuse eest aga ulatus trahv isegi 25 rublani.

Toome näite, kuidas näeb välja Kreenholmi Manufaktuuri kangru Peeter Kiršini palgaraamat. Ühtki kuud ei ole ilma trahvita!

1871		Arvutatud	Kinni peetud
18. september	Raha	17.—	
	2%		—.34
	Halva töö eest		—.65
16. oktoober	Raha	16.—	
	2%		—.32
	Vähese väljatöötamise jm. eest		3.50
20. november	Raha	11.—	
	2%		—.22
	Vähese väljatöötamise eest		3.20
18. detsember	Raha	14.—	
	2%		—.28
	Halva töö eest		1.—
1872	Raha	15.—	
19. jaanuar	2%		—.30
	Halva töö eest		3.50

Eeskirjades öeldakse, et kogutud trahvirahad lähevad tasuks neile isikuile, kes täidavad oma kohustusi manufaktuuri vastu laitmatult. Seepärast pole midagi imestada, kui meistrid pingutasid kõigest jõust ja trahvisid töölisi ilma südametunnistuse piinata.

Ja mida suurem oli manufaktuuri omanike „rahuldus", seda raskem oli töölisel. Näis, nagu haaraksid teda kellegi ahned käed ja pigistaksid temalt välja kõik kuni viimse piisani.

Nii see tegelikult oligi. 1898. aastal kirjutas Eduard Vilde romaani „Raudsed käed". Selles raamatus kujutab kirjanik, nagu ta ise ütleb, „moodsate tööliste kannatusi raudse kapitalismi armutu surve all".

Romaani peategelased Villem Luik, Hindrek Sepp ja tema õde Anna on maainimesed, ja muidugi mitte kerge elu ei sundinud neid sõitma Narva ning astuma tööle Kreenholmi. Kõik kolm

lahkusid kodukohast lootuses leida inimlikud elutingimused. Nende unistused ja lootused varisesid kokku kapitali „raudsete käte" julmade pihtide vahel.

Vilde kirjeldab olukorda tsehhis, kus asus tööle Villem Luik:

„Villemile oli tööpaik määratud nõndanimetatud villakambris. See ei tähendanud just suuremat kohaõnne, sest palk oli siin ainult kümme kuni viisteistkümmend rubla kuus. Ta oli aga esiotsa sellegi teenistusega rahul, sest teda trööstis lootus usinuse ja tubliduse abil villakambrist mõnda teise tööjaoskonda pääseda, kus palgad olid kõrgemad.

Kui ta esimesel päeval lõunale läks, tundis ta enda olevat masinate mürinast poolkurdi ja vabriku raskest, kuumast õhust uimase. Paar korda oli ta süda töö juures nii halvaks läinud, et ta pidi külma vee järele jooksma. Ta oli kehalt kaunis tüse ja higistas seepärast rängasti, hoolimata sellest, et ta oli töö juures, nagu teisedki, peaaegu ööriides. Täiesti märja särgiga läks mehike koju..."

Mida siin veel unistada inimlikest tingimustest, selles kuumas puuvillapõrgus!

Kui Villem esimest korda nägi tööliste armeed, kes pärast töölahingut koju pöördus, oli ta hämmastunud:

„Ta pani kõigepealt tähele, kui osavõtmatult kõik üksteise kõrval ja järel kõndisid. Villem ei saanud aru, kas nad endid üksteisest nii lahus, üksteisele nii võõrad tundsid olevat, või aga nii ühised, nii tuttavad, nii ligi üksteisele, et iga elu- ja tundeväljendus igapäevase üksluisuse mõjul oli loiuks ja nüriks saanud. Vaevalt, et keegi Villemigi peale pageda ükskõikse pilgu heitis. Mingit terasemat tunnistamist, mingit küsimust ei helkinud niisuguses pilgus nähtavale. Suurem hulk läks mööda, ilma et võõrast tähelegi oleks pannud. Nende näod rääkisid tüdimusest ja sellest tusast, mida soetab tüdimus. Kui nad tuppa jõuavad — Villem aimas seda —, vajuvad nad vist lõdvalt kuhugi istmele ega mõtle, tunne, taha, soovi tükk aega midagi."

Möödusid vaid mõned päevad ja Villem enam ei imestanud. Pärast pikka ning rasket tööpäeva pöördus ta ka ise koju, tuim kõige vastu, tülpinud ja vaevatud. Ta oli juba harjunud teda ümbritsevate naiste koltunud kahvatute nägudega: ta teadis, et niisugusteks muudab neid alaline viibimine vabriku palavas, umbses õhus.

Kolm aastat Kreenholmis muutsid Villemi invaliidiks.

Eduard Vilde tundis hästi Kreenholmi Manufaktuuri tööliste elu: mõned aastad oli ta Narva ajalehe „Virulane" toimetajaks, kus tal avanes võimalus põhjalikult tundma õppida elu ja inimesi. Seetõttu annab romaan „Raudsed käed" tõepärase ning täpse pildi peategelaste traagilisest saatusest.

Et vältida tsensuuri rünnakuid, kirjeldab autor väga ettevaatlikult Kreenholmi tööliste elu, kuid need tagasihoidlikudki, isegi kasinalt antud olupildid räägivad küllaltki palju.

„Esimene ruum, kuhu külamees jõudis, oli põhjatu suur kivipõrandaga köök, mis näis olevat terve alumise majakorra tarvis määratud. Keset suurt, tahmast ja aurust tuhmiks vindunud ruumi seisis nelinurga kujul päratu pliit, üleni kaetud igasuguste ja igasuuruste keeduriistadega. Tihe segadik kõiksugu vängeid lõhnu ja haise lõi tulijaile pilvena vastu. Ilmatu köök kajas naiste vadast, laste nutust ja keeduriistade plaginast. Vist küll kuni viiekümnele perekonnale keedeti ses ühises ruumis toitu; siit käisid läbi ka kõigi perekondade liikmed, korteritest tulles ja sinna minnes; siia jooksis küll sada ja rohkem last emadele virisedes või kilgates järele."

Kuidas aga nägi välja Kreenholmi töölise korter Knoopi kasarmus, seda kirjeldab Vilde jällegi viimistletud tagasihoidlikkusega, näilise kiretusega:

„Külaline viitis aega sellega, et ta hakkas ruumikest, milles ta viibis, lähemalt silmitsema ning pidas aru, kuidas võisid siin viis või kuus hinge elada, kõigepealt aga magada. Pikerguses süllakitsuses kambrikeses oli ainult kaks puuvoodit — parempoolse seina ääres, otsad vastamisi. Vastu teist seina seisis väike söögilaud ja madal ühe uksega riidekapp. Kaks tooli veel ja järg põrandal — see esindas terve mööblivara.

... Juhtumisi üles lae poole vaadates märkas külamees alles nüüd, et mõlemapoolsed seinad ülalt, umbes kolme jala kõrguselt, olid lahti — ainult neljakandiliste varbadega trellide kujul täidetud. Õhu poolest seisid siis kõik korterid — terve päratu rida — üksteisega otseses ühenduses..."

Need on elu leheküljed, mis on jäädvustatud ilukirjanduslikus teoses, kuid neid võib tsiteerida ka ametlikest dokumentidest.

Isegi tsaariametnikest koosnev komisjon, kes oli võimude poolt Kreenholmi määratud, oli sunnitud tunnistama tööliste rasket olukorda. Muuseas olgu öeldud, et komisjon ei olnud moodustatud kreenholmlaste raske olukorra parandamise eesmärgil. Tal oli hoopis teine ülesanne: leida abinõud, mis likvideeriksid rahutused tööliste hulgas. Ja see komisjon, kes ei olnud kutsutud kaitsma tööliste huvisid, teatas oma ettekandes siseministrile elamutingimustest Kreenholmis:

„Silmas pidades tubade äärmiselt väikesi mõõtmeid neis kasarmuis (pikkus seitse ja pool arssinat, laius kolm ja pool arssinat, kõrgus neli ja pool arssinat) ja neis elavate inimeste tihedat kuhjamist (kuni 350 inimest keskmiselt igas numbris), peab tunnistama, ühelt poolt, et numbritöölised elavad siin väga tihedalt, teiselt poolt aga, et nad maksavad ruumi eest küllalt kallist hinda..."

„Vallaliste kasarmud on kõik kahekorruselised ja igale korrusele on ehitatud naride read, milledel magavadki töölised, üksteise kõrval... Igalt artellinumbrilt, kuhu paigutatakse 20—30 inimest, võtab manufaktuuri juhatus 6 rubla kuus."

„. . . Kuid tuleb nimetada maju, mis on ehitatud manufaktuuri naabruses asuvale härra Krameri maale ja kus elavad eranditult manufaktuuri töölised. Mustus ja nende majade uskumatu täiskuhjamine töölistega ületas igasuguse kirjelduse . . .“

„Manufaktuuri töölistele on juhatus ehitanud erilise sauna, mida köetakse naiste jaoks reedeti ja meeste jaoks laupäeviti; sealjuures, nagu komisjoni liikmed isiklikult veendusid, ei ole meestele ja naistele keelatud minna vabrikusauna üheaegselt, nii reedeti kui ka laupäeviti: nad riietuvad lahti ja pesevad ühes ühises saunas.“

Nii tööliste kasarmud kui ka saun olid omanikele tuluartikliks: nad said nendelt kuni 10 protsenti kasumeid.

1907. aastal pühitseti Kreenholmi Manufaktuuri 50. aastapäeva. Selle tähtpäeva tähistamiseks andsid omanikud välja spetsiaalse juubeliraamatu. Sellesse kaunil paberil trükitud raamatusse olid paigutatud kõigi Kreenholmi omanike fotod, eesotsas Knoopiga, olid loetletud kõik edusammud, mis Manufaktuur oli poole sajandi jooksul teinud, ning toodud kõige üksikasjalisemad tabelid kedruse- ja riidetoodangu kasvu kohta. Raamatus ei olnud aga mitte ühtki sõna neist, kes suurendasid seda kedruse ja riide hulka, neist, kelle käed ketrasid ja kudusid. Raamatus ei olnud ainuskti töölise nime, ühtki head sõna tööinimeste kohta, kelle higi ja verega oli saavutatud manufaktuuri õitseng.

See-eest oli toodud palju häid ja kiitvaid sõnu „heategija“ Knoopi, „energilise tegelase“ ja „tööinimeste eest hoolitseja“ aadressil. Raamatus olid loetletud kõik „heateod“, mida peremees oli teinud tööliste heaks. Üheks neist hüvedest, mida Knoop oli andnud, olid kasarmud. Mida need endast kujutlesid, seda me juba teame Eduard Vilde romaanist ja ametlikest dokumentidest. Aga ühest teisest „heateost“, mis oli tehtud tööliste „heaolu nimel“, on vaja jutustada. Juubeliraamatus oli kirjutatud:

„Lastega tööliste jaoks on Kreenholmis sõimed (hälliruumid). Sõimed asuvad maja nr. 7 kahes jaoskonnas. Sõimede juures on 40 hälli, laud mähkimiseks, magamiskottide ja mähkmete ladu. Sõimedesse võetakse kuni 7-aastasi lapsi. Igale kas süles või käekõrval toodud lapsele on Manufaktuuri poolt ette nähtud päevas üks kruus piima.“

Kreenholmi Manufaktuuri vana tööline Helene Veerak mäletab väga hästi neid sõimi.

„Sääraseid niipea ei unusta!“ kõneleb ta. „Meie mehega mõlemad töötasime, vanu majas ei olnud, lapsed aga olid meil liiga väikesed, et neid üksinda jätta. Lapsehoidja ei saanud kõnessegi tulla, see ei olnud meile jõukohane. Nii tuligi lapsed viia kogu päevaks sõime. Tööle pidin minema vara, kell neli hommikul. Tähendab lapsed tuli äratada peaaegu öösel. See oli raske. Lapsed tahavad magada, kisendavad, sina aga oled sunnitud neid jõuga üles ajama ja mähkima. Kahju on lastest, kuid pole midagi parata — häda sunnib piinama. Ühe väikese võtan kätele, teist

tirin käe otsas, nii komberdame hälliruumini. Pärast tööd jooksen kohe laste järele. „Kuidas on," küsin lapsehoidjalt, „kas mu lapsukesed väga karjuvad?" Lapsehoidja vastab: „Üldse ei karju. Nad on meil rahulikud, kogu päeva magavad." Ja tõepoolest. Isegi koju kandsin neid uniseina. See näis mulle imelik. Lapsed olid meil elavad, rahutud, eriti vanem tüdruk — nagu elavhõbe. Nüüd aga on mõlemad nagu ümber vahetatud: vaiksed, ja ikka rohkem tahavad magada. Mis ime oli lastega juhtunud — sellest ei suutnud ma aru saada. Mida enam edasi, seda rohkem ma erutusin: ei tunne oma lapsi, ja muud midagi! Hiljem aga sain teada, milles on asi. Üks lapsehoidja lobises välja. „Meie joodame neid mooniekstraktiga," ütleb ta, „et nad paremini magaksid." See just muutiski lapsukesed nagu uimastatuiks! Võtsin nad muidugi hällimajast ära."

Kommentaarid sellele jutustusele on üleliigsed. Pole imestada, et laste suremus Kreenholmis oli väga suur. Toome andmed 1888. aasta kohta, mis on võetud samast juubeliraamatust:

Difteeriasse	haigestus	53,	neist	suri	28
Leetritesse	„	406	„	„	92
Rõugetesse	„	30	„	„	25
Sarlakitesse	„	142	„	„	39

Külvates Knoopi üle kiitustega, ei unustanud raamatu autorid jutustamast niisugusest peremehe „heateost":

„Algul matsid Kreenholmi elanikud oma surnud Narva üldkalmistuile, kuid alates 1880. aastast, kui kalmistud hakkasid neist üle kuhjuma, keelduti surnute vastuvõtmisest. Siis avas Kreenholmi Manufaktuur oma kalmistu. Kreenholmi kalmistu pidulik avamine toimus 15. augustil 1885."

Kahjuks raamatu autorid ei jutusta, kuidas seda pidulikult pühitseti!

Vabrikandid ei hoolitsenud üldse tööliste elu ja tervise eest, puudus töökaitse, vanad ja vigased ning Kreenholmis vanemaita jäänud orvud heideti vabrikantide poolt ilma igasuguse kaastundeta tänavale.

Vassili Gerassimov jutustab oma mälestustes niisugusest õudsest juhtumist. Pikemat aega remontimata sillalt kukkus jõkke 150 naist. Päästa õnnestus vaid vähesed. Enamik neist, nagu kirjutasid ajalehed, kadus jäljetult . . .

Ja kas see oli ainus juhtum?!

1871. aastal uue vabrikukorpuse ehitamisel varisesid kokku tellingud, ja neil viibinud 800 ehitustöölist kukkusid neljanda korruse kõrguselt alla. Paljud hukkusid, paljud jäid eluajaks vigaseks. Peremees ei kandnud ka seekord mingisugust vastutust.

Tsaari-ametnikest komisjon Kreenholmis oli sunnitud tunnistama: „Pikaajaline teenistus vabrikus ja saadud vigastused ei ole andnud mingeid soodustusi vanadele ja vigastele töölistele

tulevikus... Abistamiskassat vaeste ja vigaste tööliste, samuti vanemaita orbude toetamiseks vabrikus ei ole. Niisamuti ei ole manufaktuuri juhatusel oma vanade tööliste jaoks kohti linna vaestemajas."

Üks ajalehe „Pärnu Postimees" kirjasaatja, iseloomustades olukorda Kreenholmis, kirjutab: „Vabriku juhtkond ei hoolitse inimeste eest mitte rohkem kui orjapidajad oma neegrite-orjade eest."

Narva vabrikandid teenisid tööliste arvel määratu suuri kasumeid. Lühikese aja jooksul kasvas „Kreenholmi Manufaktuuri Ühisuse" aktsiate väärtus kolmekordseks. Juba ainult väike osa kasumeist, mis iga aasta aktsionäride vahel jaotati, ulatus 33 protsendini.

Töölevõtmise lepingu tingimuste põhjal ei võinud töölised vabrikust vabalt ära minna, kuid see-eest võisid vabrikandid töölise ükskõik missugusel põhjusel minema kihutada, ilma talle sellest ette teatamata ja isegi palka välja maksmata.

Vabrikus oli olemas oma vastava põhikirjaga vabrikupolitsei, kes ei allunud juriidiliselt teistele kohtuorganitele. Selle põhikirja alusel oli vabriku administratsioonil tööliste üle politsei-, osaliselt aga ka kohtuvõim.

Vabrikupolitsei võis määrata trahve ühe kuni kümne päeva tasu ulatuses, võis määrata kehalist karistust ühest vitsahoobist kuni viiekümne hoobini, pidada vahi all kuni kaks ööpäeva, teostada võlakohustuste järgi sissenõudmisi ning omas muid politseija kohtuõigusi. Paljude aastate jooksul juhtis vabrikut täiesti autokraatlikult Kolbe.

Sellest hoolimata, et Kreenholmi Manufaktuur oli tehniliselt varustuselt eeskujulik kapitalistlik ettevõte, valitsesid selles täisealiste tööliste ja laste ekspluateerimise julmad, koloniaal-pärisorjuslikud meetodid, tööliste õigusetus ja vabriku juhtkonna täielik omavoli.

Niisugused olid tingimused, milles elas, töötas, kasvas ja mehistus Kreenholmi töölisklass.

MEIE NÕUAME!

Näis, et tööliste elu ei saagi olla raskem kui ta oli. Kuid nähtavasti ei olnud murekarikas täidetud veel viimse tilgani...

1872. aasta juulis puhkes Narvas koolera. Kohutav õnnetus võttis niisuguse ulatuse, et linnas ei jõutud teha puusärke, ja surnud maeti ilma kirstudeta, ladudes nad ühishaudadesse.

Ebasanitaarsed tingimused Kreenholmis soodustasid koolera takistamata levikut. Kreenholmi Manufaktuuri uurimise komisjon kandis peaaegu paanikas ette siseministrile: „... Ühes ja samas toas asuvad nii surnud, kohutavais piinades haiged kui ka terved, kes säärases olukorras sarnanevad pigem liikuvate varjudega kui

elavate olevustega ..." Tunduvalt vähendatud andmeil suri Narvas juulikuust kuni septembrini koolerasse rohkem kui 900 inimest. Tööliste olukord muutus talumatult raskeks.

Ikka sagedamini võis näha kokkukogunenud töölisgruppe. Üha sagedamini oli kuulda täiesti meeleheitlikke sõnu:

„Ei suuda enam kannatada! Mida meiega tehakse! Isegi koeral on parem elu! Kus on aga väljapääs? Kes meid aitab? Meil ei ole kellelegi loota..."

9. augustil 260 ehitustöölist, kellele oli keeldutud lõpparvet tegemast, ei tulnud tööle ja lahkusid omavoliliselt Kreenholmist. Viis päeva sellest sündmusest hiljem katkestasid üle 500 kangru töö ning esitasid oma valitud esindajate kaudu vabriku direktsiooni volinikule nõudmised:

„Alustada tööd mitte kell viis, vaid kell pool kuus hommikul, suurendada lõunavaheaega poole tunni võrra, maksta 50 arssina suuruse riidekanga eest 40 kopikat, vigastatud masinaosade eest arvutada nende tegelik väärtus, mitte aga rohkem, mitte trahvida vähese väljatöötamise pärast, vallandada vabrikust tööliste poolt vihatud vanemad ja velskrid, anda lastele rohkem aega kooliskäimiseks."

Meie nõuame! Niisugused sõnad kõlasid Kreenholmis esmakordselt.

Kolbe hoidus otsesest vastusest kõrvale ja lubas töölistele, et ta nädala jooksul kutsub Moskvast vabriku direktori kohale. Kangrud olid nõus ootama, kuid teatasid, et kui nende nõudmisi ei rahuldata, siis 19. augustil katkestavad nad uuesti töö.

Kangrute nõudmistega ühendasid oma nõudmised ka ketrajad, ja 21. augustil olid vabriku peremehed, olles streigi massilisusest ära hirmutatud, sunnitud tegema järeleandmisi. Tööpäeva lühendati 30 minuti võrra, tühistati 2-protsendiline mahaarvamine haigla ja kiriku heaks, töölistele anti õigus esitada vanemate kandidaate oma äranägemise järgi. Administratsioon andis samuti lubaduse välja töötada masinaosade vigastamise arvestuse määrad.

Peremeeste järeleandmised olid vägagi tühised ega toonud tööliste olukorra olulist paranemist. Kuid ka see tööliste väike võit tähendas neile väga palju. Töölised said tunda kollektiivse tegutsemise jõudu, said tunda klassi jõudu ning sõnade „meie nõuame!" võimsust.

Kui kõigis vabrikuis oli jällegi alustatud tööd, tegid Manufaktuuri omanikud katset taganeda oma järeleandmistest ja tagasi pöörduda endiste tingimuste juurde. Nad alustasid sellega, et vallandasid kõige aktiivsemad töölised, mõned töölised aga, keda peeti streigi algatajaiks, arreteeriti võimude poolt.

Kuuldused peremeeste poolt tehtud järeleandmiste tühistamisest ja tööliste arreteerimisest kutsusid vabrikuis esile suure meelepaha. Töölised esitasid nõudmise viivitamata vabastada arreteeritud. Administratsioon lükkas need nõudmised tagasi.

Siis algas streik. Streikijad hõivasid silla, sulgesid juurdepääsu vabrikule, pildusid kohaleilmunud sandarmeid kividega ja vabastasid ise arreteeritud töölised.

Võitluseks streikijate vastu kutsuti sõjaväed, ja ainult nende abil suruti streik maha.

III osakonna poolt Aleksander II-le esitatud ettekandele streigi kohta kirjutas tsaar: „Tarvitusele võtta abinõud, et rahutused uuesti ei algaks."

Tsaari tahe täideti. Algasid arreteerimised. Paljud töölised mõisteti tsaarikohtu poolt sunnitööle, türmi ja Siberisse asumisele. Pärast streiki vallandas vabriku juhtkond mõne kuu jooksul veel üle 400 töölise, kes „ei äratanud usaldust" või olid „ebaustavad". Kreenholmis tugevdati politseid ja loodi spetsiaalne sandarmipunkt.

1872. aasta Kreenholmi streik oli esimeseks massiliseks tööliste väljaastumiseks Eestis ja selle perioodi üheks suuremaks streigiks Venemaal. Streigist aktiivsete osavõtjate keskelt kerkisid esile ka esimesed töölised-revolutsionäärid. Nad asusid tööliste etteotsa, olles nende innustajaiks ja juhtideks.

Üheks selliseks juhiks oli noor tööline Vilhelm Preisman. Ta näitas end võimelise, julge ning energilise organisaatorina, kes oskas rahvast kaasa kutsuda. Pärast streiki oli Preisman sunnitud siirduma Peterburi, kus ta jätkas revolutsioonilist tegevust töölisringides.

Samuti tõstis 1872. aasta streik esile Vassili Gerassimovi, väljapaistva töölise-revolutsionääri. Nagu Vilhelm Preisman, oli ka tema noor, kuid töölised nägid temas kindlat ning otsustavat juhti, uskusid teda ja järgnesid talle.

1873. aastal lahkus Gerassimov arreteerimise kartusel Narvast Peterburi. Siin astus ta üliõpilase Djakovi ringi ning tegi Peterburi tööliste ja Viiburi poole soldatite hulgas revolutsioonilist propagandat. 1875. aastal revolutsionäär Vassili Gerassimov arreteeriti ja mõisteti kümneks aastaks sunnitööle, pärast seda aga asumisele Jakuutiasse, kus ta suri 1892. aastal. Nüüd kannavad töölise-revolutsionääri Kreenholmi kangru nime üks tänav Narvas ja Kreenholmi kultuurimaja.

Vaevalt küll leidub Kreenholmi Manufaktuuris töölist, kes ei tunneks Fjodor Afanasjevi nime. Seda nime hääldatakse austuse ja uhkusega.

„Afanasjev on meie kangrute hulgast," öeldakse tema kohta.

See on tõsi. Afanasjev tuli vabrikusse kaheteistkümne-aastase poisikesena ja töötas siin kuusteistkümmend aastat. Kreenholmis tegi ta läbi raske sunnitöö kooli, kus ta saigi tunda, mis on „viletsuse hind", ja õppis võitlema selle viletsuse vastu.

Fjodor Afanasjev oli 70—80-ndate aastate töölisstreikide tunnistajaks; oma nooruse tõttu ei saanud ta nendest osa võtta, kuid noore töölise süda tundis, et vanemad seltsimehed võitlevad oma eluliste õiguste eest.

ENSV
Tartu

1905. aastal oli endine Kreenholmi kangur Afanasjev VSDTP Põhjakomitee Ivanovo-Voznessenski grupi juhiks, kes seisis kuulsa Ivanovo-Voznessenski tekstiilitööliste streigi eesotsas. Afanasjevit tunti parteilise hüüdnime „Isa" all. Komitee lendlehed, mida paljundati hektograafil, olid tuntud igale kangrule:

„Kõigi maade proletaarlased, ühinege! Kõigile Ivanovo-Voznessenski linna töölistele. Ei jätku enam jõudu kannatada! Vaadake meie elu, milleni meid on viinud peremehed! Kusagil ei ole näha väljapääsu meie koeraelust. On küllalt! Tund on tulnud. Meil ei ole kellelegi loota peale iseendi. On saabunud aeg muuta elu paremaks. Lõpetage töö, ühinege oma streikivate seltsimeestega! Esitage meie grupi poolt välja antud 26 nõudmist. Ühendage meiega oma kohalikud, eri nõudmised!"

Kreenholmi töölised räägivad:

„„Isa" kirjutas. On tunda meie, Kreenholmi kooli. Siin Fjodor Afanasjev tutvus tööliste koeraeluga, siin kuulis esmakordselt meeleheitlikku hüüet: ei suuda enam kannatada! Siin kuulis ka esmakordselt uhkeid, tugevaid sõnu: „meie nõuame!"

Helge mälestus töölisest-revolutsionäärist, kes mõrvati mustasajalaste poolt 1905. aastal, elab Kreenholmis edasi ja seda austatakse.

PETERBURI EI OLE KAUGEL

Sada kolmkümmend kuus versta lahutas Narvat Peterburist, kuid kreenholmlastele oli Peterburi lähedal, nad tundsid teda kogu aeg endi kõrval. Side oli kõige elavam. Peterburis olid revolutsioonilised töölisringid. Kaks sellistest ringidest osavõtjat — Lukaa Ivanov ja Aleksandr Ossipov — sõlmisid tihedad sidemed Narva töölistega. Nad varustasid neid kirjandusega. 1875. aastal loodi nende abiga Kreenholmis esimene töölisring. Pärast 1872. aasta kuulsat streiki ei tahtnud töölised jääda rumalaks ning haarasid ahnelt raamatute, teadmiste järele.

Kreenholmis juhtis ringi Paavel Fjodorov. Töölised kogunesid kokku salaja, piduõhtu või kaardimängu sildi all. Koos loeti illegaalset kirjandust, mida oli samuti saadud salaja Peterburi seltsimeestelt.

Ring ei eksisteerinud kuigi kaua. Peterburi sidemehed Lukaa Ivanov ja Aleksandr Ossipov arreteeriti. Saadi ka Paavel Fjodorovi jälile: tema korter otsiti läbi ja leiti keelatud kirjandust. Paavel arreteeriti ja anti kohtu alla. Töölised enam ei kogunenud kokku, ring lakkas eksisteerimast...

Kreenholmi Manufaktuur kasvas. Juba viidi lõpule kudumisvabriku neljanda korruse pealeehitus, vabrikut täiendati uute seadmetega. Jõudsid pärale uued ketrusmasinad ja -värtnad. Turul suurenes nõudmine tekstiiltoodete järele, kasvas ka kedruse- ja riidetoodang.

Nii kestis see 1881. aastani. Sellest ajast alates toimub langus. Nõudmine tööstustoodete (sealhulgas ka tekstiiltoodete) järele Venemaal ja välisriikides langes järsult. Algas tööstuskriis.

1882. aastal jäi kudumisvabrikus seisma 248 telge, riidetoodang vähenes, hakati vähendama kedruse tootmist.

Kriis avaldas eriti rasket mõju esmajoones töölistele. Mitmesuguseil ettekäändeil vallandati vabrikuist tekstiilitöölisi, algas töötaolek ja viletsus. Vallandatud tõsteti vabrikukortereist välja isegi sel juhtumil, kui keegi nendega koos elavaist sugulastest töötas vabrikus edasi. Selleks ajaks tõusid toiduainete hinnad. Seoses halva saagiga 1879.—1880. aastal tõusis leivahind kolmekordseks, samavõrra suurenes ka kartulihind. Linnas suri rohkem kui kakssada inimest nälga . . .

Samal ajal aga Kreenholmi Manufaktuuri omanikud lõikasid kasu ka tööliste hädast. Nad organiseerisid vabrikupoodidest leivamüüki. Uus ettevõte oli vabrikantidele niivõrd kasulik, et järgnevail aastail nad laiendasid kaubandust, ehitasid veski, pagaritöötoa, lao ja kaupluse.

Leiba hakati välja andma eriliste metallmärkide — Kreenholmi Manufaktuuri märkide alusel, mida anti töölistele palga saamisel. Trahvid ja töönormide suurendamine vähendasid tööliste niigi madalat palka, tõukasid neid talumatult raskesse olukorda.

1882. aasta jaanuaris algasid tööliste keskel rahutused.

31. juulil, pärast seda, kui vabriku administratsioon oli keeldunud täitmast tööliste poolt varem esitatud nõudmisi palga tõstmise kohta, jätsid ketrajad ja kangrud tööpingid seisma. Pärast ühist arutamist esitasid nad manufaktuuri juhatusele nõudmised: tõsta palka, lühendada tööpäeva, likvideerida meistrite omavoli, tühistada ülearused trahvid, parandada elamutingimusi.

Oma nõudmistele töölised vastust ei saanud, ja 2. augustil alustasid rohkem kui viis tuhat Kreenholmi töölist streiki. Nendega ühinesid Stieglitzi kalevivabriku ja Zinovjevi masinaehitustehase töölised. Algas streik. Streigi mahasurumiseks saadeti Narva sõjaväed.

Siseministri D. Tolstoi poolt tsaarile saadetud ettekandekirjale streigi kohta Kreenholmi Manufaktuuris ja tööliste vastu vägede saatmise kohta kirjutas Aleksander II lühikese resolutsiooni: „Loodan, et rahutustele tehakse kiiresti lõpp."

Tsaar ei lootnud ilmaaegu!

Algas julm arvete õiendamine töölistega. Streikijad olid sunnitud end varjama metsades, neid püüti kinni, peksti halastamatult ja anti kohtu alla.

Eriülesannetega ametnik sandarmikorpuse ülema juures — kindralmajor Fjodorov kandis sandarmikorpuse komandörile võidukalt ette oma tegevusest streigi lõpetamisel Kreenholmis:

„Jamburgi vanglasse on saadetud 66 streikijat, Peterburi eeluurimisvanglasse — 72, asumisele Jamburgi maakonda ja Eestimaa kubermangu — 105 inimest."

Streigi organiseerijaiks olid vene töölised. Arreteeritute ja väljasaadetute hulgas oli 212 venelast ja 33 eestlast.

1882. aasta Kreenholmi streik oli eelmisega võrreldes organiseeritum ja visam, töölised ilmutasid suurt teadlikkust. Sellest streigist võtsid esmakordselt Eestis osa üheaegselt linna kolme eri ettevõtte töölised.

Pärast 1882. aasta streiki Narvas ja streike teistes linnades sel perioodil anti välja vabrikuseadused laste töölevõtmise ja nende tööaja kohta ning vabriku inspektsiooni loomise kohta.

Tööliste olukord Kreenholmis jäi endiselt raskeks. Tööpäev kestis kella 5-st hommikul kella 8-ni õhtul. Palk oli madal, produktide hinnad aga kõrged. Elutingimused ei paranenud. See kutsus esile uusi rahutusi 1883.—1884. aastal.

V. I. Lenini poolt loodud „Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu" juhtimisel organiseeriti 1896. aasta suvel ja viidi läbi Peterburis streik, millest võtsid osa 30 000 Peterburi tekstiilitöölist. Töölised nõudsid seaduse väljaandmist tööpäeva lühendamise kohta. Peremeeste lubadused ei andnud neile mingisugust tagatist.

Tsaarivalitsus oli sunnitud tööliste nõudmistele järele andma. 1897. aasta juunis anti välja seadus tööpäeva piiramise kohta $11^1/_2$ tunnile.

Narva tekstiilitöölised vastasid Peterburi tööliste väljaastumisele ja organiseerisid kahel korral streigi, esitades samad nõudmised. Kreenholmi direktsioon oli sunnitud neile vastu tulema. Siin seati sisse $11^1/_2$-tunniline tööpäev. Kuid administratsioon tahtis seda sunnitud akti kujutada kui heategu, kui valitsuse hoolitsust tööliste eest ja tegi neile ettepaneku korraldada palveteenistus tänutäheks tsaarile ja võimuesindajatele, kes olid selle seaduse välja andnud. Töölised vastasid:

„Kutsuge pealegi papid, las peavad palveteenistuse. Kuid mitte tänutäheks võimule. Teenistust on vaja pidada Peterburi tööliste tänamiseks! Nemad võitlesid meile kätte selle seaduse."

Jah, Peterburi ei olnud kaugel.

UNUSTAMATU 1905. AASTA

Mööda kogu maad veeres laskude kaja, milledega tulistati rahulikku manifestatsiooni Peterburis 9. jaanuaril 1905.

„Verine pühapäev", nagu rahvas seda õudset päeva nimetas, oli revolutsiooni alguseks Venemaal. Rahva vihalaine purskas Peterburis esile üldstreigis, mis haaras provintse, tõmmates revolutsioonilisele võitlusele Venemaa laialdased rahvahulgad. Ei leidunud ühtki linna, kus töölised ei oleks protestimärgiks tsaari kuriteo vastu streikinud.

Veristele sündmustele vastasid streigiprotestiga ka eesti töölised. Streikis Tallinna, Narva, Tartu, Pärnu, Viljandi ja Valga proletariaat.

Väljendades solidaarsust oma Piiteri seltsimeestele, korraldasid eesti töölised esmakordselt ajaloos poliitilise väljaastumise ja demonstratsiooni. Kokkupõrked tsaarisõjaväega ei kohutanud neid ega sundinud loobuma edasisest revolutsioonilisest võitlusest.

Jaanuaristreikides tugevnes kindlalt bolševike kui eesti töölisklassi juhtiva jõu mõju.

Narvas, samuti nagu mujal, juhtisid revolutsioonilisi väljaastumisi põrandaalused bolševistlikud grupid. Mais oli neis gruppides rohkem kui kakssada inimest, tublisti pooled neist olid — kreenholmlased. Narva gruppidel olid sidemed juhtivate keskustega Peterburis ja Tallinnas.

Sügisel haaras revolutsiooniline liikumine kogu maa.

23. oktoobril toimus Narvas demonstratsioon, millest võttis osa rohkem kui kümme tuhat inimest.

Narva sandarmivalitsuse telegrammis kubernerile teatati: „Nüüd streigivad kõik Narva vabrikud ja tehased, töölised sammuvad punaste lippudega, nõuavad tasu suurendamist, kaheksatunnilist tööpäeva; streikijaid on üle kümne tuhande. Sõjavägi on valmis."

25. oktoobril aga katkestasid töö kõik linna ettevõtted. Streik oli visa ja kestis 7. novembrini.

Kreenholmi Manufaktuuri töölised esitasid 17 nõudmist — need kõik olid majandusliku iseloomuga. Kreenholmlased nõudsid palgalisa, tööpäeva lühendamist, oma laste jaoks kaheklassilise kooli ja lasteaia loomist, töölistele haiguse aja eest kolme kuu jooksul poole palga maksmist ning neile vabrikus töökoha alleshoidmist.

Streikijate visadus ja vastupidavus sundis Narva vabrikante tegema mõned järeleandmised Kreenholmis, linaketramis- ja kalevivabrikus lühendati tööpäeva $11^1/_2$ tunnilt $10^1/_2$ tunnile.

6. novembril matsid kreenholmlased oma seltsimeest, kangrut, kes oli sandarmite poolt streigi ajal tapetud. Viimset au andma seltsimehele, kes oli langenud võitluses ühise ürituse eest, tuli tuhandeid töölisi mitte ainult Kreenholmi Manufaktuurist, vaid ka teistest vabrikutest. Matused muutusid demonstratsiooniks. Punaste lippude all tõotasid töölised jätkata võitlust kuni täieliku võiduni. 1905. aasta novembrikuu lõpus ühinesid sotsiaaldemokraatide killustunud grupid ühtseks VSDTP Narva organisatsiooniks, kusjuures selle loomisest võtsid aktiivselt osa A. Mõtus, P. Schiffer, R. Teder, A. Kreisberg, A. Teder, N. Vaas, O. Petrovskaja jt.

Revolutsioonijõud tugevnesid. VSDTP Narva Komitee juhtimisel toimusid Narvas aktiivsed ettevalmistused relvastatud võitluseks. Töölised lugesid komitee lendlehti, mis olid trükitud põrandaaluses trükikojas, ja ootasid signaali. Narva tööliste uus väljaastumine pidi toimuma üheaegselt revolutsioonilise väljaastumisega Peterburis.

Detsembris asus tsaarivalitsus tööliste kallal veriselt arveid õiendama. Karistussalgad tulid ka Narva. Algasid arreteerimised, kohtumõistmised, väljasaatmised...

... Narva muuseumi selles osakonnas, mis jutustab 1905. aasta revolutsioonist Narvas, on hoiul portree. Ekskursandid peatuvad siin ja vaatlevad kaua tähelepanelikult lihtsa tütarlapse nägu. Heledad, siledaks kammitud juuksed, mis on tagant seotud musta paelaga, otsekohene tõsine vaade, pisut püstakas ümmargune lõug, tugevasti kokkusurutud huuled — niisugune oligi kangur Amalie Kreisberg, tulihingeline revolutsionäär, VSDTP Narva Komitee liige, Kreenholmi töölisvanem. Niisugusena mäletavad Amaliet vanad töölised veel praegugi.

Paljud said tema käest illegaalset kirjandust, lendlehti ja proklamatsioone. Tütarlast armastati tema rahuliku ja julge iseloomu pärast, tema valmisoleku pärast abistada seltsimehi.

Vana lihtija August Rohult mäletab niisugust juhtumit.

Üks tööline tõi Amalie Kreisbergile tagasi mingisuguse poliitilise raamatu.

„Ära anna mulle enam raamatuid, Amalie. Ma ei lugenud sedagi. Mõtle ise — kas siis minu jaoks on poliitika? Näed ju, kuidas ma elan, vaevalt saan otsa otsaga kokku... Ei, poliitika ei ole niisuguste jaoks nagu mina. Võta raamat tagasi."

„Ei, ei võta," ütles Amalie otsustavalt. „Poliitika on just niisuguste jaoks nagu sina, nende jaoks, kes praegu vaevalt saavad otsa otsaga kokku. Loe raamat läbi ja sa ise mõistad: ta ei õpeta tühiseid asju, vaid seda, kuidas saavutada teistmoodi elu, hea elu."

„Nii ei võtnudki ta raamatut tagasi," lausub Rohult. „Ei andnud järele! Amalie oli sihikindel."

Sageli astus Amalie Kreisberg sisse tööliste juurde (ta ise elas samuti kasarmus) ja vestles nendega. Amaliet ei saanud nimetada heaks kõnelejaks. Ta rääkis ilusõnadeta, lihtsalt, rahulikult, kuid see just meeldiski kaasvestlejaile. Tema juures tundsid inimesed end sundimatuina. Amalie rääkis sellest, mis oli neile kõigile lähedane, mis neid kõiki erutas, samuti nagu teda ennast. Ta töötas ju nendega koos, elas nende seltsis, oli nende lihtne seltsimees. Ta oli seltsimees, kes oli jõudnud rohkem tundma õppida, mõista, ning oskas teistele arusaadavalt kõike selgitada.

1906. aasta 7. jaanuari talvehommikul kandus kasarmust kasarmusse, korruselt korrusele sõnum:

„Öösel arreteeriti Amalie..."

Päeval teadsid kõik Kreenholmi töölised: Amalie Kreisberg on arreteeritud ja saadetud Jamburgi vanglasse.

Jamburgist jõudsid teadmata salateid kaudu Kreenholmi kohutavad sõnumid: Amaliet piinati. Ta vaikib. Piinati jälle... ikka vaikib.

Amalie pärast muretseti, tema kindluse ja vapruse üle aga tunti uhkust.

Hiljem, kevadel aga tuli kohutavaim teade: Amalie suri — piinamistest... 29. aprillil...

Raske on edasi anda, missugune viha valdas inimesi. Milleks heideti inimene vanglasse? Mille pärast piinati, kiusati taga? Miks pidi Amalie surema? Sellepärast, et ta tahtis töölistele paremat saatust, sellepärast, et ta võitles selle saatuse eest. Tööliskassi eest, tema tulevase õnneliku elu eest läks ta mehiselt surma.

Juba 27. aprillil kutsus VSDTP Narva Komitee töölisi üles pühitsema 1. maid.

Esimesel mail, tööliskassi rahvusvahelise solidaarsuse päeval, toimusid ka Amalie Kreisbergi matused.

Kirstu tema põrmuga tõid töölised Narva.

VSDTP Narva Komitee üleskutsel kuulutati vabrikuis välja ühepäevane streik. Amalie Kreisbergi matused muutusid kogu Narva elanikkonna suureks demonstratsiooniks. Vaevalt ükski tööline jäi sel päeval koju. Puusärgi järel liikusid demonstrantide kolonnid punaste lippude all. Isegi need töölised, kes kunagi ei olnud tegelnud poliitikaga, ühinesid täna ilma kõhkluseta demonstrantidega ja asusid helepunaste lippude alla. Paljud demonstrandid sidusid endile üle õla punased lindid, teistel olid punased lehvid rinnas. Naised sammusid punaseis rätikuis.

Narva tänavail kõlasid uue ajastu laulud: „Töölismarseljees", „Varšavjanka". Keegi hakkas võimsa häälega laulma:

Täis piirita ohvrimeelt leegitsev rind,
teid võitlus on kalmule kandnud...

Tuhanded hääled laulsid karmi meloodiat kaasa.

Demonstrantide kolonnid jõudsid Juhkentali kirikuni, siin aga tõkestasid neile tee soldatid.

Järgmisel päeval ajalehes „Virulane" avaldatud teadaandes Amalie Kreisbergi matuste kohta öeldi:

„Poliitiline vang A. Kreisberg, nagu juba eile teatasime, suri Jamburgi vanglas. Ta põrm toodi Narva, ja et vabrikus pühitseti 1. maid, siis kogunes palju rahvast. Ääretult kasvav kolonn liikus „Marseljeesi" lauldes Juhkentali kiriku suunas. Siin juba seisis rood soldateid — läbi lasti ainult puusärk surnuga..."

Sellest, et soldatid rahulikke inimesi veriseks peksid, kes olid kogunenud oma seltsimehele viimset au andma, ajaleht vaikis...

1905.—1906. aasta revolutsiooniline liikumine kiirendas tööliste klassiteadlikkuse kasvu. Nad taotlesid ametiühingu asutamist. Esimestena ühinesid ametiühingusse tekstiilivabrikute töölised. 1906. aastal töötas Narva vabrikutööliste esindajaist koosnev komisjon välja „Narva linna kiudainete töötlemise tööliste ühingu" põhikirja. See võeti vastu tööliskoosolekuil, ehkki Peterburi kuberner ei olnud ühingu organiseerimist lubanud, ka tööliskoosolekud ei olnud võimude poolt lubatud. See on ka arusaadav: viieteistkümne tuhande Narva töölise ühinemises ühtsesse ametiühin-

gusse nägid võimud põhjendatult endile tõsist ohtu. Üheaegselt ühinesid ametiühinguisse puidutöölised, äriteenijad, rätsepad ja kingsepad.

Narva töölised osutasid pealetungivale reaktsioonile visa vastupanu. Tööliste viha vabrikantide-ekspluataatorite vastu oli nii suur, et 25. mail 1907 alanud streigi ajal linaketramisvabrikus uputasid töölised Narva koske vabriku direktori Peltzeri, kes oli kohelnud töölisi jämedalt ning julmalt.

„Töölised pöördusid tema poole palgalisa saamiseks," meenutab nördinult vabriku vana tööline Anna Kukk, „tema aga vastab neile pilke ja mõnitamisega: „Pingutage püksirihma," lausub ta. „Siis pole lisa vaja." Seejärel, heitnud pilgu noorele töölistüdrukule, ütleb talle säärase jõhkra muigega: „Niisuguse näoga, nagu sinul, on naeruväärne vabrikust lisa paluda, sa võid seda lisa mujaltki teenida . . ." Nii saigi töölistel hing täis . . ."

Tsaarivalitsus tasus töölistele julmalt Peltzeri surma eest. Ligi kakssada töölist arreteeriti, neist kuuele mõisteti surmanuhtlus. Ehkki selgus, et tapmises süüdlased ei kuulunud ühtegi tol ajal Narvas eksisteerinud töölisorganisatsiooni, kasutas politsei seda kui ettekäänet sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide ja ametiühingute rüüstamiseks.

1905.—1907. aasta revolutsioon oli töölistele heaks poliitilise kasvatuse kooliks. Hoolimata arreteerimiste jätkumisest, vallandamistest ja palga vähendamisest Stolõpini reaktsiooni ajal uskusid kreenholmlased kindlalt töölisklassi ürituse lõplikku võidusse.

JÕUD TUGEVNEVAD

Alates 1910. aastast hakkas kestev tööstusliku seisaku periood Venemaal asenduma tõusuga. Nõudmine Kreenholmi Manufaktuuri toodete järele kasvas, riide ja kedruse tootmine suurenes, kasvas ka tööliste arv vabrikus.

Toome mõned võrdlusarvud:

	1910. a.	1912. a.
Riidetoodang	64 000 000 m	75 000 000 m
Kedrusetoodang	10 000 t	17 000 t
Tööliste arv	9 400	10 400

Suurenes tööliste armee, kasvas ning tugevnes nende revolutsiooniline iseteadvus. Kreenholmi proletariaat oli muutunud. See ei olnud enam organiseerimata, stiihiline jõud, tema eesotsas oli ja tema võitlust juhtis bolševike partei. Partei relvastas töölisi võimsa relvaga, milleta on võimatu saavutada võitu, — revolutsioonilise teooriaga.

Kreenholmi jõudis Peterburist „Pravda". Bolševistlik ajaleht avas tööliste silmad tsaarivalitsuse poliitika nägemiseks. „Prav-

dat" loeti, tema numbreid anti nagu hinnalist väärtust käest kätte, neid hoiti alles.

Alates 1912. aastast hakkas „Pravda" toetusel ilmuma ajaleht „Kiir".

Eesti bolševistlike organisatsioonide häälekandja „Kiir" ilmus Narvas: see asus Eestimaa kubermangu ülemate kõikenägevaist silmadest kaugemal, töölistele, Peterburile ja „Pravdale" aga lähemal.

Ajalehe juhtideks olid eesti bolševikud: J. Anvelt, J. Käsper, V. Buk jt. Kõige aktiivsemalt võttis ajalehetööst osa eesti väljapaistev revolutsionäär V. Kingissepp. See oli sel ajal esimene eesti ajaleht, mis kandis rahvahulkadesse tõesõna.

Ajalehe jälitamine tehti ülesandeks kohalikule politseiülemale, ent see ei heidutanud bolševikke: tõde murdis ikkagi läbi tsensuuritõkete ja jõudis töölisteni — tõde eksisteerivast korrast ja neist teedest, kuidas elu paremaks muuta.

„Kiir" oli sõna otseses mõttes kiireks. Tema paljastavas valguses kerkisid tööliste ette valitsuse alatud teod ja plaanid oma tõelises olemuses.

Ajalehetööst võtsid aktiivselt osa proletaarsed kirjanikud J. Lilienbach, O. Münther jt.

Eesti kodanlikud natsionalistid püüdsid ära kasutada eesti rahva viha Vene tsarismi vastu, suunata seda vene tööliste vastu ja sel teel töörahva — eestlaste ja venelaste ühist võitlust nurja ajada. Maskeerides end „tööliste sõpradeks", püüdsid nad kodanlik-natsionalistlike ideede levitamisel mürgistada töötajate teadvust.

Kingissepa tulihingelised ja teravad väljaastumised ajalehes „Kiir" paljastasid julgesti neid tööliste „sõpru".

„Pravda" ja „Kiir" olid kõikjal legaalseiks bolševistlikeks ajalehtedeks, kuid Kreenholmis olid nad keelatud; töölistel tuli neid lugeda salaja.

„Pravda" kirjutas selle kohta:

„Kuimitu linna Venemaal, niimitu harjumust, Narvas aga on isegi ühes linnas kaks harjumust: kogu Narvas loetakse „Pravdat" legaalselt, Kreenholmi Manufaktuuris on see aga keelatud — pole midagi parata, pristavile ei meeldi. „Neile, joodikuile, on küllalt „Narvski Listokist" (mustasajaline ajaleht)," ütleb ta tööliste kohta. Nii ei näegi Kreenholmis ei „Pravdat" ega „Kiirt".

Kuid võimude keeld ei aidanud. Kreenholmi töölised lugesid ise „Kiirt" ja aitasid ka igati kaasa ajalehe levitamisele, olid tema aktiivseiks kirjasaatjaiks. Korduvalt korraldasid töölised rahakogumisi ja osutasid „Kiirele" materiaalset toetust. Tsaarivõimud püüdsid ajalehte sulgeda, kuid tööliste toetusel jätkas ta ilmumist teise nime all — „Narva Kiir", „Töö Kiir". Kiir ei tahtnud kustuda.

1913. aastal avaldati „Kiires" artikkel „Ühe prohveti surmajuhtum" — Lev Tolstoist. See „Kiires" avaldatud kiri sisaldas ilmselt

„mässulisi" mõtteid, ja ainult Narva politseiülema väga madal hariduslik tase oli põhjuseks, et ajalehenumber selle artikliga lugejaini — töötajaini jõudis. Selles räägiti Tolstoist kui kapitalistliku korra vaenlasest, isevalitsuse tulihingelisest paljastajast.

„Tolstoi," kirjutas artikli autor, „oli muidugi teadlik kaasaja ühiskonna puudustest, ta tundis neid niisama hästi kui parim tööliisklassi agitaator. Kuid," öeldakse artiklis edasi, „ta ei mõistnud aja vaimu. Selle asemel et arvestada ühiskonna arenemise seadusi, otsida sobivaid vahendeid elu paremaks muutmiseks, asus ta progressi ja kogu uue vastu, vastandas kõigile uue ajastu saavutustele õpetuse ristiusu põhilisusest. Ta mõistis samuti väga hästi, et kõigi hädade allikaks on kapitalism, kes on alistanud endale kõik kaasaja kunsti-, teaduse- ja tehnikaharud . . ."

Need revolutsioonilised mõtted jäid küll märkamata Narva tsensorile, kuid kõrget ülemust need häirisid. Narva politseiülemale anti korraldus võtta ajalehe toimetaja kohtulikule vastutusele. Pravdistliku ajalehe vastu, nagu „Kiirt" nimetas V. I. Lenin, alustati kohtuprotsess. Kuid kõige peamine oli tehtud: töölised lugesid tõde suurest vene kirjanikust, karmi tõde elust.

„Kiir" etendas suurt osa bolševistlike organisatsioonide taastamisel ja tugevdamisel ning nende mõju laiendamisel töölistele. Bolševike juhtimisel toimusid streigid Narva ettevõtetes 1913. aasta mais, juunis ja septembris. Pärast kestvat ning visa võitlust õnnestus Narva tekstiilitöölistel lõpuks 1914. aasta kevadel organiseerida ametiühing, mis oli Peterburi tekstiilitööliste ühingu osakonnaks.

1914. aasta juuni keskel toimus Narva Paemurrus eesti bolševistlike organisatsioonide konverents, millest võtsid osa esindajad Peterburist. Konverents määras kindlaks parteiorganisatsiooni põhiülesanded ja valis VSDTP Eesti Komitee, mille koosseisu kuulus üks kommunist Narvast.

Viktor Kingissepp valmistas konverentsi ette, kuid ei saanud ise sellest osa võtta: mais saadeti ta Tveri asumisele.

Imperialistliku sõja puhkemise eel sulges tsaarivalitsus „Kiire", samuti nagu „Pravda" Peterburis.

Imperialistliku sõja algust tähistas Narva kodanlus šovinistliku manifestatsiooni organiseerimisega. Üks vana tööline jutustab sellest manifestatsioonist:

„Enne seda sündmust olid kogu linnas välja pandud üleskutsed: „Kõik manifestatsioonile!". Meile Kreenholmi tulid vastavad inimesed, kes pidasid kõnesid: kodumaa loodab teile, ja teie kõik nagu üks mees peate avaldama manifestatsioonil valmisolekut isamaa kaitsmiseks. Manifestatsioonist osavõtjad kogunesid Raekoja platsile. Sinna läksid kaupmehed, ametnikud, kõige rohkem aga kogunes gümnaasiumiõpilasi — neid oli nähtavasti sundkorras platsile toodud. Kuid Kreenholmi töölisi seal ei olnud. Kodanlusel ja menševikel ei õnnestunud meid petta isamaa kaitsmise

haledate jutlustega. Töölised ei tahtnud klassivõitlusest loobuda. Hiljem tulid meie juurde Kreenholmi uuesti mingisugused esindajad — arvatavasti menševike agitaatorid —, häbistasid meid tuimuse pärast, heitsid ette mitteteadlikkust ja meelitasid välja tulema teisele manifestatsioonile. Kuid töölised osutusid siiski teadlikumaiks kui „agitaatorid" arvasid: nad ei ilmunud ka sellele manifestatsioonile. Me ei tahtnud võitlusest loobuda."

Ja töölised ei loobunudki võitlusest.

Käest kätte hakkas liikuma lendlehti. Neid ilmus majaseintele, neid leiti söögimajade laudadel, teatritoolidel. Vene ja eesti keeles trükitud lendlehtedes räägiti avalikult sellest, et sõda on vajalik ja kasulik ainult valitsevaile klassidele, esitati tööliskласsi sõjavastase võitluse ülesanded. Neid lendlehti trükiti Narva bolševistliku organisatsiooni põrandaaluses trükikojas.

1916. aastal toimus Kreenholmis kaks suurt streiki.

19. aprillil 1916 katkestasid kangrud töö, lahkudes telgede juurest. Töölised nõudsid palga tõstmist, produktidega varustamise parandamist, töötingimuste muutmist. Tööd alustati vabrikus uuesti alles 22. aprillil ja ainult pärast seda, kui rahuldati nõudmine — tõsta palka kõigil vabrikus töötajail ning kui vabriku administratsioon kohustus tarvitusele võtma abinõud töötingimuste parandamiseks.

Tsaariametnik kandis kubernerile ette: „Sellest hoolimata, et kahtlemata on tööliste tegevuse juhtimiseks olemas organiseeritud grupp, ei ole viimane end ilmutanud ega oma olemasolu nähtavale toonud."

Ametnikul oli õigus. Streiki juhtis põrandaalune Kreenholmi bolševistlik organisatsioon. Hoolimata sandarmite ja provokaatorite jõupingutustest eksisteeris see organisatsioon ja tegutses.

22. juunil 1916 streikisid Kreenholmi töölised uuesti. Vabrikandid kuulutasid välja lokaudi. See aga ei kohutanud töölisi. Streigikomitee avaldas läkituse üleskutsega jätkata streiki kuni täieliku võiduni. Streik, millest võtsid osa kõik Manufaktuuri vabrikute töölised, kestis 18 päeva ja lõppes tööliste võiduga. Revolutsioonijõud olid tugevnenud.

KOGU VÕIM NÕUKOGUDELE!

Sõja-aastail vähenes tööliste ja teenistujate üldarv Kreenholmis 10 459 inimeselt 1913. aastal 8561 inimeseni 1917. aastal.

Rindele võetud töölisi asendasid vabrikuis maalt tulnud naised ja alaealised. Kedruse- ja riidetoodang vähenes järsult.

Streikide tagajärjel saavutatud tööliste palga mõnevõrra suurendamine oli liiga tühine, võrreldes kasvavate väljaminekutega. Sõda, elukallidus ja produktide puudus kutsusid esile tööliste rahulolematuse.

1917. aasta Veebruarirevolutsioon, mis algas Peterburis, leidis kõige aktiivsemat toetust Narva tööliste revolutsioonilistes väljaastumistes.

1917. aasta 28. veebruaril ilmunud ajalehe „Izvestija Petrogradskogo Soveta Rabotših Deputatov" numbri, milles räägiti veebruarisündmustest, töölised sõna otseses mõttes haarasid üksteise käest. Ajalehemüüjaile maksti 10 rubla eksemplarilt.

Sellest, kuidas need tähendusrikkad päevad möödusid Narvas, jutustab 1917. aasta revolutsioonist osavõtja, endine Kreenholmi Manufaktuuri tööline vana bolševik A. Mesilane.

„Veebruarisündmused Petrogradis ei tabanud Narva bolševikke ootamatult," jutustab ta, „meie läksime neile vastu lahinguvalmis. 1. märtsi öösel vastu 2. märtsi toimus põrandaalune parteikoosolek. Sellest võttis osa ligi kolmkümmend inimest. Kohal olid, nagu mäletan, Vilkes, Vaarman, Vilbach, Mihhailov, Kits, Anni, Paas, Kääpa, Kaasik . . .

Jaan Anvelt, kes juhtis tollal parteiorganisatsiooni tööd Narvas, esines ettekandega olukorrast Petrogradis. Ta rääkis sellest, et ka meie ei või minutitki oodata, on vaja otsekohe järgneda Piiteri tööliste eeskujule.

Koosolekul otsustati viivitamata võim linnas üle võtta. Sealsamas said kõik seltsimehed konkreetsed ülesanded. Ühtedele tehti kohustuseks hõivata trükikoda, teistele anti ülesanne võtta relvad kardavoidelt ja pristavitelt ning vabastada kinnipeetavad. Anvelt, Vilkes, Lindebaum ja teised pidid vallutama linna raekoja. Minule rühma seltsimeestega tehti ülesandeks ette valmistada väljaastumine Kreenholmis. Valiti inimesed ka teistes vabrikutes.

Samas valiti Narva tööliste revolutsiooniline komitee, keda hakkas juhtima Jaan Anvelt.

Järgmise päeva hommikul kella kümneks olid kõik parteikoosoleku otsused täidetud. Võimu Narvas võtsid enda kätte töölised. Kell 12 päeval toimus Raekoja platsil miiting. Töölised tulid siia kolonnidena, punaste lippudega.

Õhtul korraldati kõigis vabrikuis ja tehaseis esindajate valimised tööliste ja soldatite saadikute nõukogusse. Kreenholmist suunati sinna ainult bolševikud — nii tugev oli nende mõju tööliste hulgas.

Samal õhtul alustas Kreenholmi koolimaja saalis oma tööd Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu sektsioon. Sektsioon võttis vastu otsuse palga tõstmise kohta 30 protsendi võrra, 8-tunnilise tööpäeva kohta, samuti kõigile töölistele streigipäevade väljamaksmise kohta.

Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu esimeheks valiti J. Anvelt.

7. märtsil toimus linnas jällegi miiting: Petrogradist saabus erirongiga Riigiduuma liige kadett Rodzevitš. Ta kutsus rahvast üles igati toetama Ajutist Valitsust, rääkis sellest, et Petrogradis on

Ajutise Valitsuse ja Nõukogu vahel saavutatud täielik kokkulepe. „Nii peab see olema ka teil, Narvas," ütles ta.

Hiljem saime teada, et Petrogradi Nõukogusse pugenud esseerid ja menševikud andsid Ajutisele Valitsusele oma nõusoleku kinnitada määrus „Eestimaa kubermangu ajutise administratiivse juhtimise ja kohalike omavalitsuste korralduse kohta Ajutise Valitsuse poolt määratud kubermangukomitee juures".

Selle määruse põhjal, nagu selgus, oli juba ka komissar määratud. Kuid Narva töölised ei tunnistanud seda määrust. Miitingul esines Kreenholmi Manufaktuuri kangur, kes teatas Narva proletariaadi nimel:

„Narva töölised ei ole nõustunud ega nõustu ka edaspidi Ajutise Valitsusega. Seni on tegutsenud meie nõukogu iseseisvalt, allumata ühelegi Ajutise Valitsuse komissarile, nii on see ka edaspidi."

Ja peab ütlema," lõpetab A. Mesilane oma mälestused, „meil Narvas peaaegu ei olnud tunda kaksikvõimu, mis avaldus mujal kõikjal. Töölismiilits allus ainult tööliste ja soldatite saadikute nõukogu korraldustele, garnison toetas samuti täielikult nõukogu. Ehkki linnaduumas peremehetses kodanlus, kuulus tegelikult kogu võim tööliste ja soldatite saadikute nõukogule. Nii oli Narvas . . ."

Peagi pöördusid asumiselt Narva tagasi kreenholmlased-bolševikud O. Palgi, A. Beljevski, A. Randmer, Stein ja Tiimon. Kreenholmi Manufaktuuri vanematenõukogu valis nad kõik Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogusse.

18. märtsil 1917 ilmus ajalehe „Kiir" esimene number. Bolševistlik ajaleht sündis taas ja alustas uut elu, uut võitlust.

Ajaleht sai uuesti ilmuda ainult tööliste abil ja nende palavaimal toetusel. „Kiire" toimetuse nimele saabus ettevõtete tööliste poolt kogutud raha. Kreenholmlased otsustasid oma koosolekul loovutada bolševistliku ajalehe, oma lehe, nagu nad ütlesid, väljaandmiseks keskmise ööpäevase teenistuse.

Töölised võtsid rõõmuga vastu „Kiire" esimese numbri ilmumise. Toimetusele saadetud kirjas kirjutas üks Kreenholmi töölisvanem:

„Grupp Narva Kreenholmi Manufaktuuri töölisi kogus mõned rublad ja volitas mind, oma vanemat, tellima ajalehte . . . Tahan kogu südamest tervitada uut töölisajalehte Narva tööliste nimel, Narva nimel. Tervitame sind, meie kauaoodatud sõber ja seltsimees! Juhi meid ereda kiirena läbi tihedalt ümbritsevate pilvede valgusele ja tõele . . ."

„Kiir" oli Eestimaa revolutsiooniliste hulkade tõeliseks organisaatoriks. Tema veergudel avaldati artikleid, mis hoidsid töötajaid eksiarvamisse langemast, nagu oleks suur pööre Venemaal juba toimunud. Võitlus alles oli alanud.

„Lugege eesti ajalehti," kirjutas „Kiir", „ja te näete, kuidas kodanlus, kes revolutsiooni ajal hirmust värises, nüüd agarasti võimu enda kätte haarata püüab . . ."

„Kiir" kutsus töölisi üles ühendama jõude tulevasteks lahinguteks.

1. mail 1917 toimus Narvas suur töötajate demonstratsioon. Selle avasid Kreenholmi töölised. Demonstrantide kolonnid liikusid 1905. aasta revolutsiooni ohvrite haudadele. Revolutsionääri Amalie Kreisbergi haua juures toimus miiting. Töölised tõotasid jätkata võitlust täieliku võiduni.

Sel päeval lehvisid Narva majadel helepunased lipud. Ainult kodanliku seltsi „Võitleja" tegelased keeldusid algul oma klubile lippu välja panemast, hiljem aga tegid nad seda siiski hirmu tõttu.

1917. aasta juulis pöördus pärast asumist Narva tagasi V. Kingissepp. Tema saabumine aitas mitmeti tugevdada bolševike positsiooni nõukogus ja nende mõju edasist kasvu tööliste hulgas.

Juulidemonstratsiooni tulistamist Petrogradis ja kodanluse poolt revolutsiooniliste töölisorganisatsioonide rüüstamist Eestis hindasid Narva bolševikud kui revolutsiooni rahuliku arenemise lõppu ja hakkasid valmistuma relvastatud võitluseks kodanluse vastu, võitluseks nõukogude võimu eest . . .

V. Kingissepa initsiatiivil arutati bolševistliku organisatsiooni bürool Punakaardi loomise küsimust Narvas. 12. juulil toimus Kreenholmi Manufaktuuri tööliste miiting, millest võttis osa ligi 7000 inimest. V. Kingissepp pöördus tööliste poole kõnega poliitilisest olukorrast Petrogradis, töölisklassi ülesannetest, Punakaardi loomise vajadusest. V. Kingissepa ettepanek leidis tööliste poolt üksmeelset toetust. Kreenholmis algas kohe pärast miitingut registreerimine Punakaardi ridadesse.

Nõukogu töölissektsioon tegi otsustavalt lõpu manufaktuuri juhatuse katsele panna augusti algul vabrikus maksma ühevahetusega töö ega lasknud vallandada 3000 töölist.

V. Kingissepa juhtimisel tegid bolševikud agaralt ettevalmistusi linnavolikogu valimisteks ja saavutasid augustis valimistel hiilgava võidu. Nad said poole häältest ja poole kohtade arvust volikogus.

Valimiste tulemused oleksid veelgi üllatavamad olnud, kui Kreenholm, kalevi- ja linaketramisvabrik oleksid saanud valimistest osa võtta, kuid nad ei kuulunud linnapiiridesse.

Narva parteiorganisatsioon koosnes sel ajal juba 785 inimesest. Bolševike poolel olid kõik ametiühingud. 27. augustil, kui tähistati poole aasta möödumist revolutsioonist, organiseerisid bolševikud Kreenholmis ja linaketramisvabrikus miitingu. Oma esinemistes kutsusid Kingissepp ja teised seltsimehed töölisi üles võitlusele kodanliku Ajutise Valitsuse vastu ja hoiatasid neid kontrrevolutsiooni poolt ettevalmistatava Kornilovi väljaastumise eest. Töölised avaldasid üksmeelselt oma valmisolekut välja astuda Korni-

lovi vastu, revolutsiooni kaitseks. Kreenholmi punakaardisalk täienes ning sai uut relvastust.

Garnisoni sõjaväekomiteed ja nõukogu soldatite sektsioon olid samuti valmis osutama nõukogule energilist toetust võitluses kontrrevolutsiooni vastu.

28. augusti öösel vastu 29. augustit hõivasid relvastatud salgad Narva jaama ega lasknud ühtki rongi Pihkva ja Tallinna poolt Petrogradi.

Siin peeti kinni 14 kasakavägede ešeloni. Ohvitserid arreteeriti, mõnede väeosade kasakad aga ühinesid Punakaardi relvastatud salkadega ja avaldasid soovi toetada nõukogusid.

Narva muuseumis säilitatakse Helene Neeraki punakaardiväelase käsikirjalist. Kreenholmi kangur Neerak astus esimeste hulgas Punakaarti.

„Ma ei olnud ainus naispunakaardiväelane," jutustab Helene Neerak. „Mäletan, et minuga koos astusid Punakaardiväkke Maria Medvedjeva, õed Maria ja Leena Aus, Leena Vaarman, Leena Kurg, Leena Tasko. Töölised heitsid siis meie üle nalja: „Kõik Leenad on võitlejad!" Algul lõpetasime sanitaarkursused, hiljem aga meie jaoks tööd leidus. See oli juba siis, kui Punakaardivägi kaitses kasakaväeosade vastu teed Petrogradi. Mitte kaugel vaksalist, endises teemajas, oli organiseeritud punakaardiväelaste toitlustuspunkt. Seal sidusime ka nende haavu . . ."

Narva oli bolševike kindlaks kantsiks Petrogradi lähistel, Kreenholmi töölised aga revolutsiooni aktiivseiks kaitsjaiks ja korniilovluse purustamisest osavõtjaiks. Korniilovluse purustamine tugevdas veelgi bolševike mõju tööliste hulgas.

Narva vabrikandid otsustasid töölisi näljaga alistada, nagu nad olid seda ka varem korduvalt üritanud. Tooraine puuduse ettekäändel anti Kreenholmi Manufaktuuris oktoobrikuus 3500 töölisele lõpparve. Ettekääne oli välja mõeldud: ladudes oli küllaldaselt puuvilla.

Vastuseks trükitööliste nõudmisele palga tõstmise kohta kuulutasid Narva trükikodade omanikud välja tööliste vallandamise ja sulgesid trükikojad.

Ainult nõukogude vahelesegamisel, kes otsustas trükikojad konfiskeerida ja nende omanikud rindele saata, olid viimased sunnitud lõpetama lokaudi ja tööliste nõudmised rahuldama.

Kogu maal tehti ettevalmistusi relvastatud ülestõusuks, mis pidi kodanliku Ajutise Valitsuse kukutama ning andma kogu võimu tööliste, soldatite ja talupoegade saadikute nõukogudele.

Pärast Põhjapiirkonna nõukogude kongressi Smolnõis, millest võtsid osa ka Narva delegaadid, elavnesid Narvas ettevalmistused ülestõusuks.

13. (26.) oktoobril 1917 toimus Eestimaa tööliste ja soldatite saadikute nõukogude II kongress, mis oli relvastatud ülestõusu ettevalmistuse ülevaatuseks. Narva töölised saatsid oma delegaatidena ainult bolševikud. Narva delegaadid kandsid kongressil

ette järgmist: „Narva Nõukogus võetakse vastu ainult bolševistlikud resolutsioonid. Narva-Jõesuu Nõukogu esindab talupoegade organisatsiooni ja toetab samuti võimu üleminekut nõukogudele kogu maal. Sõjaväes valitseb bolševike mõju."

Teostades leninlikku ülestõusuplaani, kukutasid Petrogradi töölised ja soldatid 25. oktoobri öösel vastu 26. oktoobrit kodanluse võimu ja kuulutasid välja kogu võimu ülemineku nõukogude kätte.

Narva töölised võtsid juubelduse ning vaimustusega vastu teate proletaarse revolutsiooni võidust Petrogradis, ning 26. oktoobril moodustas Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu oma liikmete ning sõjaväeosade ja töölisorganisatsioonide esindajate hulgast 15-liikmelise revolutsioonilise sõjakomitee. Linnas kehtestati nõukogude võim.

Revolutsiooniline sõjakomitee tagandas ametist Ajutise Valitsuse komissari. Esseerid, kes olid abistanud kodanlikku Ajutist Valitsust, kihutati nõukogu täitevkomiteest välja, nende ajaleht „Rahva Hääl" suleti.

Linna tööliste ja soldatite miitingul võeti vastu resolutsioon:

„Meie, Narva linna töölised ja soldatid, otsustasime:
1. Tervitada Petrogradi Revolutsioonilist Sõjakomiteed tema otsustava võitluse puhul kontrrevolutsiooni vastu.
2. Tervitada Nõukogude valitsust ja avaldada talle täielikku usaldust . . ."

Linna saabus teade, et Kerenski ja kasakakindral Krasnov suunavad Narva kaudu Petrogradi kasakaväeosi revolutsiooni mahasurumiseks. Narva garnison tõotas: „Ainult üle soldatite laipade jõuavad nad Petrogradi!"

Arastunud Narva kodanlus ei üritanud ühtki avalikku väljaastumist tööliste vastu. Võim linnas läks nõukogu kätte rahulikul teel.

Kreenholmi Manufaktuuri peremehed püüdsid igati pidurdada töökäiku vabrikus, et oleks põhjust töölistele ette heita: „Seda te saite oma revolutsiooniga! Seda tõid teile nõukogud ja vabrikutehasekomiteed!"

Töölised tegid suuri jõupingutusi, et kapitalistide plaanid nurja ajada. Vabrikuis seati sisse tööliskontroll tootmise üle.

Linnas kasvasid sellal pidevalt Punakaardi read. Kõik garnisoni nelja polgu vabad relvad kasutati Punakaardi relvastamiseks. Töölised abistasid väikeste Punakaardisalkade organiseerimist ja relvastamist Narva ümbruskonna külades.

Revolutsiooni relvastatud jõudude kiire kasv kohutas vaenlasi, nad tegid katset esile kutsuda kokkupõrget soldatite ja Punakaardisalkade vahel, et sellega neid nõrgendada. Kontrrevolutsioonilised elemendid levitasid garnisoni soldatite hulgas kuuldusi, et punakaardisalgad luuakse ja relvastatakse võitluseks soldatite vastu. Kuid vaenlaste plaanid nurjusid: neil ei läinud korda esile

kutsuda relvastatud kokkupõrget soldatite ja punakaardiväelaste vahel.

Valmisid ka uued suured sündmused.

Enne revolutsiooni allusid Kreenholm ja Joala administratiivselt ja kohtukorralduse osas Rakverele ja Tallinnale ning aktsiisivalitsuse osas Petrogradile, Narva aga kuulus Jamburgi semstvo alla. Veebruarirevolutsioon tühistas politseivõimu, moodustas linna ja eeslinnade jaoks ühtse miilitsa ning ülelinnalise toitluskomitee.

Kogu Kreenholmi, kalevi- ja linaketrusvabriku, Jaanilinna ja Paemurru elanikkond soovis palavalt ühineda Narvaga, tema eraldamist iseseisvaks semstvo üksuseks. Kuid Ajutine Valitsus, kartes revolutsiooniliste jõudude kasvu Narvas, takistas kõigi jõududega Narva ühendamist tööliseeslinnadega.

Pärast Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu pöördus Narva linnavalitsus Nõukogude vabariigi Rahvakomissaride Nõukogu poole palvega lubada Narvaga ühendada tööliseeslinnad, välja arvata linn Jamburgi semstvo alt, moodustada Narva maakond ja lugeda ta Eestimaa kubermangu koosseisu. 16. novembril 1917 saabus Rahvakomissaride Nõukogult vastus:

NARVA LINNAVALITSUSELE

Venemaa vabariigi Rahvakomissaride Nõukogu, tutvunud Narva linnavalitsuse märgukirjaga 14. novembrist nr. 1621 ja Narva linnapea A. E. Daumanni isikliku ettekandega, avaldab oma põhimõttelist nõusolekut märgukirjas esitatud taotlusega, s. o.: 1) Narva linna väljaarvamisega Jamburgi semstvo alt; 2) kõigi linnaäärsete asustatud punktide ja manufaktuuride ühendamisega linna territooriumiga; 3) Narva maakonna moodustamisega ja 4) ühendatud linna ja Narva maakonna arvamisega Eestimaa kubermangu koosseisu sel juhtumil, kui kohaliku omavalitsuse nimetatud akt viiakse ellu kõigi nende demokraatlike elementide nõusolekul, keda see puudutab.

Demokraatliku elanikkonna ühinemise nõusolekust ja abinõude elluviimisest teatada rahvakomissaridele.

V. Uljanov (Lenin)
Rahvakomissaride Nõukogu esimees.

Saanud Rahvakomissaride Nõukogult V. I. Lenini allkirjaga loa, ühendas linnavalitsus linnaga manufaktuurid ja eeslinnad, välja arvates ta Jamburi semstvo alt. Pärast rahvahääletust arvati Narva koos eeslinnadega Eestimaa koosseisu.

Narvas algas uus elu. Ajutised kohtud likvideeriti, tööd alustasid rahvakohtud. Nõukogu organiseeris maakomisjoni ja suunas saadikuid maale selgitustööd tegema.

Toimusid muudatused ka Kreenholmis: siin avati rahvamaja, hakkas arenema uus, tõeline kultuurhariduslik töö.

Narva töölised koos kogu töötava rahvaga rajasid bolševike juhtimisel nõukogude sotsialistliku korra alused.

Saksa imperialistid tegid ettevalmistusi nõukogude võimu hävitamiseks. 18. veebruaril 1918 alustasid nad pealetungi Petrogradile Narva ja Pihkva suunas.

21. veebruaril esitas Rahvakomissaride Nõukogu V. I. Lenini allkirjaga läkituse rahvale: „Sotsialistlik isamaa on hädaohus!" Üleskutsele kaitsta sotsialistlikku kodumaad saksa imperialistide vastu vastas kogu nõukogude rahvas. Kogu maal loodi Punaarmee rühmi ja suunati need vaenlase vastu.

Tuliselt vastasid sellele üleskutsele ka Narva töölised, olles valmis rinnaga kaitsma revolutsiooni. Narva garnisoni kolme jalaväepolgu ja suurtükiväebrigaadi soldatid kuulutasid end Punaarmee garnisoniks. Nad moodustasid linna kaitseks kõigist väeliikidest koondrühma, 23. veebruaril saatsid Rakveresse teise rühma pealetungiva vaenlase vastu. 24. veebruaril saadeti Jõhvi jaama rajoonist veel üks rühm. Narva Nõukogu kuulutas välja üldise sõjaväekohustuse ja kõigi 18—40-aastaste meeskodanike mobilisatsiooni.

Linna lähikonda ilmusid eesti kodanluse poolt organiseeritud valgekaartlaste rühmad. Nad püüdsid vallutada Narva-Jõesuud ja Narva—Rakvere raudteed. Garnisoni soldatite ja punakaardiväelaste abil valgebandiitide väikesed rühmad likvideeriti.

Sakslased hõivasid Tartu; Narva lähiseil, Vaivara—Sompa joonel toimus äge lahing. Sakslaste edasiliikumine Petrogradi peatati.

Noor revolutsiooniarmee, olles tugev võitlusvaimult ja võidutahtelt, andis vaenlase arvuliselt ülekaalukaile jõududele otsustava hoobi.

Lahingud Narva all on ajalukku läinud tähtsa sündmusena. Neist lahingutest võtsid aktiivselt osa ka Punakaardi rühma organiseeritud Kreenholmi töölised; rühma komandöriks oli Heinrich Peis. Koos Punakaardi koondrühmaga ning Petrogradi tööliste ja madruste väeosadega pidasid kreenholmlased ägedaid lahinguid vaenlase ülekaalukate jõududega Rakvere—Narva joonel.

Alles 4. märtsil, pärast Bresti rahu allakirjutamist, jätsid Punaarmee väeosad Narva ja Jaanilinna maha. Jamburgis formeeriti Narva punakaardisalkadest Narva töölispolk. Pärast Narvast taandumist oli Heinrich Peis Narva töölispolgu Narva kommunistliku pataljoni komandöriks ning võttis osa lahinguist valgekaartlaste ja interventide vastu Arhangelski, Petrogradi, Poola ja teistel rinnetel.

Lahinguis saksa vallutajate ja eesti kodanluse vastu tugevnes ja karastus vene ja eesti töörahva sõprus ja revolutsiooniline liit.

Narva tulid tagasi teutooni rüütlite röövelliku peremehetsemise sünged ajad.

Saksa okupandid kehtestasid linnas sõjaseisukorra. Linnas tabatud bolševikud ja töölisaktivistid vangistati ja saadeti sundasumisele.

Haaranud Kreenholmis enda kätte puuvillatagavarad, sundisid sakslased kõiki vabrikuid töötama oma sõjaväe vajadusteks. Elanikkonna vajaduste rahuldamiseks läks vaevalt viis protsenti toodetud riidest.

Okupandid rikkusid jultunult Bresti rahu tingimusi. Karistusekspeditsioonid bolševike vastu märatsesid neutraalse tsooni külades, riisusid elanikkonda ja omavolitsesid. Narva kodanlus ja saksa parunid toetasid röövvallutajaid kõigi vahenditega.

Narva töölised jätkasid põrandaaluse bolševike organisatsiooni juhtimisel sihikindlalt võitlust saksa okupantide, müüdava eesti ja vene kodanluse vastu, nõukogude võimu taaskehtestamise eest. See võitlus tugevnes Narvas ja kogu Eestis pärast Saksamaa lüüasaamist maailmasõjas ja eesti kodanluse võimulepääsu.

Eesti proletariaadile tulid tema võitluses Saksa röövvallutajate ja kodanlik-natsionalistliku Eesti valitsuse vastu appi vene väeosad ja eesti polgud, mis formeeriti Nõukogude Venemaal Saksa okupatsiooni eest äraläinud eestlastest.

22. novembri hommikul kostis ida poolt Jaanilinna tihedat püssituld ja ägedat kuulipildujaraginat. Linnas levis kuuldus, et Punaarmee tungib peale. Kuid see ei olnud pealetung, vaid lahinguluure.

28. novembril tungisid Punaarmee väeosad peale Popovka küla, Jaanilinna kalmistu ja Kreenholmi suunas. Puhkes äge lahing, kus mõlemal pool kasutati suurtükke. Saksa okupatsiooniväeosad ja eesti kodanlike natsionalistide kiiruga kokkuklopsitud salgad ei pidanud vastu ja hakkasid pimeduse katte all taganema.

Üle Narva jõe viiva raudteesilla ja maanteesilla poolt paistsid värvilised signaalraketid, ja mõne sekundi pärast lendasid sillad õhku. Narva lahingus hukkus tulihingeline revolutsionäär-kommunist Jaan Sihver.

28. novembri hilisõhtul vabastasid Punaarmee väeosad Narva. Suurt abi linna vabastamisel andsid Narva-Jõesuu dessant ja Kreenholmi töölised, kes tulistasid sakslasi tagantpoolt ega lasknud neid vasakul jõekaldal kindlustuda.

Üle 500 vintpüssi, 9 suurtükki, 2 suurt prožektorit ja palju kuulipildujaid olid Punaarmee esimesed trofeed.

Ühtaegu Narvasse tunginud jalaväelastega forsseerisid jõe punalaevastiklased. Nende ridades oli ka praegune Tallinna Linnanõukogu Täitevkomitee esimees Aleksander Hendrikson.

Koos Punaarmeega tulid Narvasse aktiivsed eesti töörahva vabaduse eest võitlejad Jaan Anvelt ja revolutsiooniline luule-

taja Hans Pöögelmann, kelle luuletusi rahvas luges ja õppis pähe.

Vabastatud Narvas kuulutati taas välja nõukogude võim — Eesti Töörahva Kommuun. Kommuuni nõukogu eesotsas olid Jaan Anvelt ja Hans Pöögelmann. Raekotta asus Täitevkomitee.

Selle mälestusväärse päeva sündmustest jutustab nõukogude võimu eest peetud võitlustest osavõtnu Paul Kuusik oma mälestustes:

„Selle päeva õhtul peeti Aleksandri kirikus suur rahvamiiting. Mõni läks kirikusse, müts peas ja pabeross hambus. Äkki ilmus altari ette pikas ratsaväesinelis mees. Ta tõstis käe ja ütles karmilt: „Seltsimehed! Jätke suitsetamine ja käratsemine, võtke mütsid peast! Vabadusest ei tohi aru saada nii, et igaüks võib teha, mida süda kutsub. Vabadus — see on kõigepealt kord ja range distsipliin." See oli Anvelt. Pärast Anvelti pöördus rahva poole Hans Pöögelmann. Ta jutustas kokkutulnud lihtsaile inimestele, et seal, kus kehtestatakse nõukogude võim, lähevad maa ja kõik rikkused üle täisõiguslike peremeeste — tööliste ja talupoegade kätte. Need sõnad võeti vastu vaimustatud kiiduavaldustega. Eriti rõõmustas kõiki vabrikute ja teiste ettevõtete natsionaliseerimine. See on ka arusaadav, sest suurem osa Narva elanikke oli ju seotud Kreenholmi Manufaktuuri ja kalevivabrikuga, kus töötas üle 16 000 inimese.

Meie koosolek lõppes hurraa-hüüetega. Orkestrihelide saatel laulsid kõik, nii vanad kui noored koosviibijad „Internatsionaali"...

Eesti Töörahva Kommuun andis välja rea dekreete, korraldusi ja üleskutseid. Need puudutasid tööstusettevõtete ja mõisamaade natsionaliseerimist, raudteetranspordi töö korrastamist, kultuuri ja rahvaharidust, sotsiaalkindlustust ja tervishoidu.

Uus elu asus reipal sammul linna. Ilmus juba ajaleht „Eesti Kütiväe Teataja". Selles anti iga päev informatsiooni punaste polkude edasiliikumise kohta. Narvas loodi rekvireerimiskomisjonid, kes võtsid arvele pagenud rikaste vara.

Möödus päevi, algas 1919. aasta. Kodanlus koondas kogu oma jõu. Kuid see oli nõrk jõud. Kodanlusele tulid appi välismaised imperialistid. Linna ähvardas hädaoht...

Öösel vastu 19. jaanuari kostis Raekoja platsilt, Sepa tänavalt ja mujalt kuulipildujavalanguid ja püssipauke. Narva-Jõesuhu oli maabunud vaenlaste dessant. Eesti kodanlus oli vabariigi andnud Nõukogudevastase interventsiooni tugialaks. Eesti punased polgud olid sunnitud taganema. Eesti Töörahva Kommuun lõpetas oma tegevuse 1919. a. juulis.

Narvas algas verine terror. Kõik vanglad olid puupüsti täis. Pimeaiast ja Hermanni kindluse õuest kostis laske ja oli kuulda mahalastavate hüüdeid: „Maha timukad! Elagu Kommuun!"

Neid uhkeid ja mehiseid sõnu kuuldes tõotas rahvas mõttes: võidelda surmani, kuid kätte võita vabadus.

Kodanlik Eesti vabariik püsis Inglise-Ameerika imperialistide toetuse najal. Nende plaanide kohaselt pidi Eesti etendama tugiala osa tulevases sõjas Nõukogude Liidu vastu. Eesti kodanlus sai oma osast väga hästi aru ja andis Eesti täiesti teadlikult inglise kapitalistide orjusse.

„Päevalehe" 1926. aasta 11. mai numbris teatati lugejaile vaimustatult, et Tallinna tuleb inglise tegelane Williamson:

„Härra Williamson hakkab meie majandust korraldama ja rahareformi teostama. Ta jääb siia terveks aastaks."

Williamson ei käinud Eestis asjata. Tema „tegevuse" üheks tulemuseks oli see, et Inglismaa andis kodanlikule Eesti valitsusele 240 miljoni eesti marga suuruse laenu. Inglismaa „suuremeelsus", millest kisendasid ajalehed, nõudis, et Eesti ostaks laenu tingimuste kohaselt inglise kaupu. Nende eest aga võtsid inglise kapitalistid hingehinda!

Ajalehes „Uus Eesti" 22. veebruarist 1938 ilmus suur ülesvõte. Saalis istuvad esimeses reas Pätsi kliki esindajad ja tema kõrval inglased: saadik, õhujõudude atašee jne. Neile peab kõnet Laidoner. „Meie vanempõlv," ütleb ta, „mäletab hästi neid hetki, kui Inglise laevastik 1918. aastal meie reidile ilmus. Võib julgesti öelda, et kui Briti laevastik poleks siis appi tulnud, oleks meie ajalugu ja Baltimaade kogu ajalugu vististi olnud teistsugune — nii suur oli selle abi tähtsus."

Nii tunnistas Laidoner küüniliselt, et kodanlus pääses Eestis võimule vastu eesti rahva tahtmist, tänu Inglise imperialismi abile. Seepärast andis eesti kodanlus oma maa Inglise imperialistide orjusse ja astus ise teenrina inglise tõlla tagapukki.

Et Eesti tööstus kisti Vene turust lahti, puudus tal baas arenemiseks. Inglise-Ameerika imperialistide meeleheaks ja omaenda tööliste ees hirmu tundes ajas eesti kodanlus tööstusliku suurtootmise likvideerimise poliitikat.

Samal ajal, kui Nõukogudemaa töölised ja talupojad bolševike partei juhtimisel edukalt lahendasid sõja ja interventsiooni poolt purustatud rahvamajanduse taastamise ülesandeid, lammutati Eestis tööstust.

Kreenholmi Manufaktuuri seisukord neil aastail oli Eesti tööstuse üldise seisukorra kujukaks illustratsiooniks. Selle kohta mõned arvud:

	1913. aastal	1925. aastal	Protsentides sõjaeelse tasemega võrreldes
Tööliste arv Kreenholmis . .	10 293	2 778	26,9
Kedruse aastatoodang (kilogrammides)	17 041 288	2 716 721	15,9
Riide aastatoodang (meetrites)	73 493 350	11 004 553	14,9

Tööliste arv Kreenholmis moodustas ühe neljandiku nende sõjaeelsest arvust, tootmine aga ei ulatunud isegi ühe kuuendikuni sõjaeelsest tasemest. Ja needki olid kõrgeimad näitajad, mis Eestis kodanliku võimu ajal üldse saavutati. Seitsmel tuhandel töölisel polnud mingisugust tööd ja neil, kes vabrikuis töötasid, polnud täit töökoormust.

Tööliste palk alanes järsult. See oli nii madal, et inimesed said toituda üksnes leivast ja kartuleist.

Töötute vajaduste eest näiliselt hoolitsedes püüdis kodanlik valitsus jagada viletsaid toidunorme, kuid loobus peatselt sellestki kaheldavast abist. Kodanlik ajaleht „Narvski Listok" teatas, et „toidunormide jagamine töötuile lõpetatakse alates 1. maist, sest töötute arv suureneb ja täiendavaid vahendeid pole loota . . ." Töötud määrati avalikult viletsusele ja näljale.

Kõik ajalehed olid täis tööotsimise kuulutusi. „Päevalehes" ilmus ühelainsal päeval — 29. jaanuaril 1926 — 53 kuulutust palvega võimaldada ükskõik missugust teenistust.

Kui palju aga oli veel neid töötuid, kellel puudus raha isegi ajalehekuulutuse jaoks!

„Vaba Maa" teatas 6. mail 1926, et Narvas on üle 500 naise haletsemisväärses seisukorras, ilma tööta ja elatusvahenditeta. Tuhanded mehed ja naised kaotasid töö.

Samal 1926. aastal „rõõmustas" „Narvski Listok" oma lugejaid niisuguse sõnumiga: „19. aprillil katkestatakse Kreenholmi Manufaktuuris võib-olla ajutiselt töö, sest pole tellimusi. Arvatakse, et 3000 töölisest jääb ligemale 2000 töölist ilma tööta. On karta, et tööpuudus võib kaua kesta. Töö kaotanute peakontingent langeb naistele. Ei tarvitse öeldagi, et tööta naistel on raskem tööd leida kui meestel, mis nende rasket olukorda veelgi süvendab."

4. oktoobril 1926 arutas rahukogu väljasõiduistung kahekümne viie aastase Varvara Säkki kohtuasja, keda süüdistati oma lapse tapmises. Kohtus ütles kaebealune, et ta pani tapmise toime puuduse tõttu: ta vallandati vabrikust, koos lapsega ei võetud teda mitte kuhugi taluteenijaks. Kohus „arvestas naise puhtsüdamlikku ülestunnistust" ja mõistis Varvava Säkki kaheteistkümneks aastaks sunnitööle.

Kreenholmi Vana Kudumisvabriku meistri vanemabi August Kampus tuli Kreenholmi 1913. aastal ja oli ise tunda saanud selle raske aja kogu viletsust. Talumatust elust kodanlikus Eestis jutustab ta järgmist:

„Iga aastaga läks elu raskemaks. 1920. aastal vallandati vabrikusse jäänud 1800 inimesest rohkem kui üks kolmandik. Ka mina jäin siis ilma tööta. Iga päev ootasid töötute hulgad vabrikuvärava juures vabriku juhatajat, lootes kohta saada. Lõppude lõpuks mul vedas: ma sain töö, kuid tellimuste vähesuse tõttu vallandati mind ühe kuu pärast uuesti. Mul tuli korduvalt värava juures järjekorras seista ja oodata, kas täna ehk veab."

Töölised said aru, et kodanlik võim ei suuda ega taha taastada rahvamajandust ja parandada töörahva olukorda.

Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel jätkasid töölised võitlust rõhujate vastu.

Valitsev kodanlik kildkond rakendas revolutsioonilise töölisliikumise vastu julma terrorit. 3. mail 1922 mõrvati metsikult eesti töörahva juht revolutsionäär-bolševik Viktor Kingissepp.

„Päevaleht" nr. 107 tõi suure pealkirja all ära sõnumi, et poliitilistel võimudel läks korda avastada ja tabada põrandaalune bolševik August Riismann. Kodanlikud timukad lasksid Riismanni maha.

1924. aastal rüüstasid kodanlikud võimud ametiühingu-organisatsioonid, sulgesid töölisklubid, vangistasid töölisliikumise juhid ja ametiühingute aktivistid.

1924. aasta sügisel toimus kohus kommunistide üle, mida tuntakse „149 protsessi" nimetuse all, kus kaebealuste hulgas oli kaksteist Narva töölisliikumise juhti: A. Pauk, K. Pauk (Paas), A. Silber jt.

Kohtualused muutsid selle protsessi kohtuks kodanliku kildkonna üle ja paljastasid julgesti tema rahvavaenulikku tegevust. Kõik kohtualused mõisteti kümneks aastaks ja kauemaks, mõned aga eluajaks sunnitööle. Väljapaistev eesti tööliste juht Jaan Tomp lasti maha.

Kodanlik valitsus ergutas kaitseliitlaste terroristlikku tegevust ja politsei omavoli. Streikidest osavõtmise eest ähvardati töölisi sõjaväljakohtu ja surmanuhtlusega.

„Päevaleht" tõi 1926. aasta 29. jaanuari numbris ära oma kirjasaatja jutuajamise kolonel-leitnant Pinkaga, kellele kodanlik kildkond oli teinud ülesandeks organiseerida kaitseliit — fašistlikud relvastatud jõugud. „Füürer" Pinka ütles jutuajamisel: „Kaitseliidule antud summadest sai meie linnamalev tänavu 2 miljonit marka. Sellest summast kulutatakse 1 miljon ülemate palgaks."

Kaks miljonit ühele malevale! Lastekodude ja lasteaedade jaoks aga oli 1926. aasta riigieelarves ette nähtud kogu vabariigi ulatuses kõigest 500 000 marka . . .

Ennast Eesti „iseseisvuse" fraasidega maskeerides teenisid eesti kodanlikud natsionalistid ustavalt välismaisi imperialiste. Vale ja laimuga nõukogude võimu kohta püüdsid nad mürgitada tööliste teadvust ja neid sundida alandlikult kapitalistliku orjuse iket kandma.

Nõukogude Liidus jätkus pidevalt rahvamajanduse ja kultuuri tõus ning suurenes töörahva heaolu, Eesti majandus aga, mis sõltus majanduslikult imperialistlikest riikidest, elas üle sügavat langust.

1929. aastal algas Kreenholmi vabriku demonteerimine. Seadmed saadeti välismaale. 1932. aastal demonteeriti Sievershauseni vabrik, 1933. aastal lammutati ja läksid vanametalliks Zinovjevi masinaehitustehase seadmed . . .

Kriis kajastus raskesti Kreenholmil ja tõi töölistele enneolematuid hädasid. Isegi reaktsiooniline kodanlik ajaleht „Starõi Narvski Listok" oli sunnitud tunnistama, et „Kreenholmi Manufaktuuri tööliste elutingimused halvenevad iga päevaga. Tema tööliste arv on aja jooksul vähenenud, neid on nüüd juba märksa vähem kui kaks tuhat. Need, kellel veel on tööd, töötavad keskelt läbi kolm päeva nädalas. Suurem osa töölisi on naised, kellel tuleb kolmepäevase teenistusega tihtilugu ülal pidada terve perekond".

1939. aastal oli vabrikuisse jäänud kõigest 1600 töölist, kes töötasid ainult osa nädalast. Kreenholmi vanad töölised tuletavad meelde, kuidas asjata tööd saada lootvad näljased, räbalais inimesed seisid hulganisti terved päevad hommikust õhtuni vabriku värava juures. Nende hulgas oli palju vanu tekstiilitöölisi, kes olid Kreenholmis töötanud mitukümmend aastat. Tuhanded inimesed piirasid iga päev tööbörsi, lootes saada ükskõik missugust tööd. Kuid nende lootused ei läinud täide. Inimesi ei vajatud. Tööpuudus võttis kohutava ulatuse.

„Vaba Maa" kirjutas sel ajal:

„Kas on vaja paremat illustratsiooni tööpuuduse ulatuse tõendamiseks kui see fakt, et linna ühe algkooli kojamehe kohale pakkusid ennast kahe päeva jooksul 275 kandidaati, sellest hoolimata, et seda kohta välja ei kuulutatud. Kui lehes oleks olnud kuulutus, oleks kandidaate olnud kümme korda rohkem!"

Mitte mingisugune ka kõige usinam kodanlik-natsionalistlik propaganda ei suutnud varjata kapitalistliku majandussüsteemi roiskumist, töölisi tagasi hoida uutest revolutsioonilistest väljaastumistest.

Poliitiline olukord läks kogu maal teravamaks ja kodanlik Eesti, likvideerinud parlamentarismi riismed, läks avalikult üle fašistlikule diktatuurile.

Kuid kodanlus ei suutnud töölisi mitte mingisuguste vahenditega kõrvale juhtida võitlusest fašistliku kildkonna vastu, nõukogude võimu taaskehtestamise eest.

Eesti kodanlikud natsionalistid andsid igasugust abi Eestisse elama asunud vene valgekaartlastele, vene töölistesse aga suhtusid nad vaenulikult. Venelased olid kõige suuremad tööpuuduse ohvrid ja vabrikuis töötavaile venelastele öeldi: „Teie koht on seal", ja näidati piiritõkke okastraadi suunas.

Vene ja eesti tööliste sõprus, sümpaatia Nõukogude Liidu töötajate vastu oli kodanlike natsionalistide ülevõimule ohtlik ja nad püüdsid seda igati nõrgendada. Kuid need püüdlused ei andnud tulemusi. Eesti töölised astusid Kreenholmis pidevalt välja oma vene seltsimeeste kaitseks, võitlesid kodanliku natsionalismi avalduste vastu.

Oli selge, et Inglise-Ameerika imperialistid ei tegutse fašistliku Saksamaa agressiivsete taotluste vastu, vaid vastupidi: nad toetavad neid ja et kodanlik Eesti valitsus annab Eesti territooriumi

teenistusvalmilt NSV Liidu vastu ettevalmistatava sõja tugialaks.

Harukordse rõõmu ja lootusega helgele tulevikule võtsid Kreenholmi töölised vastu Nõukogude valitsuse ja kodanliku Eesti valitsuse vastastikuse abistamise pakti 28. septembrist 1939.

Kuid Eesti valitsus saboteeris seda vastastikuse abistamise pakti ja astus Baltimaade sõjalisse liitu, s. o. asus NSV Liidu vastase sõja ettevalmistamise teele.

See asjaolu põhjustas revolutsioonilise liikumise uue hoogumineku kogu maal.

KREENHOLM ON MEIE OMA!

Kevad ja suvi on aastaajad, kus särab päike, õitsevad ja haljendavad lilled ja puud, ärkab ellu loodus. Sel suvel puhkesid õitsele eesti rahva südamed ja naeratused, tekkis rõõmusära tema silmadesse, rahvas ärkas ellu.

21. juunil 1940. aastal tegi eesti töörahvas kommunistliku partei juhtimisel ja Nõukogude Liidu rahvaste toetusel jäädavalt lõpu kodanliku kildkonna vihatud režiimile.

NSV Liidu Ülemnõukogu rahuldas eesti töörahva palve ja võttis Eesti vastu suure Nõukogude Liidu rahvaste üksmeelsesse perre.

See päev, kus töötav rahvas võttis võimu enda kätte, jääb igaveseks eesti poegade ja tütarde mällu helge ja rõõmuküllase pidupäevana.

Üle kaheksa tuhande Kreenholmi töölise tervitas ülelinnalisel miitingul uue elu algust.

23. juulil võeti vastu Eesti suurtööstuse natsionaliseerimise seadus. See rõõmusõnum otsekui lendas Kreenholmi Manufaktuuri ühest tsehhist ja osakonnast teise. Kõik töölised tulid kokku, esmakordselt ajaloos said nad avalikult ja vabalt osa võtta riikliku tähtsusega küsimuste otsustamisest.

„Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi valitsuse nimel," luges komissar Roog valjusti, „kuulutatakse Kreenholmi Manufaktuur üldrahvalikuks omandiks . . ."

Koosviibijate hulgas polnud kedagi, kes poleks neile sõnadele vastanud juubeldavate kiiduavaldustega. Töölised plaksutasid kaua. Seejärel astus improviseeritud tribüünile treial Treiberg:

„Seltsimehed!" ütles ta. „Ma tulin siia otse rongilt. Käisin Eesti töölisdelegatsiooni koosseisus Moskvas. Me nägime oma silmaga, missugust edu on nõukogude inimesed saavutanud. Nad ehitavad ise oma õnnelikku elu, ja nüüd oleme selle õiguse saavutanud meiegi. Kreenholm on nüüd meie oma, aga me peame olema targad, hoolikad ja kokkuhoidlikud peremehed, hoidma masinaid ja töötama ausalt kodumaa heaks."

Miitingul kõneles palju töölisi, nende kõnedes oli rõõmu ja uhket veendumust selles, et eesti rahvas suudab üles ehitada õnnelikU elu.

29. juulil 1940. aastal kirjutasid komissar, töölisvanemad ja endised direktorid alla Kreenholmi Manufaktuuri natsionaliseerimise aktile.

Määratu suure ettevõtte juhtimine läks üle komissari ja tema asetäitjate kätte. Kümned kaadritöölised edutati vastutusrikastele ametikohtadele. Peagi kutsuti seltsimees Roog Tallinna ja tema kohale määrati treial Treiberg. Kreenholmi töölised tundsid oma seltsimeest hästi, sest ta oli kaua olnud aktiivne ametiühingu töötaja ning korduvalt kaitsnud tööliste huve peremeeste ees, oma aktiivsuse eest korduvalt vangis istunud.

Uuel juhtkonnal oli palju tööd. Komisjonis käisid töölised. Ühed tahtsid lahendada mingisuguseid jooksvaid küsimusi, teised esitasid oma tööalaseid ettepanekuid. Kuid kõiki erutas üks tähtis küsimus. See erutas ka juhtkonda.

Kohe pärast seda, kui uued peremehed olid vabriku vastu võtnud, kerkis nende ette tõsine ja pakiline ülesanne: tööta seltsimeestele tööd anda. See aga oli võimatu — suurem osa seadmeid seisis Kreenholmis juba palju aastaid konserveeritult, mõned masinad olid koost lahti võetud, ei töötanud juba 1914. aastast alates, täielikult ei töötanud ükski tsehh. Järelikult oli vaja vabriku surnud seadmed võimalikult ruttu täie hooga käima panna. See polnud kerge ülesanne.

Endisel komissaril seltsimees Treibergil, kes praegu on Eesti kohaliku, põlevkivi- ja keemiatööstuse ministri asetäitja, on need päevad selgesti meeles.

„Ülesanne oli muidugi keeruline," ütles ta. „Kuid me teadsime, et seda ei lahenda meie eest mitte keegi. Oli tarvis otsustada ja pealegi kohe. Mäletan, et kutsusime kokku kõik meistrid tõsiseks kõneluseks selle üle, kuidas Kreenholmi Manufaktuurile rutem elu tagasi anda, kõik tema masinad tööle panna. Nagu näete, kõneldi väga erutaval teemal, kuid meistreid ei erutanud see eriti. Nad istusid nagu alati peenutsevalt, kõrgilt, ükskõiksete nägudega. Ja ainult otsene küsimus: „Kui pika aja jooksul saab kõik mehhanismid kokku monteerida ja käima panna?" raputasid nad kõik pead ja vastasid peaaegu et kooris: „Oo, seda on väga raske öelda. Kulub aega ... Aastaid ... Palju aastaid ..."

Oli selge, et meistrid, kellest enamus olid sakslased ja inglased, kavatsevad saboteerida. Tõtt öelda, ega me nende abile olnudki eriti lootnud ... Nii see tuligi.

Järgmisel päeval oli meil jälle nõupidamine, jällegi samas küsimuses: kuidas Kreenholm võimalikult ruttu ellu äratada, teha võimalikult ruttu lõpp kodanlikelt võimumeestelt päranduseks saadud kohutavale pahele — tööpuudusele. Ainult et seekord ei arutanud küsimust meistrid, vaid töölised ise — mehhaanikud, lukksepad, monteerijad.

„Masinad tuleb käima panna," ütlesid nad.

„Jah, kuid aeg, aeg . . ."

Mehhaanikud mõtlesid järele, pidasid isekeskis nõu ja otsustasid:

„Anname armsale Kreenholmile elu tagasi. Hakkame töötama ööd kui päevad, Kreenholmi Manufaktuur aga hakkab varsti töötama täie võimsusega. Selle peale meie kindel sõna."

Töölised pidasid oma sõna, ainult et neil tuli tõepoolest töötada ööd kui päevad. Kuid nähtavasti ei ole rahva hulgas asjata tekkinud kõnekäänd: omaenda koormat pole raske kanda! . . .

Septembriks taastati ja lasti käiku 110 000 värtnat ja 500 kudumistelge. Sajad töölised said koha tööpingi juurde. Ettevõtte taastamisel näitas üles tõelist loomingulist initsiatiivi ega säästnud oma energiat esimene nõukogudeaegne, nüüd juba surnud direktor Konstantin Kasko.

Lukksepad ja monteerijad ilmutasid töötamisel leidlikkust, osavust ja tõelist ennastsalgavust. Esialgsete arvutuste kohaselt pidi kahe selfaktori remontimiseks kuluma 500 tundi. Lukksepp Aviste istus terve öö ülal ja tegi uue arvutuse, mille järgi tuli välja, et masinad saab remontida 350 tunniga. Aviste tegi oma brigaadile ettepaneku remont selle tähtaja jooksul lõpule viia, ja brigaad nõustus. Juba remondi käigus esitasid paljud töölised oma ratsionaliseerimisettepanekud, mis kiirendasid ja hõlbustasid tööd. Brigaadi liikmed töötasid ajast hoolimata, ja mõne päeva pärast kandis Aviste vabriku juhatajale ette tööde lõpetamisest. Kahe selfaktori remont teostati enne tähtaega — 280 tunniga.

See oli küll esimene löökbrigaad Kreenholmis, kuid mitte ainus näide uuest suhtumisest töösse.

Ida Kapnus ja Dagmar Krassikova hakkasid esimestena töötama mitmel heietamismasinal ning ületasid päev-päevalt töönorme. Nende nimed olid ühed esimesed autahvlil, kuhu nad jäid kindlalt püsima.

Kangrud Jevgenia Frolova, Elfriede Tihve ja Ludmilla Kostjuško hakkasid igaüks töötama kümnel kudumisteljel. Läks hoogu sotsialistlik võistlus. Töölised, insenerid ja tehnikud ei säästnud oma südamelähedase Kreenholmi elluäratamiseks jõudu. Uue aasta algul töötas juba 158 000 värtnat ja 1288 kudumistelge.

Kedruse päevatoodang suurenes 10 000 tonnilt 19 000 tonnini ja riide päevatoodang — 37 000 meetrilt 55 000 meetrini. Kuid paljud tsehhid olid alles surnud.

Aviste brigaad sai uue vastutusrikka ülesande: ette valmistada käikulaskmiseks mjuulitsehhi kolm korrust, käima panna peaaegu sada masinat. Tööd ettevalmistustsehhis usaldati Mihhail Martõnovi brigaadile. Ülesanne oli mitte üksnes vastutusrikas, vaid ka kiireloomuline: vabrik „E" pidi tööle hakkama 1. juunil 1941.

Töö käis aovalgest hilisõhtuni. Mjuulitsehh, kus töötas Aviste brigaad, kujutas endast tõelist roostes masinate ja detailitükkide

surnuaeda. Oli tarvis kõigepealt puhastada tsehh paljude aastate jooksul kogunenud prahist.

Kergem polnud olukord ka ettevalmistustsehhis, kus töötas Martõnovi brigaad. Tuli teljed osadeks lahti võtta, neid hõõruda ja puhastada, kusjuures sõrmed sõna otseses mõttes härmatanud metalli külge külmusid. Külmast kangestusid käed, väsimusest valutas selg, kuid inimesed täitsid oma ülesannet: võtsid telgi koost lahti, keetsid spetsiaalses lahuses roostes osi, hõõrusid need hoolega puhtaks. Kõlbmatud detailid tuli asendada, paljusid detaile polnud olemas. Brigadiridele anti abiks naistöölisi, kellest ükski ei olnud iialgi näinud keerulisi agregaate. Brigadirid seletasid naistele kannatlikult, kuidas masinad koost lahti võtta, kuidas agregaadi osad korda seada, kuidas need kokku monteerida. Tuli tuhnida lagunenud masinate virnades, et leida vajalik polt või puuduv seib. See leitigi, seati korda ja paigaldati...

1. märtsil kandsid mõlemad brigadirid Aviste ja Martõnov Kreenholmi juhatusele ette tööde ennetähtaegsest lõpuleviimisest: konserveeritud olekust toodi välja 98 mjuulmasinat mjuulitsehhis, käikulaskmiseks oli valmis ka ettevalmistustsehh. Vabrik „E" anti ekspluatatsiooni üks kuu enne tähtaega.

Mais pöördusid Kreenholmi Manufaktuuri tekstiilitöölised vabariigi kõigi tööliste poole üleskutsega alustada sotsialistlikku võistlust Eestis nõukogude võimu taaskehtestamise esimese aastapäeva auks.

Kreenholmi tekstiilitööliste üleskutsele reageerisid vabrikute ja tehaste töölised palavalt. Paljud ettevõtted täitsid poole aasta programmi enne tähtaega.

Narva tekstiilitöölised täitsid poole aasta programmi kudumise osas 1. juuniks ja ketruse osas 20. juuniks.

21. juunil 1941. aastal tõid ajalehed ära materjale Kreenholmi Manufaktuuri tööliste töökangelasteo kohta. Kreenholmlased andsid kodumaale üle plaani 50 tonni kedrust ja 800 000 meetrit riiet.

Kuid 22. juunil katkestas nõukogude rahva loova töö hitlerliku Saksamaa röövellik kallaletung.

JÄLLE RELVAD KÄTTE

Alles eile lugesid inimesed Kreenholmis rõõmsa erutuse ja uhkustundega ajalehte „Sovetskaja Estonia", mis pühendas terve lehekülje jutustustele Kreenholmi kollektiivi tööedusammudest.

Neid artikleid lugedes, mille autorid rääkisid Kreenholmi uute peremeeste suurtest tegudest, suunasid inimesed oma pilgud juba tulevikku, tegid plaane, kõnelesid sellest, mis neil tuleb korda saata. Nad rääkisid asjalikult uute tsehhide käikulaskmisest, suurepäraseist masinaist, mis varsti tulevad tsehhidesse, töölistele elumajade ehitamisest ja paljust paljust muust.

Eile oli päev, täis tööd, lootusi ja plaane, täis töö- ja isiklikke plaane.

Täna muutus kõik. Koguni inimesed ise näisid teissuguseina: nende näoilme oli karm, silmad vaatasid terasemalt, huuled olid kokku surutud. Jah, inimesed olid võib-olla küll pisut kahvatud ja rusutud, kuid mitte hirmust. Viha ja otsustavus — need kaks tunnet valdasid sel päeval kreenholmlasi.

Sõda tuli nagu varas, hiilides, öösel, kippus röövli kombel kallale nõukogude rahvale, kes pärast suurt tööd rahulikult puhkas. Röövlite eest ei joosta ära, need võetakse kinni ning karistatakse karmilt.

22. juunil toimus Kreenholmis miiting. Kodumaa kutsus nõukogude rahvast relvade juurde, ta vajas kaitset. Ja kreenholmlased vastasid sellele kutsele samuti nagu kõik nõukogude inimesed, nagu peavad vastama pojad:

„Emake kodumaa! Me oleme valmis sind kaitsma rinnaga, relvad käes. Me oleme sinu lapsed ja meie elu kuulub täielikult, kuni viimse veretilgani sinule."

Paljud, kes praegu Kreenholmis töötavad, mäletavad seda karmi miitingut, kus inimesed kodumaa ees, oma seltsimeeste ees pidulikult tõotasid kaitsta oma isamaad, oma rahvast, võidelda diversantide vastu, mitte halastada provokaatoreile, tööga tugevdada oma maa võimsust.

Kreenholmlased tõotasid, et nendes ei ole surnud nende isade ja emade revolutsiooniline võitlusvaim, kes kaitsesid relvaga nõukogude võimu 1917. ja 1918. aastal. Samuti nagu siis isad ja emad astusid Punakaardi ridadesse, nii astusid nüüd nende lapsed ja lapselapsed — kreenholmlased Punaarmeesse.

Sõjakomissariaadis ei jõutud läbi lugeda kõiki patriootide avaldusi, milles nad palusid ennast sõjaväkke võtta ja kohe rindele saata. Vabatahtlikke oli palju, vanu ja noori, mehi ja naisi.

Kommunistid läksid partei linnakomiteesse. Kommunistlikud noored ründasid komsomolikomitee sekretäre. Igaühes neist põles üks soov — asuda kodumaad kaitsma.

Kreenholmi tööline Aleksei Severikov tuli sõjakomissariaati oma kaheksateistkümne-aastase pojaga. „Saatke meid mõlemaid rindele," ütles ta. „Mul on seitse last, kui nad oleksid vanemad, tuleksid nad praegu kõik relva paluma. Nad on aga väikesed. Aga oma vanema poja Leonidi ja enda suhtes palun ma: võtke meid sõjaväkke, saatke isamaad kaitsma."

Noored kangrud, kommunistlikud noored Tamara Eichfuss, Olja Gruznova ja Liidia Peškurina esitasid sõjakomissariaadile ühise avalduse. „Me palume," kirjutasid neiud, „meid Punaarmee ridadesse võtta ja saata sotsialistlikku kodumaad kaitsma. Oleme lõpetanud sanitaarkursused ja lubame, et meist saavad ausad ja kindlad võitlejad, me ei säästa oma verd ega elu."

Kolm narvalast, kolm venda — Boriss, Pavel ja Adolf Varkki — otsustasid samuti kokku jääda ning tulid üheskoos komsomoli

linnakomiteesse. „Palume meid arvelt maha kanda: tahame vabatahtlikena rindele minna," ütles kõigi eest vanim vend Boriss. „Lubame, et me ei vea alt, komsomoliau ei teota. Hakkame kõik kolmekesi fašiste peksma halastamatult, kuni jõudu jätkub . . ."

Tekstiilitöölisele, kommunistlikule noorele Heino Kivistikule, kes oli samuti esitanud avalduse sooviga kaitsta relvaga kodumaad, ütles komsomolikomitee sekretär:

„Kuule, noormees, sinu isa läks vist rindele. Sinul tuleks ju koju ema juurde jääda."

Kommunistlik noor vastu:

„Minu isa on vanem inimene, ka tema hakkab võitlema vaenlase vastu. Mul on häbi siia jääda, olen noor ja terve. Aga ema . . . Ema saab aru, et ma teisiti ei või."

Vabatahtlikuna astusid sõjaväkke isad koos poegadega, vennad, seltsimehed, kes ei tahtnud praegugi üksteisest lahku minna. Komsomoli linnakomiteesse tuldi koguni tervete komsomoliorganisatsioonidena.

Kõik Sillamäe kommunistlikud noored astusid oma sekretäri Aleksandr Kustoviga eesotsas vabatahtlikena Punaarmeesse. Oma avalduses sõjakomissarile kirjutasid nad: „Palume teid, seltsimees komissar, tungivalt meid vabatahtlikena TPPA ridadesse võtta. Asume kõik nagu üks mees meie sotsialistlikku kodumaad kaitsma. Tõotame, et hakkame ennastsalgavalt, oma verd säästmata võitlema meie kodumaa vabaduse eest, anname tema eest kogu oma jõu ja, kui vaja, ka elu."

Partei usaldas Aleksandr Kustovile tõsise ja vastutusrikka ülesande: ta pidi tagalas töötamiseks Narva jääma.

Sõda lähenes linnale. Fašistid pommitasid Narvat ja Kreenholmi iga päev mitu korda lennukeilt, tulistasid linna ja Kreenholmi Manufaktuuri suurtükkidest Ust-Tšorno poolt. Algas naiste ja laste evakueerimine Narvast Nõukogude tagalasse. Tehaseis ja vabrikuis demonteeriti seadmeid . . .

27. juulil pöördus partei linnakomitee elanike poole üleskutsega:

KÕIK KODUMAAD KAITSMA!

Isamaasõda fašistlike röövvallutajate vastu nõuab igaühelt meist, et oleksime alati valmis välja astuma kodumaa kaitseks. Igale Nõukogude kodanikule on omane õilis patriotismitunne, valmisolek anda oma jõud ja, kui vaja, siis ka elu meie suure kodumaa õnne ja õitsengu eest, meie rahva vabaduse ja au eest.

Nõukogude Liidu teiste linnade eeskujul organiseeritakse Narvas Eestimaa K(b)P Narva Linnakomitee ja linna täitevkomitee otsusel Töölispolk. Polku võivad astuda kõik töötajad, kes on valmis võitlema fašistlike lurjuste ja rõhujate vastu.

Polku astunutega tehakse süstemaatilist sõjaväeõppust tootmistööd katkestamata.

Registreerimine toimub partei-algorganisatsiooni sekretäri juures kell 12—13 ja 16—20.

Kõik võitlusse loomastunud fašismi vastu!

Parem surra kangelastena kui elada orjadena!

Meie koduma au ja kuulsuse eest!

Meie rahva ja kogu inimkonna õnne eest, edasi, võidule!

Eestimaa K(b)P Narva Linnakomitee
Narva Linna Täitevkomitee

Sellele üleskutsele reageerisid sajad kreenholmlased ja astusid Töölispolku. Nad olid valmis võitlema fašistlike röövvallutajate vastu.

18. augustil vallutasid sakslased Narva.

Kolm Saksa okupatsiooni aastat kirjutasid Kreenholmi saja-aastasesse ajalukku ja Narva sajandite pikkusesse ajalukku süngeimad leheküljed.

Fašistlikud röövvallutajad püüdsid arreteerimiste, mahalaskmiste ja mõnitamisega murda nõukogude inimeste tahet vastupanule, kindlustada oma peremeheseisundit okupeeritud maal. Fašistid piinasid seitsmes koonduslaagris metsikult surnuks umbes kakskümmend tuhat rahulikku kodanikku ja sõjavangi. Ainuüksi linaketramisvabriku laagris põletasid fašistid ühe aasta jooksul vabriku küttekolletes üle viie tuhande vangi.

3500 mahalastud Nõukogude kodaniku laipa leidis fašistlike röövvallutajate kuritegude uurimise komisjon Narva linnas, kaevikuis ja kraavides linnaaia taga ning kahe kilomeetri kaugusel Popovka külast.

Kuid fašistidel ei läinud korda nõukogude inimesi põlvili suruda, neid murda, orjadeks teha. Nõukogude inimesed võitlesid.

Paljud narvalased, nende hulgas paljud Kreenholmi töölised lahkusid okupeeritud linnast Peipsi järve ja Narva jõe äärseisse metsadesse, organiseerisid partisanisalku. Partisanid hävitasid üksikuid fašistide garnisone, purustasid vaenlase liiklusteid, lasksid õhku sildu ja raudteid, teostasid vaenlase tagalas luuret. Nad tekitasid röövvallutajaile talumatuid tingimusi, ei andnud neile okupeeritud Narvas rahu.

„Ei," ütlesid partisanid iga operatsiooni puhul. „Võõral maal ärge peremehetsege, ta läheb teie jalge all põlema!"

Ja maa põleski okupantide jalge all. Nad ei teadnud kunagi, millal ja kust partisanid tulevad, ja tundsid alatist hirmu.

Allpool üksainus episood partisanisalga tegevusest.

Pljussa jaama juures seisid hitlerlaste ešelonid laskemoonaga. Koosseisud pidid neil päevil Leningradi alla minema, mida vaenlaste suurtükid juba tulistasid. Partisanid otsustasid ešeloni teelesaatmist takistada. Salk võitlejaid teostas julge rünnaku Pljussa

jaamale ja laskis laskemoonaga laaditud koosseisud õhku. Juhatuse ülesanne oli täidetud.

Seesama partisanide grupp valmistas ette Narva ja Kingissepa vahelise pika raudteelõigu purustamise ja teostas selle. Mõlemast operatsioonist võttis osa kommunistlik noor Georgi Kotšetkov, kes oli tekstiilitööline poeg ja ka ise tekstiilitööline. Partisanisalga juhatus avaldas Georgi Kotšetkovile osutatud mehisuse ja vapruse eest tänu.

Ühes lahingus hitlerlaste vastu hukkus noor patrioot. Ta tulistas oma kuulipildujast sakslasi, võimaldades oma seltsimeestel eemalduda. Isegi raskesti haavatuna ei jätnud Kotšetkov kuulipildujat maha ja saatis fašistide pihta ühe valangu teise järel.

„Anna alla!" karjusid nad temale.

Ei, Kotšetkov ei andnud alla. Ta suri, lahkumata oma võitluspostilt kuulipilduja juurest.

Hukkus ka Sillamäe komsomolikomitee sekretär Aleksandr Kustov, kes oli jäetud Narvasse patriootide põrandaalust tööd juhtima. Gestapolased piinasid Kustovi julmalt ja tapsid ta seejärel ühes Narva laagris. Koos Aleksandr Kustoviga hukkusid ka paljud neist, kellega ta oli koos töötanud . . .

Kolmas sõja-aasta oli lõpule jõudmas. Nõukogude armee surus vaenlasele peale.

Enne taganemist olid hitlerlased Narva jõe vasakule kaldale aegsasti loonud dzotte, kaevikute ja varjendite süsteemi, selle okastraadiga piiratud ja jõe lähised parempoolsel kaldal mineerinud, lootes sinna kauaks ajaks kindlustuda.

1944. aasta veebruaris puhastasid Leningradi rinde väed Narva jõe parempoolse kalda, 1. märtsil forsseerisid nad jõe ja lõid läänepoolsel kaldal, Kreenholmist lõuna pool, tugiala. Kõik sakslaste katsed tugiala likvideerida ja Nõukogude vägesid tagasi paisata nurjusid.

24. juulil asusid Nõukogude armee võitlejad pealetungile ja vallutasid 26. juulil hoogsa rünnakuga Narva.

Saavutatud võidu tähistamiseks anti linna vallutamise eest peetud võitluses kõige rohkem väljapaistnud väekoondistele ja -osadele nimetus „Narva". Meie pealinn Moskva saluteeris vapraile vägedele.

Vabastajate ridades oli palju kreenholmlasi.

Endine Kreenholmi Manufaktuuri kangur Olga Stolfat lahkus oma kodulinnast Narvast 1941. aasta augustis, kui vaenlane oli juba linna müüride all.

„Raske oli Narvast lahkuda," jutustab Olga Stolfat. „Olen siin sündinud, siin möödusid minu noorusaastad; iga Narva tänav, Pimeaed, kool, klubi — need kõik olid seotud mingite kalliste mälestustega. Kuid ma ei tahtnud jääda linna, kus varsti hakkab peremehetsema vihatud vaenlane.

Lahkusime linnast kolmekesi: mina ja kaks sõbratari, kommu-

nistlikku noort. Kuni Kotlõini läksime jala ja sealt sõitsime rongiga Sverdlovski.

Uuel kohal otsustasime kõik tööle hakata hospidalis. Jäime kaheks-kolmeks päevaks järgemööda palatisse, nii palju oli seal tegemist. Juba esimestel päevadel said minust ja ühest sõbratarist doonorid. Meie veri abistas mitte ainult hospidalis viibivaid haavatuid, vaid seda saadeti ka rindele. Olime õnnelikud, et saime aidata kalleid võitlejaid.

1943. aasta veebruaris läksin ma rindele. Nüüd, pärast tööd hospidalis, võis minust seal juba kasu olla. Kuid ma ei saanud korrapealt sanitariks. Algul viisin ma võitlejaile eesliinile lõunasööki. Umbes 15 kilomeetrit veeti mind autoga, kuid kõige hirmsama, tulistatava teelõigu pidin ma läbima ise. Algul kartsin, hiljem aga harjusin, nagu peakski see nii olema! Varsti määrati mind sanitariks. Võtsin osa lahinguist Tartu ja Pärnu all ning Vaivara mägede juures, kandsin haavatuid tule alt välja . . ."

Olga Stolfat päästis paljude nõukogude võitlejate elu. Ainuüksi Tartu ja Pärnu all toimunud lahinguis kandis ta lahinguväljalt ära üle viiekümne haavatu.

„Olen õnnelik," ütleb Olga, „et ma pärast võitu tulin tagasi Narva."

Narva sajanditepikkuses ajaloos on palju lehekülgi, mis jutustavad kaasaegsele sellest, kuidas röövvallutajad linna purustasid. Kuid iialgi varem pole purustused olnud nii suured ega koledad kui saksa fašistlike okupantide lahkumisel linnast.

Narva muuseumis on paljude meile kalliste reliikviate hulgas säilinud lihtne räbaldunud ja kortsunud kaantega märkmik. See märkmik kuulus Narva kaitsjale ja vabastajale automaaturile Ralf Laikrele. Selle leheküljed on peene ebakorrapärase käekirjaga täis kirjutatud. Need on luuletused. Lugegem üht neist.

NARVALE

Binokkel, näe, vajund on silmilt mul,
ei vaadelda enam tihka
ma Narvat, mis järjest
vaid võtab tuld,
saab mürskudest raskelt pihta.

Mul meenuvad Jaanilinn, Pimeaed,
kosk kevadel, armastussaar
ja koltunud Kalevivabriku laed
ning armsakssaand sildade kaar.

Nüüd suitsus ja verevais leekides
sa seisad kui ohvriloom.
Veel püsivaist tuttavaist tornidest
tuul valu toob tulega koos.

Nii praegu kui ennegi, varemeis
sind näinud on ajaloo silm.
Neist haavust me tööga sa paraned,
täis päikest sul jällegi ilm.

Sõdur oli need valu ja viha poolt dikteeritud read kirjutanud tõenäoliselt Narva jõe kaldal, kui ta valmistus otsustavaks lahinguks oma kodulinna pärast. Kohutav pilt avanes võitleja pilgule, kui ta vabastajana astus Narva.

Fašistid olid lahkumisel hävitanud kõik, mida nad iganes hävitada jõudsid. Nad lasksid õhku vabrikud ja tehased, jõe sillad, elumajad. Barbaritena ei hoolinud nad ka muistseist mälestusmärkidest: purustasid Hermanni ja Jaanilinna kindluse, Spasso-Preobraženski kiriku, raekoja, Peeter I maja, Narva linnamuuseumi, Põhjasõjas langenud vene sõjameeste mälestusmärgid.

Sõjalise ja revolutsioonilise kuulsuse linn, kaunitar Narva, igivanade mälestusmärkide linn oli surematu.

Sellest barbaarsusest teatas Saksa väejuhatus kui fašistlike röövvallutajate kõrge sõjalise vapruse avaldusest.

Mälestusväärsel 27. juulil kirjutas SS-vägede rottenführer M. Wernich Narvast edela pool metsas oma tunnistustes:

„24. juulil kell 12 sõitsime 24-tonnise silla juurde. Mina jäin 200—300 meetri kaugusele maja taha varju. Kõik kolm läksid silla juurde ja peagi kostis plahvatus. Nad tulid tagasi ja ütlesid, et sild on hävitatud. Seejärel sõitsime puusilla juurde, kus algul lasksime õhku Jaanilinna kindluse. Ka kirik ja raekoda põlesid. 54. sapööripataljoni esimene rood, mida juhatas untersturmführer Franz, laskis õhku rippsilla. Sellele roodule anti käsk lasta õhku tekstiilivabrik ja maantee.

Õhtul lasksime õhku mõlemad kirikud, Hermanni torni ja maa-aluse. Lõpuks süütasime põlema suure kinohoone, kus varem asus meie väeosa.

Sellega oli meie ülesanne täidetud ja me lahkusime Narvast raudteed mööda, sest maanteed pidi hävitatama.

See on puhas tõde, mida kinnitan oma allkirjaga.

27. VII 1944

Wernich Michael."

Linna kõigist kolmekümne kahe tuhandest elanikust tuli vabastajaile vastu kõigest kaks inimest, kaks vana naist. Teised olid metsas peidus, vaevlesid vanglais ja laagreis, oodates õnnetoovat vabastamishetke. Paljud olid fašistide poolt orjusse küüditatud, surmalaagreis hukkunud...

Narva varemeil, linna pärast peetud lahinguis hukkunud seltsimeeste haudadel, okupatsiooni ohvrite haudadel tõotasid Nõukogude armee sõjamehed, et nad maksavad vaenlasele kätte tema kuritegude eest.

Linnas suitsesid alles ahervaremed, kui narvalased juba oma peidupaikadest — metsadest — tulid kodukohta oma kodude

tuhaasemeile tagasi. Oli tarvis tööle asuda: Narva surmavalt vigastatud, purustatud, põletatud keha terveks ravida.

Kurbuse, valu ja vihaga silmitsesid tagasitulnud narvalased oma Kreenholmi. Surnud vabrikute välimus oli tõesti hirmus. Vabrikuhooneist olid järele jäänud ainult moonutatud kastid, mille külgi alles lakkusid tulekeeled...

Polnud enam olemas Georgi vabrikut ega Uut Ketramisvabrikut. Tühjad klaasideta ja raamideta aknaavad meenutasid pimedaid silmi. Kõik seadmed olid hävitatud.

Vana Ketramisvabrik ja Joala vabrik olid tugevasti vigastatud. Vaenlased olid vahelaed õhku lasknud ning sorteerimis-ropsimistsehhi täiesti hävitanud.

Ka Vana Kudumisvabriku korpustes olid kõik vahelaed ja osa seinu hävitatud, ettevalmistustsehhi seadmed olid täielikult purustatud.

Kreenholmi veski ja leivatehas olid pooleldi purustatud, tellisetehas, saeveski, kool ja klubi maha põlenud. Kinoteatri, haigla ja sünnitusmaja kohal olid varemed...

Kogu Euroopas kuulsat Kreenholmi Manufaktuuri polnud enam olemas.

KREENHOLM PEAB OLEMA

Võimas Kreenholm lamas varemeis, surmani vigastatult ja haavatult. Vabrikud olid surnud. Nende moonutatud, purustatud korpuste silmitsemisel oli raske uskuda, et leidub jõudu, mis suudab neile elu tagasi anda, neid käima panna, uuesti elava töökäraga täita.

Kuid see jõud leiti. Varemed ei takistanud bolševikke nägemast homset Kreenholmi, milles särab tuli ning mis on haaratud võimsast töörütmist. Oli vaja inimeste suurt usku, et ütelda:

„Kreenholmi Manufaktuur hakkab elama."

Polnud aega kurvastamiseks ega nukrutsemiseks, vaadates purustatud linna, purustatud Kreenholmi. Narvalased asusid tööle. Inimesed töötasid hommikust hilisõhtuni: sorteerisid telliseid, puhastasid tänavaid rusudest ja ummistustest, seadsid teid korda.

Linn muutus suureks ehitusplatsiks. Siin võis näha küll Kreenholmi kangruid, küll koduperenaisi, küll teenelisi õpetajaid, küll insenere, küll koolinoori.

Narva tuli Kreenholmi taastama Moskvast ja Leningradist siia suunatud insenere-ehitajaid, monteerijaid, töölisi. Ja siin, saarel, hakkas keema töö. Eesti linnadest tulid ehitusmaterjalid: Järvakandi saatis klaasi, Kunda — tsementi, Kiviõli — põlevkivi. Saar ei olnud enam surnud, ta elas. Läbi koskede lakkamatu mühina võis kuulda haamrilööke, kirvehoope — ehitajate kollektiiv taastas Joala vabrikut. Siin olid hoone purustatud osa varemete all säilinud hüdroturbiinid nr. 10, 11 ja 12. Neist kõige vähema, 100-

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

kilovatilise võimsusega hüdroturbiini nr. 12 ja generaatori taastamine ei nõudnud kuigi suuri jõupingutusi, kuid nad võisid anda üksnes taastatavate vabrikute jaoks valgustust, telgede käimapanekuks aga polnud neil küllalt jõudu. 1945. aasta sügiseks taastati võimsam turbiin nr. 11 ja hakkas töötama 315-kilovatiline generaator. Taastamistööd läksid hoogu Vanas Kudumisvabrikus ja Vanas Ketramisvabrikus. Ruumides monteeriti juba seadmeid. See oli raske töö. Tööpinke tuli monteerida kruvide kaupa, üks mutter teise järel, üks polt teise järel.

Toimus ime. Kreenholm ärkas taas otsekui fööniks tuhast ellu. Kadusid rusumäed. Korrapäraseiks virnadeks laotud tellised ja lauavirnad ei kõnelnud enam purustamisest, vaid loomisest. Üle kogu Joala vabriku õue pandi kitsaröödpalise raudtee rööpad, millel kolinaga veeresid laaditud vagonetid. Kerkis sepikoja hoone. Joala vabrik valmistus esimest toodangut andma.

See päev saabuski.

Esimese masina käikulaskmise au sai osaks vanale ketrajale, seitsmekümne-aastasele Juhan Nurgale. Nurk oli Kreenholmis töötanud nelikümmend kaheksa aastat. Vanake oleks võinud puhkama hakata, kuid ta ei tahtnud.

„Praegu pole niisugune aeg, et vabrikust ära minna," ütles ta. „Siin on praegu iga kätepaar kallis ja minu omad ei ole veel jõudu kaotanud. Kui me oleme vabriku käima pannud, kui ma oma silmaga näen, et Kreenholm jälle elab, ja kui ma oma kätes tunnen lõnga, eks siis või hakata ka puhkamisele mõtlema."

Esimene Juhan Nurga poolt käimapandud ketrusmasin nr. 45 andis esimesed kilogrammid kedrust. 21. juulil 1945 tuli Joala vabrikust 1027 kg kedrust ja 22. juulil juba 1041 kg. Vabrik elas ja kogus jõudu.

Tõsi küll, siin võis näha veel järgmisi imelikke pilte. Tsehhis töötavad ketrajad, aga ülal katavad katusetegijad katust plekiga. Ruumi ühes otsas mürisevad juba masinad, aga teises otsas valatakse alles betoonpõrandat, klaasitakse aknaid.

Rõõm valitses vabriku pakkimistsehhis. Naistöölised panid valmislõnga korralikult kastidesse, mis andis tunnistust sellest, et Kreenholm on hakanud jälle elama, markeerijad aga kirjutasid kastikaantele: „Riiklik Kreenholmi Manufaktuur, Narva." Vääris kuulamist, kui uhkesti ütles pakkija: „Saatsime juba seitse kastitäit lõnga Tallinna kudumisvabrikuile!"

„Seitse kastitäit ... See pole ju kuigi palju!" ütleb mõni võibolla. Jah, see ei ole tõesti palju. Kuid need seitse kastitäit sõjajärgses, varemeist kerkinud Kreenholmis toodetud esimest lõnga tekitasid samasugust uhkustunnet nagu esimene naeratus ja esimene puna raskest tõvest paranenud haige näol. Ei, need seitse kasti kaalusid väga palju.

Tööpinkide käikulaskmiseks valmistuti ka Vanas Kudumisvabrikus. Ka siin kees töö. Hiljuti Kreenholmi tulnud noored nais-

töölised kuulasid vana meistri Aleksei Oksari seletusi. Siingi valitses rõõmus elevus, mis väljendus lihtsais sõnades:

„Varsti hakkame kuduma!"

Vana kangur Hendrik Liblik oli Kreenholmi Manufaktuuris töötanud üle neljakümne aasta. Liblik läks pensionile, ei pidanud aga vastu ja tuli vabrikusse tagasi.

„Ma ei saa kodus istuda, kui siin niisugused asjad sünnivad," kuulutas ta seltsimeestele.

Ja vana kangur tuli oma südamelähedast vabrikut taastama.

„Esialgu töötan kraanal ja rõdul, aga varsti, sügisel, tulen tagasi telje juurde," ütles Liblik.

Vana kangur ei asunud telje juurde sügisel, vaid suvel.

Augusti lõpul ilmus ajalehes „Narvski Rabotši" artikkel, millel oli määratu suur pealkiri: „Kreenholm andis esimesed tuhanded meetrid riiet."

„Esimesed kuusteist kudumistelge," oli artiklis öeldud, „hakkasid töötama 29. augustil 1945. On juba antud 6000 meetrit riiet. Lähemail päevil pannakse tööle veel kaks kudumistelge, mis hakkavad tootma froteeriiet."

Need olid rõõmuküllased päevad. Riie, mis tuli esimestelt töölepandud telgedelt, ei olnud kreenholmlastele ainult lihtsad riidemeetrid. See oli näitlik, kujukas ja veenev tõend sellest, et oli jagu saadud suurtest raskustest. Kreenholm hingas.

Käärimismasinate tsehhis valmistuti froteeriide tootmiseks. Meister Konstantin Jõgiste juhtimisel seati siia üles keerutatud lõnga kuivväärimise masin ja valmistati juba esimesed kangaproovid.

1946. aasta võeti Kreenholmis vastu töötavate ketramismasinate ja neljakümne kuue kudumistelje müraga. Manufaktuuri elama hakanud vabrikute müra ütles kreenholmlastele rohkem kui mis tahes kõige toredamad uusaastasoovid. See andis tunnistust nõukogude inimeste mehisusest ja visadusest, nende võitmatusest. Paremat õnnesoovi võidu puhul ei saanud ollagi.

Praegu erinevad naiskangrute talvised tööriided vähe suviriietest: needsamad lühikeste käistega kerged kleidid, heledad pearätikud, lahtised tuhvlid. Sootuks teisiti nägid kangrud välja endisel ajal, mida mäletavad veel paljud praegustest töölistest. Mis kleite ja tuhvleid sai seal olla! Neiud töötasid telgede juures talvepalituis, viltides, villastesse rättidesse mähitult. Vana Kudumisvabriku tsehhides polnud peaaegu soojem kui õues. Nendes külmades tsehhides valmistasid noored naiskangrud käikulaskmiseks ette suurt kudumistelgede partiid.

Esimese sõjajärgse viisaastaku plaani järgi pidid Kreenholmi Manufaktuuris 1946. aastal tööle hakkama 700 kudumistelge ja rohkem kui 75 000 ketrusvärtnat. Ja kreenholmlased töötasid tsehhides, mis ei olnud mitte alati katuse all, nad töötasid ega kurtnud külma, lume ja vihma üle.

Ettevalmistustöödel tsehhides juhtisid noori vanad vilunud meistrid Konstantin Jõgiste ja August Kampus.

Narva hakkas järk-järgult omandama linna ilmet: narvalastel oli juba oma haigla (see asus esialgu muldonnis!), raamatukogu, nad lugesid oma — Narva lehte. Üksteise järel kerkis varemeist elumaju. Juba ühe aasta pärast oli linnas taastatud umbes 7000 ruutmeetrit elamispinda. Mitte enam kaks inimest, vaid viis tuhat narvalast elasid ja töötasid nende poolt ellu äratatud Narvas.

Nüüd uskusid juba kõik, kes olid Kreenholmi Manufaktuuris käinud, et see aeg, kus vabrik omandab oma endise suuruse ja kuulsuse, pole enam mägede taga. Ei, mitte endise, vaid uue — veelgi võimsama.

Kreenholmi välimus oli muutunud. Õuel ja hoonete ümber vedelnud katuseplekk oli kokku kogutud, tasandatud ja katusekatteks ära kasutatud. Vana Ketramisvabrik ja Kudumisvabrik olid juba katuse alla viidud, kõik õued olid prahist puhastatud.

Kreenholmis polnud niisugust tööd, millest poleks suurima innuga osa võtnud noorsugu. Kommunistlikud noored moodustasid üksteist kommunistlike noorte ja noorte brigaadi ning kuulutasid välja sõjakäigu tööviljakuse tõstmise eest, seadmete seisuaja lühendamise eest, toodangu kvaliteedi parandamise eest. Kui kudumisteljed hakkasid tööle, asusid kommunistlikud noored esimestena ühetüüpilisele teenindamisele.

Kreenholmi Manufaktuuri töölised, teenistujad ja insener-tehnilised töötajad kirjutasid oma üleskutses kõigile Eesti NSV tekstiilitöölistele 1946. aasta algul:

„Meie maa rahvamajanduse taastamise viisaastaku plaan on saanud meie töö ja elu seaduseks ... Meie Kreenholmi Manufaktuur mitte ainult et taastatakse, vaid ta muutub veelgi kaunimaks, tehniliselt veelgi paremini varustatuks ... Kerkivad terved uute elumajade ning kultuuri- ja kommunaalasutuste kvartalid: lastesõimed, lasteaiad, koolid, klubid."

Neljandal viisaastakul viidi lõpule põhilised Kreenholmi Manufaktuuri esimese osa taastamise tööd. Kedruse ööpäevatoodang ulatus 1950. aastal 28,3 tonnini ja riide ööpäevatoodang — 121 900 meetrini. Kedruse ja riide aastatoodang ületas Kreenholmis neljanda viisaastaku lõpul kolme ja poole kordselt kodanliku Eesti aegse suurima aastatoodangu. Kreenholmi kogutoodangu väärtus oli 1950. aastal 166,4 miljonit rubla.

Juba 1949. aastal taastati täielikult Kreenholmi poolpurustatud elumajad ja 6978 ruutmeetrit elamispinda Narva jõe vasakpoolse kalda majades, mis oli varem kuulunud kalevivabrikule ja linaketramisvabrikule.

Kuni 1949. aastani taastati Kreenholmi vabrikuis vanu seadmeid, mis olid saksa okupatsiooni ajal suuresti vigastada saanud. 1949. aastal viidi vanade tehniliste seadmete taastamine põhiliselt lõpule. Hakkas suurel hulgal saabuma liiduvabariikide tehaseis valmistatud uusi seadmeid.

Leningradi, Taškendi, Pensa ja Tuula tehased saatsid Kreenholmile ketrus-, heietamis-, paela-, korrutusmasinaid. Klimovski tehas saatis kerimis- ja väärimismasinaid ja automaat-kudumistelgi, Ivanovo tehas — lihtimismasinaid, Kolomna tehas — korrutus- ja muid masinaid.

Kreenholm muutus iga aastaga tugevamaks.

Esitame allpool kombinaadi kasvunäitajad esimesel sõjajärgsel viisaastakul.

	1945. a.	1946. a.	1947. a.	1948. a.	1949. a.	1950. a.
Ketramine						
Tööle pandud ketrusvärtnaid	58 368	75 192	103 900	139 872	179 360	194 894
Tööle pandud korrutusvärtnaid	—	3 040	3 040	3 040	3 656	4 500
Toodetud kedrust (tonnides)	128,7	1 132	2 413	4 585	6 423	8 267
Kudumine						
Üles seatud telgi	42	750	1 388	2 448	3 076	3 078
Toodetud riiet (tuh. meetrites)	22,8	2 272	5 274	10 839	21 981	35 580

Need arvud kõnelevad suurest kangelasteost, mille saatis korda kollektiiv, kes suutis oma ettevõtte kiiresti taastada, peaaegu et uuesti üles ehitada.

Neil aastail tulid ilmsiks inimeste loomisvõimed, anded ja uued jooned. Maria Tahtarova on suurte kogemustega ketraja. Miks tal neid ei peaks olema! Ta tuli ju Vanasse Ketramisvabrikusse kaks aastat enne Esimest maailmasõda, 1912. aastal. Kakskümmend aastat töötas ta ketrajana kodanliku võimu ajal Eestis. Kuid alles nüüd, kus Kreenholmi on hakanud juhtima selle tõeline peremees — rahvas, selgus, et Tahtarova ei ole üksnes hea ketraja, vaid ka suurepärane ja andekas pedagoog. Kannatlikult ja tõeliselt meisterlikult õpetas ta noortele neiudele ketramiskunsti. See uus omadus on leidnud hindamist. Tahtarova määrati tootmisõppuse instruktoriks. Ta on välja õpetanud mitusada töölist. Nad töötavad praegugi Kreenholmi ketramisvabrikuis ja tuletavad oma tähelepanelikku, nõudlikku, emalikult hoolitsevat õpetajat tihtilugu meelde.

Palju aastaid on Kreenholmi Manufaktuuris töötanud paelatöölisena ka Alvine Eriste. Tal ei tulnud varem pähegi, et on võimalik töövõtteid muuta, masinailt rohkem toodangut saada. Kui ta sai peremeheks, tekkis tal huvi hakata tööprotsessi üle järele mõtlema, seda parandada ja hõlbustada, püüda töötada nii, et rohkem toodangut saada. Kõik selle, mis Alvine Eriste on toonud uut oma töösse, kõik tööd kiirendavad ja parandavad uued võtted on ta teinud kogu tööliskollektiivi ühisvaraks.

Kuid tööd tegid suure innuga, kogu oma jõudu ja võimeid rakendades mitte ainult vanad naistöölised. Noored töötasid niisama ennastsalgavalt ja tõelise vaimustusega. Veera Demtšenko

tuli ketrustsehhi vabrikukooli noore lõpetajana. Neiu asus kõige esimeste hulgas ületüüptöötamisele, ületas seejuures suuresti tootmisplaani, tema nimi ilmus esimeste hulgas autahvlile. Nüüd on kangur Veera Demtšenko nimi Kreenholmi Manufaktuuri „Auraamatus".

Paljudel masinatel töötamisele üleläinud esimeste kangrute hulgas oli Zinaida Kurašova. Ta tootis oma masinatel märksa rohkem riiet kui plaanis ette nähtud ning tema toodang oli ainult eeskujuliku kvaliteediga.

Partei ja valitsus on Kreenholmi Manufaktuuri tekstiilitööliste tööd esimesel sõjajärgsel viisaastakul kõrgelt hinnanud. Paljusid neist on autasustatud NSV Liidu ordenite ja medalitega, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirjadega.

Valitsuse kõrge autasu on pälvinud instruktor Maria Tahtarova, ketraja Veera Demtšenko, kangur Zinaida Kurašova, paelatööline Alvine Eriste, ketraja Liidia Kim ja paljud teised.

Liidia Kimi saatusest said paljud teada ammu enne seda, kui eeskujulik ketraja omandas Kreenholmi Manufaktuuri tsehhides hea kuulsuse. Tema saatus on tõepoolest tähelepanu äratav.

Liidia Kim elas koos oma ema Li Bon Tšuni ja noore venna Valerikuga Leningradi lähedal Strelnja jaamas. Tema isa Kim Gen Van oli Nõukogude armee kaadriohvitser ja teenis piirivalvevägedes.

Lapsed käisid oma emaga sageli lahe kaldal männipargis, nende maja lähedal asunud vana lossi juures jalutamas. Pargi puiesteedel oli alati palju inimesi. Linna sõitis tuhandeid leningradlasi. Kuid ühel pühapäeval oli park tühi, leningradlasi ei tulnud. Sel päeval, 22. juunil 1941. aastal, algas sõda.

Algasid pommitamised ja tulistamised. Oli vaja minna sõjast kaugemale, Nõukogude tagalasse. Õnnetus takistas Li Bon Tšuni lastega Strelnjast lahkumast: ta sai mürsukillu läbi haavata. Nii sattus Liidia perekond fašistide kätte.

Röövvallutajad küüditasid nõukogude inimesi ühest laagrist teise. Laagrist laagrisse rändas ka Li Bon Tšun oma lastega. Vangis orjade raske elu, nälg, sunnitöö käisid veel paranemata haavaga Li Bon Tšunile üle jõu. Liidia ja Valerik jäid orbudeks. Peagi paigutati lapsed koos vangistatud Nõukogude kodanike suure partiiga ümber teise laagrisse, Nõukogude inimesed nimetasid seda lühikese ja kohutava sõnaga — „hukkumine". See oligi nende hukkumine. Siit oli ainult kaks teed: tervetele — orjusse Saksamaale ja haigetele, nõrkadele — hauda.

Orbudel seisis ees hirmus saatus. Töötamiseks olid nad ju liiga väikesed. Neid võis jätta ainult ema juurde.

„Kelle omad need on?" küsis laagri komandant kohe esimesel päeval.

Valerik oli väike ega saanud aru, missugune õnnetus võib neile sõnadele järgneda. Kuid Liidia oli juba üheteistkümne-aastane ja

ta jäi hirmuga ootama, mis nüüd juhtub. Kõik teadsid, et temal ja ta vennal kedagi ei ole ...

Äkki juhtus midagi ootamatut. Vangide hulgast astus välja üks naine ja läks komandandi juurde.

„Need on minu lapsed," ütles ta. „Minu omad. Jätke nad rahule."

Nii jäidki õnnetud lapsed Anna Mihhailova juurde. Ta hoolitses nende eest laagris ega tahtnud neist lahkuda ka pärast seda, kui sõda oli lõppenud. Anna Mihhailova poeg ei tulnud rindelt tagasi, laste juurde ei tulnud tagasi nende isa — mõlemad olid hukkunud lahinguis kodumaa eest. Naine otsustas kindlasti: ma püüan lastele asendada ema ja nemad on mulle minu poja asemel. Anna Mihhailova sõitis oma uue perekonnaga Narva. Siin asus ta tööle Kreenholmi Manufaktuuri vabrikukooli ühiselamusse kasvatajaks, ja Liidiast, kes siis oli juba kuueteistkümne-aastane neiu, sai selle kooli õpilane.

Pärast kooli lõpetamist läks neiu tööle ketrustsehhi. Varsti harjusid kõik tema väikese, meeldiva, masinate juures vilksatava kujuga, tema lahke naeratusega pisut sarnakal, armsal näol, nad harjusid nägema tema tõmmude käte osavaid, väsimatuid liigutusi. Liidia Kimist sai ketraja.

Ja siit algab tema teine, uus saatus.

Ei, neiu ei saanud korrapealt kuulsaks. Liidia Kim ei kohanenud mitte kohe ühtlase töörütmiga ega õppinud kätte liigutuste rangelt arvestatud ökonoomsust. Meisterlikkus saavutati sihikindla ja läbimõeldud tööga.

Ketrajad räägivad, et suurim raskus nende töös on õppida kiiresti ja õigeaegselt sõlmima katkenud lõnga. See on õige: ei ole sugugi kerge peatada pooli, mille kiirus tuhandeid pöördeid sekundis. Seda tuleb teha üheainsa kiire liigutusega. Kui sellega hilined, läheb pool sassi. Juhtub halvematki — põletab käe.

Samuti nagu paljud ketrajad sõlmis ka Liidia algul katkenud lõnga viie-kuue võttega. Selleks kulus 5,3 sekundit. Kas tasub muretseda nii tühise ajakulu pärast? Kuid neist sekundeist saavad minutid ja minuteist — tunnid: ketrajal tuleb ju vahetuse jooksul lõnga sõlmida sadu kordi.

Liidia saavutas selle, et ta hakkas lõnga sõlmimiseks kulutama 4,2 sekundit, siis 3,8 ja lõpuks 3,5 sekundit. Niisugust kiirust töös saavutasid väga vähesed ketrajad.

Noor tööline püüdis aega kokku hoida igalt operatsioonilt. Algul kulus Liidial heide vahetamiseks 17 sekundit, aasta pärast — 13 ja lõpuks kõigest 4 sekundit. Mida kiiremini ketraja töötas, seda vähem liigseid liigutusi ta tegi, seda suurem oli tema tööviljakus.

Liidia töötas 680 värtnaga, kusjuures norm oli 500 värtnat. Ta oli üks esimesi, kes alustas võitlust jäätmete vähendamise ja kvaliteedi eest.

Kui Kreenholmis tehti kokkuvõtteid esimesest sõjajärgsest viisaastakust, oli ketraja lõpetamas seitsmendat aastanormi.

Ketrajat Liidia Kimi on autasustatud medaliga „Eeskujuliku töö eest", tema nimi on kantud kuldtähtedega Kreenholmi „Auraamatusse" nende nimede hulka, kes võitluses oma vabriku taastamise ja arendamise eest sammusid esiridades. Praegu töötab neiu noortekomplekti meistriabina. Nad mõlemad — Kreenholmi Manufaktuur ja Liidia Kim kasvasid üheaegselt. Õigemini: Kreenholm kasvas ja kasvatas oma inimesi. Neil aastail lõpetas neiu töölisnoorte õhtukooli seitse klassi, meistriabide kursuse ja vabrikukooli. Ta on endiselt tagasihoidlik, vastutulelik ja kõikide poolt kollektiivis, eriti noorte poolt armastatud. Liidia Kim ei juhi asjata juba mitmendat aastat komsomoli tsehhiorganisatsiooni.

Eesrindlike tootmistööliste read on kasvanud. Sotsialistliku võistluse laine on tõusnud kõrgemale. Kreenholmi kollektiiv alustas kahekordse energiaga võitlust uue viisaastaku plaani täitmise eest. Paljude aastate kohta säilinud tööliste, brigaadide, tsehhide ja vabrikute sotsialistlikud kohustused on meile justkui omapäraseks Kreenholmi kollektiivi kangelastegude kroonikaks. Nende kohustuste iga punkti, mis mõnikord näivad kuivade ja ametlikena, läbib, kui sellesse sügavamale tungida, palav, peremehelik hoolitsus tootmisplaanide täitmise eest, tehnilise progressi eest ja, tähendab, ka kodumaa õitsengu eest. Vladimir Iljitš Lenini definitsiooni kohaselt algab kommunism seal, kus tekib ennastsalgav hoolitsus tööviljakuse suurendamise eest. Võitluses nägi Lenin meie edasiliikumise suurt jõudu.

Peaaegu iga kvalifitseeritud ja vilunud tootmistöölise kohustuses võis leida punkti: „Kohustun välja õpetama kaks noort töötajat." Esimestel aastatel pärast sõda oli kaadri probleem väga tähtis. Kreenholmi Manufaktuuris, samuti nagu paljudes teistes meie maa ettevõtetes, tunti puudust kvalifitseeritud, tehniliselt haritud tööliste järele. Tol ajal tekkinud sotsialistliku võistluse vorm — vanade tootmistööliste šeflus uustulnukate üle — aitas lahendada suurt ülesannet.

Tõeline sotsialistlik võistlus — see ei ole ainult püüe olla teistest ees. See püüe on omane igale võistlejale, kuid sellest üksi on vähe. On tähtis endaga kaasa tõmmata teisi ja taotleda, et ei oleks mahajääjaid.

Kreenholmlased võivad esitada palju huvitavaid fakte, mis kõnelevad sellest, kuidas võistlus aitab ette jõuda ja endaga seltsimehi kaasa tõmmata. Allpool üksainus neist, mis pole kaugeltki kõige kujukam, vaid kõige tavalisem juhtum.

Kaua aega ei olnud kudumisvabrikus ühtseid võtteid süstiku vahetamiseks. Igaüks vahetas neid omamoodi. Ühel kangrul kulus selleks operatsiooniks vähem aega, teisel rohkem, ja asi ei seisnud ainult vilumuses. Vana Kudumisvabriku kangur Maria Iljina katsus vahetada süstikut mehhaanilisel kudumisteljel üheaegselt

kahe käega. See osutus kõige kiiremaks ja mugavamaks. Kangur hakkas töötamisel kasutama oma uut meetodit ja veendus, et tema tööviljakus märksa suurenes. Varsti võtsid paljud tsehhi töötajad Maria Iljina meetodi üle. Kuid mõned kangrud jätkasid harjumusest süstiku vahetamist omamoodi, vanaviisi. Üks tööline oli eriti kangekaelne.

„Kas see pole ükskõik, kuidas ma süstikut vahetan," ütles ta. „Kui asi seisaks milleski tähtsas, siin aga peab ennast mingisuguste sekundite pärast üle pingutama ... Ei, nii nagu olen töötanud, töötan ka edasi..."

Siis tegi Maria Iljina temale ettepaneku võistlema hakata.

„Leidsid, keda välja kutsuda!" ärritus kangekaelne tööline. „Sa oled tsehhis eesrindlik tööline, ilutsed autahvlil, mina aga saan vaevalt otsa otsaga kokku. On ju selge, et sina võidad, mind aga ei naera ainult lollid. Ei, sa vali endale võrdne!"

„Kui ma sind aga aitan?" tegi Iljina ettepaneku. „Kas sa siis võtad minu väljakutse vastu: hakkad võistlema?"

„Mis mõtet on sul aidata? Mis võistlus sellest tuleb?" imestas kangur.

„Sellest tuleb kõige ehtsam sotsialistlik võistlus," vastas Maria Iljina. „Ilma mahajääjateta."

Võistlus algas. Maria pidas sõna. Ta jälgis naise tööd ja veendus, et see teeb palju tarbetuid liigutusi, raiskab operatsioonidele palju liigseid minuteid.

„Sa katsu teha nii," ütles ta sõbratarile, „näed siis ise, et see on sinule parem, saad teljelt rohkem riiet..."

Ja Iljina näitas kannatlikult, kuidas üht või teist tööoperatsiooni ratsionaalsemalt ja ökonoomsemalt teostada.

Sotsialistlikus võistluses tuli võitjaks muidugi Maria Iljina, kuid ka teine kangur ei võinud enam enda kohta ütelda, et ta vaevalt saab otsa otsaga kokku. Temast sai kui mitte just parimate hulka kuuluv, siis igatahes hea tööline.

Nii on see alati. Võistlus ei saa inimest jätta osavõtmatuks — ta tingimata huvitab teda, haarab, sunnib edasi minema.

Kreenholmis on ammu juurdunud kirjutamata seadus: „Võistluses ei tohi olla võidetuid." Kõik peavad võitma, kõik peavad töötama täna paremini kui eile ja homme paremini kui täna. See seadus, mille järgi elas ja töötas Kreenholmi kollektiiv, määras ettevõtte edu, tema kasvu.

Sotsialistlik võistlus, mille õige organiseerimise eest hoolitsesid nii kombinaadi parteikomitee kui ka ametiühingu vabrikukomitee, sai tõeliseks raskustest jagusaamise ja edu saavutamise peameetodiks.

Viiendal viisaastakul jätkati Kreenholmi Manufaktuuri varustamist uute kõrgelt tootlike tekstiiliseadmetega. 1952. aastal viidi lõpule Vana Ketramisvabriku taastamine ja selle seadmed viidi projekteeritud võimsuseni. Joala vabrikule ja Vanale Kudumis-

vabrikule tuli paljudest Nõukogude Liidu vabrikutest uut tehnikat. Masinad monteeriti ja võeti ekspluatatsiooni.

1954. aastal hakati Joala vabrikus vanu perioodiliselt töötavaid ketrusmasinaid asendama uute, suure ja ülisuure juurdevenitus-ketrusmasinatega. Vanad heietamismasinad asendati osaliselt suure juurdevenitus-masinatega.

Samal aastal viidi lõpule Uue Kudumisvabriku hoone ehitustööd. Ka siin algas kudumisseadmete monteerimine.

Joala vabrikus seati vanade kraasimismasinate asemel üles umbes kolmkümmend kahepoolset kraasimismasinat ja ketramislinade ettevalmistamise seadmete komplekt. Vabriku võimsus oli kasvanud.

Vana Kudumisvabriku läänekorpuse teisele korrusele tekkisid mehhaaniliste kudumistelgede asemele automaatteljed.

Seoses üleminekuga froteerätikute pleegitamisele perhüdrooliga asendati värvimistsehhis vannid aparaatidega KT-100. Oli käimas tsehhi täielik rekonstrueerimine.

Kreenholm jätkas jõudude kogumist.

Toimus edasine mehhaaniliste kudumistelgede asendamine automaattelgedega ja värvimistsehhi ümberseadmestamine Vanas Kudumisvabrikus.

Selleks, et viia värvimistsehhi läbilaskevõime 4,5 miljoni meetrini froteeriiet aastas, oli vaja täiendavalt üles seada kaks lokomobiili tsehhi varustamiseks auruga. Joala vabriku ettevalmistusosakonna vanad tehnilised seadmed asendati uutega.

Praegu on Kreenholmi neli vabrikut suurel määral varustatud kõrgelt tootlike seadmetega. Uute seadmetega on täielikult varustatud mõlema ketramisvabriku sorteerimis- ja ropsimistsehhid. Ka mõlema vabriku ettevalmistustsehhid on täielikult varustatud uute seadmetega, mis kontrollivad automaatselt tehnoloogilist protsessi lihtimismasinatel.

Kreenholmi kahe kudumisvabriku kõigist kudumistelgedest on nüüd 70,2 protsenti uued automaatteljed. Vabrikus töötavaist kõigist värtnaist on 70,2 protsenti uute, suure ja ülisuure juurdevenitus-ketrusmasinate värtnad.

Vabrikute seadmestamine uusima tehnikaga ja tehnoloogia täiustamine on kaasa aidanud märgatavale tööviljakuse tõusule.

Ketramisvabrikute sorteerimis- ja purustustsehhide seadmete asendamine üksi on tõstnud tööviljakuse neis tsehhides kahekordseks.

Varem töötlesid Vana Kudumisvabriku ettevalmistustsehhi 120 töölist vanade ropsimismasinatega 15 tonni puuvilla päevas. Selle tsehhi 104 töölist, mis on varustatud uute kobestamisagregaatide ja üheprotsessiliste ropsimismasinatega, töötlevad nüüd 34 tonni puuvilla. See on üle kahe korra rohkem.

Peaaegu kahekordseks on suurendanud tööviljakuse mjuulitsehhis 45 000 perioodiliselt töötava värtna asendamine rõngasketrusvärtnatega.

Vanade platti kudumistelgede asendamine uute kudumisautomaatidega on suurendanud seadmete tootlikkust 30 protsenti.

Viimaseil aastail on tehtud ulatuslikke töid vabrikuis vajalike kliimatingimuste loomiseks. Kõik vabrikud on praegu varustatud ventilatsiooni- ja niisutusseadeldistega. Ka see aitab suurendada tööviljakust.

Vana Kudumisvabriku tsehhisisene transport on täielikult üle viidud üheröópalistele teedele, mille kogupikkus ulatub kahe kilomeetrini. Ka Vanas Ketramisvabrikus ja Joala vabrikus on suurema osa koormate vedamine üle viidud üheröópalistele teedele. Vertikaalse transpordi jaoks on kõik vabrikud seadmestatud elektriliste koormatõstukitega.

See kõik on positiivselt avaldunud väljalastava toodangu suurenemises ja selle kvaliteedi paranemises, tööviljakuse ja seadmete tootlikkuse tõusus.

Järgnevalt mõned võrdlusandmed, mis iseloomustavad tööviljakuse kasvu Kreenholmis:

Näitajad Toodang ühe töölise kohta tunnis	1946. a.	1950. a.	1955. a.
a) Ketruses — kilonumbrites . . .	38,95	70,52	100,1
protsentides . . .	100	181,1	257,0
b) Kudumises — koelõnga alal . .	9 750	18 981	31 669
protsentides . . .	100	194,7	324,8

Ja nii näeb välja seadmete tootlikkuse kasv Kreenholmis:

	1946. a.	1950. a.	1955. a.
Ketruses			
Toodang kilonumbrites tunnis . .	296,6	438,6	554,4
protsentides	100	148,0	187,0
Kudumises			
Toodang ühe telgtunni kohta . .	5 526	7 618	937,6
protsentides	100	137,9	169,7

Kreenholmi kasvust kõneldes ei saa vaikides mööda minna tema energiabaasist.

Narva vabrikud on alati kasutanud kose energiat. Sellest energiast elas ka Kreenholmi Manufaktuur. Algul käitati Vana Ketramisvabrikut ja Vana Kudumisvabrikut vesiratastega. Need rattad olid tohutu suured, nad vajasid suuri ruume ja tekitasid talvel palju tüli. 1868. aastast 1884. aastani asendati vesirattad turbiinidega. Ühtaegu nende vabrikutega ehitati ka juurdevoolukanalid, seejärel seati üles turbiinid ja transmissioonid masinate juurde. Kõige suurem oli Joala kanal, see oli umbes 1,25 kilomeetrit pikk ja seda ehitati kaksteist aastat.

Suure Isamaasõja algul töötasid Narva kosel kakskümmend viis väikest turbiini koguvõimsusega umbes 18 000 kilovatti. 1944. aastal lasksid hitlerlased Narvast taganedes suurema osa turbiinidest õhku. Kreenholmi kolmeteistkümnest 12 500-kilovatilise koguvõimsusega hüdroturbiinist hävitati viis turbiini täielikult ja kaheksa 6800-kilovatilise koguvõimsusega turbiini said tugevasti vigastada.

Pärast sõda taastati mitu turbiini, kuid nende võimsus oli äärmiselt puudulik. Ja kui see oleks olnud kõik! Õnnetuseks oli veel muid takistusi.

Talve algul, kui tuli jää, ja kevadel jäämineku ajal jäid vabrikud tihti seisma. Talvel käreda pakase ajal külmusid turbiinikambrite võred, vähenes turbiinide ja generaatori võimsus ja tekkisid seadmete töös jällegi häired. Mõnel päeval vähenes toodang selle tõttu kuni kümme tonni kedrust ja 100 000 meetrit riiet. Aasta jooksul jättis Kreenholm elektrienergia vähesuse ja seadmete seisakute tõttu meie maale andmata sadu tuhandeid meetreid riiet ja palju sadu tonne kedrust.

Narva jõe hüdroenergia varud on määratu suured — 150 000 kilovatti, mistõttu on korduvalt olnud päevakorras Narva jõele võimsa hüdroelektrijaama ehitamise küsimus. Tehti koguni projekte.

Aastail 1882—1894 koostas vene mehhaanikainsener V. Dobrotvorski Narva veekogule 32 400-kilovatilise võimsusega hüdrojaama ja elektrienergiat Peterburisse juhtiva ülekandeliini ehitamise projekti. See oli üks esimesi võimsa hüdroelektrijaama projekte Venemaal. Kuid see jäi ellu viimata.

1922. aastal töötas kodanliku Eesti valitsus välja Narva jõele 52 500-kilovatilise võimsusega ja 21 meetri kõrguse veelangusega hüdroelektrijaama ehitamise projekti.

Hüdroelektrijaama ehitamisest oli juttu ka hiljem, kuid kaugemale ei saanud asi minna. Kodanlikul Eestil ei olnud ei vahendeid ehitamiseks ega ka nii suure energiahulga tarbijaid.

1928. aastal hakkasid kuulsa kose vastu huvi tundma Ameerika kapitalistid, kes tegid Eestile ettepaneku kosk 75 aastaks kontsessioonile anda. Ja ainult kose odavat energiat kasutanud Narva vabrikantide vihane vastupanu ning teiste energiatarbijate puudumine sundisid kodanlikku valitsust veel ühest ameeriklaste poolt teenistusvalmilt pakutavast sõltuvuse ikkest ära ütlema.

Narva jõele hüdroelektrijaama ehitamine sai võimalikuks alles nõukogude võimu ajal. 1955. aastal astus tegutsevate hüdroelektrijaamade rivisse ka Narva hüdroelektrijaam.

Suurel ruumalal piki Narva jõe parempoolset kallast asuvad hüdrosõlme ehitused: tamm, juurdevoolukanal, veekogumisbassein ja elektrijaama peahoone. Narva kosest ülespoole on ehitatud tamm, mis moodustab üle 200 ruutkilomeetri suuruse veehoidla. Tekkis Narva meri — nii hakati seda basseini hüüdma. Narva on nüüd mereäärne linn!

Jaanilinna kindluse kõrval, õigemini: selle vastas kerkib kaheteistkorruselise maja kõrgune Narva hüdroelektrijaama peahoone. Ta on kaetud sinakashalli Vasalemma marmoriga, hoonel on ranged arhitektuurilised jooned, mis ei riku harmooniat naabruses asuva vana Vene kindlusega.

Vene ja eesti rahva ammune unistus on täide läinud: tugev ja alistamatu Narva jõgi on taltsutatud.

Hüdroelektrijaama üheainsa agregaadi võimsus on palju suurem kui nende kahekümne viie hüdroseadme võimsus, mis töötasid 1940. aastal Narva kosel.

Sada aastat seisis Kreenholm kuulsa Narva kose ääres ja kasutas selle ebakindlat ja tujukat jõudu. Nüüd on kosk vaikinud... Kreenholmi Manufaktuur saab energiat uuest, võimsamast ja kindlamast allikast. Nüüd on kombinaat saanud piiramatud võimalused tootmise edasiseks laiendamiseks.

Kreenholm on saja-aastane, kui aga vaadata tema uusi, ajakohaste seadmetega varustatud vabrikuid, täiesti uusi töötingimusi, näha tema järjest kasvavat jõudu, — kes nimetab siis Kreenholmi vanaks? Uued peremehed on temale andnud nooruse ja jõu.

ISADE STAFETT

Kreenholmi Manufaktuuri kollektiiv valmistus usinasti saja aasta juubeliks. Kõik tahtsid, et selle piduliku ja tähtsa sündmuse puhul oleks kombinaadis kõik ilus, nägus, pidulik, nagu see peab pidupäeval olema. Kreenholmlased silmitsesid kõike arvustava peremehepilguga, otsides, mida saaks veel remontida, uuendada, üle värvida. Valiti fotosid, dokumente ja muid eksponaate juubelinäituse jaoks, lõpetati kultuurihoone ehitamist, tema jaoks veeti kohale mööblit, pilte, vaipu, skulptuure, kristall-lühtreid. Kunstnikud maalisid pilte ja plakateid.

Kuid oleks väär arvata, et juubeliks ettevalmistumine avaldus ainult neis piduliku, rõõmsa elevuse puhtväliseis tunnuseis. Ei, see ei olnud nii. Üksikute tootmisala töötajate, brigaadide, tsehhide ja vabrikute sotsialistlikesse kohustustesse tekkis punkt, mis algas sõnadega: „Kreenholmi Manufaktuuri 100. aastapäeva auks kohustume...“

Kedruse kilogrammides, lõuendi, tafti, popeliini ja froteeriide meetrites avaldus juubeliks ettevalmistumine. Kreenholmlased võtsid endile sotsialistlikke kohustusi ja täitsid neid: tõusis tööviljakus, suurenes kedruse ja riide väljalase. Kuid ka see ei olnud veel kõik, milles avaldus inimeste pidupäevaeelne meeleolu.

Neil päevil ilmutasid Kreenholmi töötajad erilist huvi oma ettevõtte ajaloo vastu. Nad nõudsid raamatukogust raamatuid, kus jutustati Kreenholmi Manufaktuuri minevikust või kus seda vähemalt mainiti. Eduard Vilde romaani järele „Raudsed käed“, milles

kujutatakse kapitali pihtide vahele surutud Narva kangrute rasket, rõõmutut elu, tekkis pikk järjekord. Raamatud ei sattunudki enam riiulile — nad käisid ühe lugeja käest teise kätte.

Narva muuseumis võis iga pühapäev näha kreenholmlaste ekskursioone. Tutvudes oma linna ajalooga, õppisid inimesed siin ühtlasi tundma Kreenholmi Manufaktuuri ajalugu. Jah, kreenholmlased tahtsid teada kõike: missugune oli nende ettevõte enne, kuidas ta arenes, kuidas inimesed vabrikus töötasid, kuidas nad elasid, kuidas võitlesid parema käekäigu eest ja kuidas loodi need kuulsusrikkad traditsioonid, millele Kreenholmis ollakse uhke ja mida järgitakse tänapäevani.

Kombinaadi klubis ja tsehhides peeti loenguid Kreenholmi Manufaktuuri suurest sajandipikkusest teekonnast.

Kord oli parteikomitees juttu loengust „Narva ja Kreenholm ilukirjanduses", mille oli noortele pidanud Sofja Sverdlova. Loeng meeldis kuulajaile ja põhjustas palju elavaid arutlusi, kus minevikku võrreldi tahtmatult olevikuga.

„Jah," ütles keegi. „See on hea, kui noortel tuleb tahtmine võrrelda. Nad on heaga liialt harjunud ega hinda mõnikord hoopiski neile antud hüvesid."

Samas otsustatigi korraldada kombinaadis kahe kreenholmlaste põlvkonna kohtumine.

„Vana põlvkonda" — tööveterane — polnud sugugi raske leida. Neid töötas kombinaadis, ja ka nendega, kes olid puhkama läinud, ei olnud Kreenholmis sidemed katkenud. Mitme päeva jooksul pärast seda, kui linna ajaleht „Narva Tööline" oli teatanud Kreenholmis ettevalmistamisel olevast pidustusest, käis vabrikukomitees üle saja inimese, kes olid vabrikus töötanud kümneid aastaid. Vabrikukomitee esimehe asetäitja Anna Gurina vihikusse on kantud nende teeneliste inimeste nimed ja aadressid ning tehtud märkus: „Tingimata saata kutsed juubelile."

Otsuse elluviimisega ei viivitatud, ja ühel lähemal päeval kogunesid vabrikukomiteesse kallid külalised — hallipäised vanad ja neid kannatamatult oodanud noore põlvkonna esindajad. Rahvast oli kokku tulnud väga palju: paljud, väga paljud noored töölised tahtsid kuulata vanemaid inimesi, kes olid ise üle elanud kõik selle, mida noored teadsid ainult raamatute järgi. Vabrikukomitee tuba jäi kitsaks. Mindi kombinaadi direktori kabinetti.

Kohe, kui kõik olid mugavais tugitoolides istet võtnud, algas vestlus. Alustati muidugi minevikumälestustest.

Veteranid jutustasid endist, oma raskeist noorusaastaist, kõige kallimast varast — töölisklassi revolutsiooni- ja töökogemustest.

Aleksei Trelmann tutvustas koosviibijaid oma kirjandusliku teosega. Ta oli sellele pannud pealkirjaks „Kreenholmi ajaloost". Vana tööline oli kogunud palju huvitavat materjali manufaktuuri mineviku kohta, palju fakte, mis kõnelesid Kreenholmi aktsionäride räpasest tegevusest, sellest, kui julmalt nad ekspluateerisid töölisi, Narva kangrute võitlusest oma õiguste eest.

Ühest streigist jutustas Kreenholmi vanim tööline Jüri Välja, kes oli siin töötanud 1903. aastast alates.

... See oli 1905. aasta keskpaigas. Tekstiilitööliste elu oli raske. Tööpäev oli pikk ja tasu töö eest vilets. Kuidas ka rabeldi, aga otsa otsaga ikkagi ei saadud kokku.

Töölised otsustasid nõuda päevapalgale lisa, kuid direktor Vee keeldus tööliste nõudmisi rahuldamast ega tahtnud neid koguni kuulata. Siis katkestasid töölised töö ja läksid vabrikuväravа taha. Nad tahtsid ikkagi, et direktor kuulaks ära nende nõudmised ja annaks oma vastuse. Kuid see püüdis nähtavasti ebameeldivast kõnelusest kõrvale hoiduda, võib-olla aga lihtsalt kartis, ja ei tulnud majast väljagi ega näidanud ennast töölistele. Veel enam: ta kutsus igaks juhtumiks kohale terve roodu soldateid. Töölisi aga soldatid ei kohutanud, ja nad ei taganenud oma nõudmistest.

„Enne kui direktor ei tule välja ega luba töölistel päevapalgale 5 kopikat juurde lisada, me tööle ei hakka," ütlesid nad ...

Direktor pidi järele andma: ta tuli majast välja, kuulas streikijate nõudmised ära ja oli sunnitud nõustuma palgalisaga. Streikivate tööliste hulgas oli tol ajal ka noor Jüri Välja.

Vana ketraja pensionär Mihhail Raspel ja tema naine Maria olid tulnud kohtumisele kahekesi. Ka naine oleks võinud juba ärateenitud puhkusele minna, kuid ta ei tahtnud sellest kuuldagi.

„Tõsi küll, masinate juures on mul juba raske. Töö pole enam minu-vanusele jõukohane," ütles ta. „Kuid ma ei taha Kreenholmist lahku minna. Kuni jõudu jätkub, teen koristustöid ..."

Nii jäigi puhkamisõiguse ärateeninud Maria Raspel Kreenholmi.

Ka Mihhail Raspel tahtis noortele edasi anda oma mälestusi läbielatust.

„Meie perekond oli suur — kaksteist hinge," jutustas ta. „Elu oli raske. Rahast oli alati puudus ja ruumi oli niisuguse lastekarja jaoks vähe, oli kohutavalt kitsas! Me elasime siis Kulgas, kuueteistkümne-meetrilises toas. Mäletan, et magasime nii: õed neljakesi ühes voodis ja meie, vennad, põrandal. Ja ükski meist ei õppinud. Vabriku juhtkond nõudis, et lapsed läheksid kaheteistkümne-aastaselt tööle, kui aga sellest käsust kinni ei peetud, ähvardati toast välja tõsta, see oli ju vabriku tuba ... Jõudis kätte minu vanus, sain kaheteistkümne-aastaseks, ja vanemad saatsid mind tööle. Minust sai „poiss-pooltentsik" ketramisvabrikus. Kuni viieteistkümne-aastaseni töötasin ma kahe rubla eest kuus, pärast viidi mind üle täielikule, kümnetunnilisele tööpäevale ja hakati maksma 6 rubla kuus. Kuid mind peeti ikka veel „poisiks" ja mulle ei õpetatud mitte mingisugust tööd. Õppisin ise kuidagimoodi käealuseks. Tahtsin nii väga kutseala omandada. Nüüd on noortel õppimine kerge, lahe, mitte nii nagu ennevanasti. Teie, noorte hulgas pole vist ühtki, kes poleks välja õppinud."

Nii ühendati minevik jutustades kogu aeg tänapäevaga, Kreenholmi olevikuga.

See oli tõepoolest nii, nagu ütles vana Raspel: kõigil kohtumisest osavõtnud noortöölistel oli vähemalt seitsme klassi haridus. Paljud olid lõpetanud Kreenholmi Manufaktuuri vabrikukooli ja jätkavad nüüd õpinguid tootmistööd katkestamata töölisnoorte keskastme õhtukoolis. Rohkesti naisketrajaid ja -kangruid õpivad tekstiilitehnikumis — neist saavad tehnikud ja insenerid.

„Noh, meie ajal ei võinud neiud sellest unistadagi," ütles kurvalt Kreenholmi vana ketraja Aliide Pürgemaa, Vana Ketramisvabriku tsehhi meister. „Meie olime õnnelikud, kui õnnestus neli talve koolis käia. Kangrute ja ketrajate lapsed said üheteistkümne- või kaheteistkümne-aastaselt juba ise töölisteks. Aga see, mida Kreenholmi koolis õpiti, on ju teada: jumalasõna. See on tõesti tõsi, et Kreenholmis oli pappe ja politseinikke rohkem kui õpetajaid. Mäletan, et Kreenholmi kooli kõrval asus vangla, mõlemad hooned olid kõrvuti. Ainult et kool oli puust, vangla aga tugev, kivist. Meie kangrud pilkasid siis:

„Näe, kui osavasti välja mõeldud. Tuletavad meie lastele justkui meelde: „Õppige, lapsukesed, kuid pidagi meeles: kui te oma peremeeste sõna ei kuula — vanglasse. See on siinsamas kõrval, tugev, raudtrellidega . . ."

Halvasti elasid kõik töölised, eriti aga neiud. Neile maksti vähem kui meestele, töötada aga tuli niisama palju: kaksteist tundi vahetuses. Muidugi, töölised ei leppinud oma olukorraga, nad protesteerisid, streikisid. Mind vallandati Kreenholmist kui mitteusaldatav. Nii ma siis vaevlesin. Tulen ühte vabrikusse — ei võeta. Lähen teise — küsitakse nime, ja jälle keeldumine. Mõtlen, mis asi see küll on? Miks neile minu nimi ei meeldi, sellest ei saa kuidagi aru. Asi oli aga päris lihtne. Sain alles hiljem teada, et Kreenholmi kontoris töötas vabriku direktori usaldusmees keegi Sarapuu, kes pidas tööliste kohta erilist „musta raamatut". Kui mõni neist tundub temale vähegi kahtlasena, võtab ta kohe raamatu ja teeb eriti rahulolematute tööliste nime taha risti. „Ristiga" märgistatute kohta said Sarapuult teada kõigi tekstiilivabrikute juhtkonnad. Katsu siis veel kuhugi tööle pääseda!"

Joala vabriku vana raamatupidaja Aleksandr Kondratjev töötas neil aastail Kreenholmis arveametnikuna. Ta mäletab seda neetud „musta raamatut" hästi.

Tihtilugu tuli tahtmine sellele ligi pääseda ja see hävitada. Aga kus sa sellega! Sarapuu hoidis seda seitsme luku taga!"

Jutt kaldus korterile ja elutingimustele. Vanad rääkisid halvasti Knoppi kasarmuist.

Töölised elasid vanades puu- ja kivikasarmutes väikestes kongides, mida üksteisest ja koridorist lahutas kahe meetri kõrgune puust vahesein, ja kõrgemal, kuni laeni — puuvõrestik. Nende hoonete igal korrusel oli kõigest üks-kaks kööki mitmekümne perekonna kohta. Hiljem tehti vaheseinad kuni laeni, kuid inimes-

tega täis tuubitud kongid ja kasarmulikud elutingimused jäid alles.

Need Knoppilt pärandatud kasarmud ehitati ümber, kuid seal oli ikkagi palju ebamugavusi. Nüüd on Kreenholmi tekkinud terved kvartalid hästi korrastatud maju, mis on varustatud keskkütte, veevärgi ja vannidega. Nende majade korterid ei ole üldse võrreldavad vana Kreenholmi kongidega.

Kreenholmis on taastatud ja ehitatud 88 715 ruutmeetrit elamispinda. See on kolm ja pool korda rohkem sellest elamispinnast, mis oli Kreenholmis enne selle purustamist. Muidugi, korteriolud on veel kitsad, kuid iga aastaga suureneb kreenholmlaste arv, kes saavad uue korteri.

Allpool toome Kreenholmis toimuva elamuehituse pildi. Neid arve teab küll iga kreenholmlane, kuid esitame need siin veel kord.

Aastad	Antud esklpuatatsiooni (ruutmeetrites)	Sellest		Laiendatud, juurde ehitatud ja kohandatud
		Ehitatud	Taastatud	
1945	10 468	—	10 468	—
1946	7 520	—	4 232	3 288
1947	1 816	513	1 303	—
1948	13 594	846	8 176	4 572
1949	8 954	7 210	1 754	—
1950	8 283	7 889	394	—
1951	5 537	5 269	268	—
1952	6 413	6 413	—	—
1953	9 593	9 593	—	—
1954	7 946	7 946	—	—
1955	6 155	6 155	—	—
1956	2 426	2 426	—	—
Kokku 1. jaanuariks 1957	88 715	54 260	26 595	7 860

Vanad tuletasid meelde ka tööliste endist palka, kirusid trahve, mida oli väga palju. Iga tühise puuduse eest töös — trahv; kui meistrile näib, et masin on halvasti puhtaks pühitud — kah trahv; kui aga hakkad meistriga vaidlema, tuleb veel üks trahv. Vana Trelmann jutustas järgmise juhtumi:

„Töötasin siis Narva valutehases. Tehase peremeheks oli Peterburi kindralkuberner Zinovjev, kuid meil töölistel oli tegemist ainult meistritega. Töötan kord tsehhis, tambin maad tasasemaks ja suus on mul leivakoorik. Tol ajal ei olnud ju veel olemas tehasesööklaid, mis kodunt võtad kaasa, sellest peadki kõhu täis

saama. On hea, kui leidub kuuma vett, muidu aga närid oma leiba kuivalt. See juhtus nähtavasti just pärast lõunavaheaega, minu suhu oli jäänud „kuivast" lõunast leivakoorik, mida mälusin. Ei tea kust ilmus äkki meister. Vaatas mulle otsa, läks näost punaseks ja karjus kohe:

„Mis sa tembutad! Kus sa arvad enese olevat? Miks sa töö ajal leiba närid? Trahv — üks rubla!" Meister oli sel päeval halvas tujus, paljudel töölistel tuli siis nagu minulgi mittemillegi eest oma rahanatukesega tasuda. Teenistus oli niigi vilets, aga siin kõrvetati veel trahvidega. Nüüd vaatad, töölisneiu on alles nooruke, mitte üle kahekümne, aga vaata korraks tema palgaraamatut. Alla tuhande kuus küll ei saa. Tihtilugu saab rohkemgi. Kreenholmlased on aga alati töötanud hästi. Nii kangrud kui ka ketrajad on meil olnud eeskujulikud. Kreenholmi Manufaktuuri mark räägib iseenda eest, tal on igal pool olnud hea kuulsus."

„Ja meie võitleme tehase märgi eest, ei lase selle kuulsust vähendada," ütles keegi noortest vahele.

„Õige!" ühines sellega kohe mitu noort häält. „Kreenholmis säilitatakse ja rohkendatakse traditsioone."

Ja siin, Kreenholmi tööliste kahe põlvkonna kohtumisel, algas huvitav kõnelus töö- ja revolutsioonitraditsioonidest. Töötraditsioonide küsimus ei tekitanud noortes kreenholmlastes mingit kahtlust. Siin oli neil kõik selge. Mis aga puutub revolutsioonitraditsioonidesse, siis selles suhtes ei saanud läbi ilma küsimusteta. Kas võib rääkida revolutsioonitraditsioonidest ja töötraditsioonidest? Ons neid vaja lahus hoida? Tuli välja, et polegi vaja.

Sellesse küsimusse tõi selgust tootmisveteran kommunist Johannes Hansint.

„Varem tuli muidugi rääkida töötraditsioonidest ja revolutsioonitraditsioonidest eraldi," ütles ta. „Juhtus ju, et vabrikul oli näiteks vaja üle minna uut liiki riide tootmisele. Seoses sellega tuli kätte õppida uus tehnoloogia ja palju muuta töövõtteid. Töölised on oma töömeisterlikkusele olnud alati uhked, oleksid seda pidanud endale lihtsalt häbistavaks, kui nad poleks mõne tööülesandega toime tulnud. Kuid oma meisterlikkuse tulemusi ei saanud me kasutada, sest meie töövilja omastasid peremehed, kapitalistid. Me võitlesime selle ülekohtu vastu, ja selles võitluses tekkisid ja tugevnesid revolutsioonitraditsioonid — meie uhkus.

Sootuks teissugune on olukord praegu. Nõukogude inimeste tööd võib ju sisuliselt nimetada revolutsiooniliseks, sest see taotleb rahva üldist heaolu. Ja sellest tuleneb — kui te töötate hästi, ausalt, võitlete uue eest, partei otsuste täitmise eest, siis te säilitate ja rohkendate revolutsioonitraditsioone . . ."

Vana tootmisala töötaja kommunist Hansinti mõte on kahtlemata õige. Vanema põlvkonna poolt kogutud revolutsioonitraditsioonid on meil lahutamatult seotud praktilise tegevusega: pideva võitlusega tööviljakuse tõstmise eest, tehnilise progressi eest,

tootmis- ja isikliku kultuuri tõstmise eest. See ju ongi võitlus kommunismi eest.

„Tähendab," ütles noor neiu otsustavalt ja uhke alatooniga hääles, „me võitleme kommunismi eest niisamuti, nagu meie isad võitlesid vabaduse eest. Selles ongi revolutsioonitraditsioonide pärilikkus."

Neiu ütles õigesti! Just selles ongi revolutsioonitraditsioonide pärilikkus.

Tootmisveteranide kohtumine Kreenholmi noortega ei läinud tühja. See aitas noori tekstiilitöölisi paremini tundma õppida oma ettevõtte ajalugu, põhjalikumalt ja õigemini hinnata oma olevikku, äratas soovi töötada veelgi paremini.

Nüüd korraldatakse veteranide vestlusi noortega ka tsehhides. Vanadel on õigus takistamatult ja igal ajal Kreenholmi minna — selleks on neile antud erilised aupääsmed. See on nende vanade tööliste oma soov, kes lähevad puhkama, mida nad on suure ja ausa tööga ära teeninud.

„Me lahkume Kreenholmist, kuid ta jääb meile alati armsaks ja südamelähedaseks," ütlesid nad. „Meie ei taha eralduda ettevõtte kollektiivist, meie kogemused, meie teadmised kuuluvad teile. Me oleme alati valmis abistama kõigega, millega aga suudame." Kreenholmi Manufaktuuri parteiorganisatsioon toetas vanu tootmisala töötajaid palavalt nende püüdluses aidata oma kogemustega kasvatada töölisnoortes armastust ja austust Kreenholmi töö- ja revolutsioonitraditsioonide vastu.

Ettevõtte kommunistid annavad noortele pidevalt isiklikku eeskuju loova initsiatiivi ja ausa suhtumisega töösse, tõendades sellega kuulsusrikaste traditsioonide lahutamatut sidet tänapäeva praktiliste ülesannete lahendamisega.

Missugune vastutusrikas ülesanne ka kerkiks Kreenholmi kollektiivi ette — kommunistid asuvad esimestena võitlusse selle lahendamise eest ja tõmbavad endaga kaasa ettevõtte kogu kollektiivi. Kreenholmi Manufaktuuri parteiorganisatsioon on üks suurimaid Eestis ja kasvab alatasa.

Oli aeg, kus etteõtte teravaimaks probleemiks oli kaadri — kvalifitseeritud ja tehniliselt haritud kaadri probleem. Kommunistid alustasid liikumist šefluse teostamiseks noortööliste üle. Konstantin Jõgiste, Aliide Pürgemaa, Maria Tahtarova, Alviine Eriste ja kümned teised kommunistid võtsid endale esimestena sotsialistliku kohustuse välja õpetada noori tekstiilitöölisi. Kommunistid olid võistluse algatajad ja selle eesrindlased.

Kreenholmi ette kerkis teine ülesanne — uute seadmete käsitamise kätteõppimine. Ja jällegi asusid kommunistid vastutusrikast ülesannet lahendava kollektiivi etteotsa. Nad hakkasid töötama uutel masinatel ja saavutasid suure tööviljakuse.

Võitluses kvaliteedi eest, materjali kokkuhoiu eest, masinate säilitamise eest on Kreenholmi kommunistid alati sammunud esiridades.

Konstantin Jõgiste töötab Vanas Kudumisvabrikus kolmkümmend aastat. Suurte kogemustega kangruna sai ta nõukogude ajal meistri abiks, siis meistriks ja on praegu vabriku — Kreenholmi eesrindliku vabriku — juhataja asetäitja.

Vana Kudumisvabrik toodab juba ammu froteeriiet — käterätikuid ja supellinu. Vabrikust tuleb seda riiet umbes 4,5 miljonit meetrit aastas. Ostjate hulgas on Kreenholmi froteetoodete järele suur nõudmine. Näib, nagu oleks kõik hästi ja et pole tarvis mitte millegi üle pead murda. Riidel on hea kuulsus, nende tootmisega pole mingeid raskusi — võib ka edasi niisama hästi töötada. Kuid Jõgiste ei tahtnud mitte kuidagi enam vanaviisi töötada.

„Kui me toodame kogu aeg ühesuguse mustriga froteetooteid, tüdinevad ostjad neist varsti," ütles ta. „Mina isiklikult ei taha seda üleni okkalist siili enam nähagi. Ja teie arvatavasti ka."

„See on sellepärast, et me ise riiet toodame," vastati temale. „Öeldakse, et kondiitrivabrikuis ei võta töölised midagi magusat suhugi, on ära tüüdanud . . ."

„Ei, asi ei seisa hoopiski selles," vaidles Jõgiste vastu. „See on halb, et me toodame froteeriiet üheainsa mustriga. Mustreid tuleb mitmekesistada, see meeldib nii ostjaile kui ka meile."

Kerge on ütelda, et mustrid on kogu aeg ühesugused. Kuidas neid mitmekesistada? See on ju omaette probleem.

Ja Jõgiste töötas selle probleemi lahendamise alal, töötas sihikindlalt, visalt. See oli ju vajalik Kreenholmile.

Palav soov saavutada uute mustrite ja veelgi kõrgema kvaliteediga froteeriide väljalaskmist, sihikindlus ja suurepärane tehnika tundmine aitasid kommunist Jõgistet ülesande edukalt lahendada.

Uus froteeriie selle mustriga, millele vabrikus pandi nimeks „ruuduline", on märksa meeldivama välimusega kui see, mida toodeti varem. Peale selle on ka vähenenud lõngakulu. Jõgiste meetodil väljatöötatud „ruudu"-mustrilised froteetooted on andnud vabrikule vähema lõngakulu arvel 280 000 rubla kokkuhoidu.

See näide (sääraseid aga on palju) tõendab, et kreenholmlased püüavad alati väsimatult edasi liikuda.

NOORSUGU

Noorteballiks, mis kuulutati välja „sitsiballina", valmistuti palju kauem kui mingiks muuks balliks. See on ka arusaadav. Iga neiu pidi endale õmblema uue kleidi ja sealjuures tingimata sitsist. Arvukais, kogu linnas seintele kleebitud müürilehtedes oli otseselt öeldud: „Neiudele sissepääs ainult sitskleitides".

See andis pead murda! Ega sits pole ju siid: ega ta ise enda eest kõnele. Ja neiud jooksid pärast tööd kauplustesse, valisid sitsi-

mustreid, pidasid aru tulevaste ballitualettide fassongi üle. Oli vaja mängu panna kogu oma naiselik leidlikkus ja näidata, et ka lihtsas, odavast sitsist kleidis saab olla nägus. Ja Kreenholmi neiud valmistusid seda tõendama.

Ühel varakevadisel õhtul toimuski kauaoodatud „sitsiball". Mürtsus muusika, lae alla tõusis värvilisi õhupalle, tantsivate paaride kohal lendles kirjusid lumehelvestena kergeid konfetiliblesid.

Lõbu algas juba garderoobis. Kui neiud olid palitud ja kasukad seljast võtnud, silmitsesid nad üksteist uudishimulikult. Kes oleks võinud arvata, et sitsist, lihtsast odavast sitsist, mida ükski neist ei tahtnud nähagi, saab valmistada nii toredaid, kauneid kleite! Heakskiit ei väljendunud üksnes pilkudes, vaid ka käratsemises, lõbususes, vaimustushüüetes.

Kuid sõbratari maitset kiita ja tema kiitust kuulda — see, nagu selgus, polnud veel kõik: iga neiu pidi enne saali astumist „laboratooriumis" ära käima. Siin tegid halli habemega „teadlased" kindlaks, kas kleit ikka tõesti on sitsist. Siidkleidis ei pääsenud ballile. See oli ju „sitsiball"!

Vanad „teadlased" olid ranged; kui aga otsustada nende hüüatuste järgi, mis mõnikord kostsid „laboratooriumist", polnud eksperdid sugugi vabad nooruslikust otsekohesusest.

„Kas see kleit on tõesti sitsist? Sellega te saate tingimata balli kuningannaks! Ausõna, Mašenka!"

„Kui hästi teile see helesinine kleit sobib! Te olete nagu meelespea õis!"

Hääle järgi tundsid kõik „teadlastes" ammu ära vana ketramisvabriku komsomoliorganisatsiooni sekretäri Volodja Želtsuhhovi ja Vana Kudumisvabriku meistri abi Aleksandr Šlõpkini, kuid see ei vähendanud lõbu.

Noorsugu lõbutses südamest. Orkester mängis ja sitskleitides neiud keerlesid tantsides justkui elusad eredavärvilised lilled. Naervaist noortest ümbritsetud noormees, kelle silmad olid kinni seotud, lõi vilunud jalgpallurina palli ... see aga seisis sel ajal kaugemal rahulikult paigal. Tants lõppes, mängud lakkasid — kõlas laul.

Sõbrannakesed kallid,
ütlen teile südamest:
ka sitsist tehtud kleitides
olete nii nägusad!

Igavusel polnud siin asu. See oli täna lihtsalt keelatud. Määratu suured plakatid hoiatasid:

Igavaid me siin ei salli,
igav ole kodus, mitte ballil.

Ei, täna ei tundnud siin keegi igavust!

Teistest eemal, sissekäigu juures, seisis grupp vanemaid töölisi, kes olid mööda minnes muusikahelide peale tulnud vaatama, millega noored tegelevad.

„Oskavad, pagana pihta, lõbutseda!" tähendas üks neist ja raputas koguni vaimustatult pead. „Pole midagi ütelda, lõbutsevad hästi!"

„Noored!" ütles teine. „Noores eas lõbutsesime ka meie sinuga. Tuleta aga ise meelde."

„Mis seal meelde tuletada? Kus me sinuga lõbutsesime? Töölisnoortel tol ajal klubi ei olnud, teatreid ei olnud. Me lõbutsesime ühesainsas kohas — kõrtsis. Tõsi, seal jorutasime ka laulda ja tantsisime, aga mis ilu on säärasel lõbul? Noh, kui ei hoolinud kõrtsist, võis ju ka „Võitleja" seltsi karsklaste juurde minna. Ainult et lõbu kartis sinna sisse astuda. Ja mida siis veel meelde tuletada?"

Töölised vaikisid, silmi naervailt noortelt ära pööramata.

„Mis me siin seisame nagu vaesed sugulased?" ütles äkki üks neist. „Läki kah lõbutsema! Küll ma neile näitan, kuidas vana kaardivägi suudab palli tabada. Sidugu pealegi silmad kinni — mööda ma ikkagi ei löö! Lähme!"

Nagu oleksid nad neid sõnu just oodanud, läksid kõik töölised saali.

Vana tööline oli rääkinud tõtt: Kreenholmi noorsugu oskab lõbutseda. Kuid selle õiguse lõbutsemiseks teenis ta ära tööga. Ja missuguse tööga! Sellest, kuidas Kreenholmi noorsugu töötab, ongi tahtmist rääkida.

... Niina Palgi andis oma masinad üle väljavahetajale, soovis sellele nagu ikka „sada meetrit üle normi" ja hakkas juba tsehhist lahkuma.

„Palgi," peatas teda meister, „oota üks minut. Mul oleks sinuga üks jutt. Õigemini: mitte jutt, vaid üldse üks ettepanek."

„Mis ettepanek see on?" huvitus kangur.

„Kas sa, Niina, tahad uuele riideartiklile üle minna?" küsis meister. „Homme seame ümber su teljed ... Ega sa keeldu?"

Niina hakkas naerma. „See oleneb ju sellest, mis artikkel see on! Võib-olla rõõmustan, võib-olla aga keeldun. Oelge otseselt, mis riide jaoks te kavatsete mu teljed ümber seada?"

„Popeliini jaoks."

„Popeliin ..." Niina hakkas kogelema ja jäi kohmetult vait. Selle artikli tootmisest olid mõned töölised tsehhis keeldunud. Selle riidega on palju jändamist: kord kisub äär pingule, kord on midagi muud korrast ära. Mitkaliga on hoopis rahulikum.

„Oled tubli, Palgi!" ütles meister naeratades. „See on hea, et sa nõustusid. Tähendab homme paneme sind popeliini peale."

„Ei tea, mis ütelda ..." alustas tööline, kuid noogutas kohe endalegi ootamatult pead: „Hästi, pange!"

Järgmisel päeval, nagu meister oli lubanud, seati Niina Palgi

teljed ümber uue artikli tootmiseks. Noor tööline silmitses kõhklevalt oma telgi ega hakanud tööle.

„Mida see siis tähendab?“ astus naabertelgede kangur tema juurde. „Vastu sinu tahtmist pandi popeliini tootma? Selleks pole ju õigust!“

„Kuidas nii — vastu minu tahtmist?“ Niina tõstis kangekaelselt pead.

„Ma ise palusin. Tahan proovida, mis sellest tuleb.“

„Noh, mis siis ikka . . .“ venitas sõbranna uskumatult. „Eks sa proovi. See riie on üsna tujukas, saad sellega vaeva näha.“

Kuid algul ei valmistanud uus riie Niinale ebameeldivusi: läks kergelt ja ilma igasuguste defektideta. Kangur oli juba valmis nende tööliste juurde minema, kes olid popeliini tootmisest keeldunud, ja neile ütlema, et nad seda asjata tegid. See popeliin polegi nii tujukas nagu arvatakse. See on päris normaalne riie, ja seda pole sugugi raskem kududa kui, ütleme, mitkali või tafti.

On hea, et ta veel õigel ajal peatus, tungist jagu sai ja ei läinud töölistega rääkima. Küll naised oleksid pärast naernud . . . Ebameeldivused siiski algasid. Töötamise ajal polnud seda märgata, kuid hiljem selgus, et riide äär oli pingule kiskunud. Kuhu see kõlbab? Nii see läkski: kuni kood, paistab kõik korras olevat, kui aga valmisriiet vaatad — aina nuta. Tee, mis tahad, aga äär kisub ikka pingule.

Niina läks koju halvas tujus.

„Kas popeliiniga pole asi ikka veel korras?“ küsis ta mees osavõtlikult. Tema oli samuti kreenholmlane.

„Ei ole, Feliks . . .“ tunnistas Niina kurvalt. „Kogu vahetuse jändasin täna sellega, aga täiesti asjata. Kui ma mitkali või tafti kudusin, ei andnud ma alla viit meetrit üle plaani, aga mis nüüd tuleb? Saan vaevalt plaani täis . . . Ja muret teeb kvaliteet. Jätaks või kõik sinnapaika! Lähen meistri juurde ja ütlen: koristage oma popeliin!“

„Küll sa ütled!“ ärritus Feliks. „Kuhu jääb su visadus? Ega see saanudki ju korrapealt hästi minna. Mõtle hästi järele tehnoloogia üle. Või kohe meistri juurde . . .“

Niina teadis isegi, et ta ei lähe kuhugi, ei hakka mitte kellelegi kaebama ega mingi hinna eest loobu popeliini tootmisest. Rääkida — see on üks asi, kuid end nõrgaks tunnistada ta ei mõtelnudki.

Ja Niina hakkas tõsiselt tegelema popeliini tootmise tehnoloogiaga. Selgus, et popeliin on õrn, „õilis“ riie. Tema suhtes tuleb pidada erilist puhtust, sest satub tolmukübe lõngale ja ongi kõik rikutud. Niina valvas hoolega oma telgede järele, püüdes need ideaalselt puhtad hoida.

Lõpuks saabus see päev, kus Niina tuli koju ja hüüdis oma mehele juba lävelt:

„Feliks! Ma sain popeliinist jagu! Pidasin sordist kinni ja ületasin normi!“

Kangur Niina Palgi kudus möödunud aastal viis tuhat meetrit riiet üle plaani. Oma kogemusi, mis ta on omandanud tehnika sihikindla ja läbimõeldud kätteõppimisega, jagab Niina meeleldi oma tsehhikaaslastele. Ta juhatab eesrindlike kogemuste kooli ja õpetab peale selle eraldi uusi, hiljuti vabrikusse tööle tulnud neiusid.

„Minu šeflusalused" — nii nimetab Niina Palgi hellitavalt viit noort kangrut, kellele ta hakkas riidekudumise kunsti õpetama.

„Kas tead, Feliks," teatab Niina rõõmsalt oma mehele, „Stepanoval edenevad asjad praegu hästi. Ta on juba õppinud uut viisi süstikut täitma. See on väga andekas neiu. Õpib veel natuke ja hakkab töötama niisama hästi kui meie kuulsused: Alevtiina Jakovleva, Hermiine Mäe, Klaava Jeremejeva, Maria Dotatskaja . . ."

„Sa loendad niimoodi kogu tsehhi, välja arvatud ennast!" naeris Feliks.

„Aga mis siis? Meil on eeskujulikke töölisi palju. Ka Niina Zaitsevat ei saa maha vaikida, sa tead ju, kuidas ta töötab!"

„Tean, tean! Te olete tema kohta koguni laulu loonud, selle teie Niina kohta.

See Zaitseva Niina, kangur,
oma tööga on kuulus ta:
iga kuu üle plaani kui sangar
sadu meetreid koob kangast ta.

Nii see vist kõlas?"

Kõik need neiud, kelle nimesid nende sõbranna Niina Palgi nimetas siira uhkusega, on Kreenholmis tuntud parimate kangrutena. Ja nad kõik on noored. Kreenholmi kohta öeldakse mõnikord naljatades: „Tõeline lilleaed". Seda tehakse seepärast, et vabrikus töötab väga palju noori töölisneiusid. Tõepoolest, käige mis tahes tsehhis ja te näete igal pool masinate juures noorte neiude nägusid, lõbusaid, naeratavaid silmi. Vaadake pärast tööpäeva koju minevaid töölisi: võiks arvata, et lõppes komsomoli koosolek, — noored neiud ja noormehed sammuvad salkadena, kuuldub naeru, naljatamist . . .

Kuid paljude nende neiude ja noormeeste biograafias on juba rohkesti lehekülgi, mis kõnelevad edusammudest, raskustest, sihikindlusest ja visadusest töös.

. . . Näib, nagu oleks Hermiine Mäe alles üsna hiljuti olnud väike tüdruk, parajal määral sõnakuulelik, parajal määral vallatu, kuid ilma igasuguse määrata teadmishimuline. Ta tahtis teada kõike: mis on kirjutatud raamatus, kes joonistas pildid, kuidas on tehtud see mänguasi, missuguste masinatega kootakse lõuendit. Juhtus, et täiskasvanud tüdinesid neist küsimustest, millega Hermiine neid nagu küllusesarvest üle külvas.

Hiljem, kui Hermiine juba õppis Kreenholmi Manufaktuuri vab-

rikukoolis, heitis vana meister selle üle koguni nalja. Ta tervitas Hermiinet igal hommikul järgmiste sõnadega:

„Noh, Mäe, kas oled tänaseks palju „mikse" ja „kuidaseid" kogunud?"

Hermiinel tuli ka koolis õppides üsna tihti Kreenholmi tsehhides käia. Ta teadis juba, mis kujul tulevane lõng tuleb vabrikusse ja mis sellega hiljem toimub. Ta nägi, kuidas heietajad, ketrajad ja kangrud töötasid.

Kuid suurimat mõju avaldas tema kujutlusvõimele kudumistsehh. Neiu seisis otsekui nõutult vahekäigus ega pööranud silmi noorelt kangruneiult. Tööline läks rahulikult nagu jalutades ühe telje juurde, vaatas seda tähelepanelikult ja läks siis teise telje juurde, siis kolmanda juurde, parandas seal midagi osavasti ja kiiresti ning läks siis teise ritta. Mitmel teljel see neiu ometi koob?! Kui kangur ikka endiselt jäi rahulikult kaheksanda telje kõrvale seisma, ei pidanud Hermiine enam vastu ja hüüdis:

„No küll on lugu!"

Hea, et seda telgede mürinas keegi ei kuulnud! See-eest kuulis Hermiine ise, kuidas teda sõbranna vali hääl hüüdis: „Mäe! Hermiine! Me ju otsime sind!" Tõtt ütelda, ta ei kuulnud seda, vaid mõistis käe- ja pealiigutuste järgi, mis tema sõbranna — ka vabrikukooli õpilase sõnu energiliselt saatsid.

Sõbranna kannul astus Hermiine juurde vanem kangur.

„Noh, neiu, kas sulle meeldib meie töö?" küsis ta.

„Väga!" tunnistas Hermiine ja lisas igatsevalt juurde: „Kui saaksin minagi kaheksal teljel . . ."

„Küllap tuleb kord seegi," julgustas teda tööline ja läks naeratades tsehhi teise otsa.

Hermiine oleks veel kaua nagu näinud kangrut, kes rahulikult, kontsentreeritult ja tõsiselt nagu komandör sammus oma telgede rivi eest mööda.

„Hakkan kangruks," lausus Hermiine iseendale.

Nagu lennates möödusid õpinguaastad ja saabus päev, kus Hermiine Mäe ei astunud tsehhi enam õpilasena, vaid Vana Kudumisvabriku kangruna. Ta ei tarvitsenud neid suurepäraseid telgi, kust voolas laia lõputu paelana riidekangas, nüüd ainult eemalt silmitseda. Tal oli viis telge — kolm ühes reas ja kaks teises, ta oli nende peremees. Viis . . . Kuid Hermiine teadis, et ta mõne aja pärast, samuti nagu see tööline, keda ta iial ei unusta, hakkab kaheksal teljel kuduma. Kust ta seda teadis? Sellest, et ta ennast tundis: mis kord otsustatud, see ka tuleb.

Ei, ka aastatega ei kadunud teadmishimu, mis on Hermiinele kord olnud omane tüdrukuna. Ta jälgis huviga vilunud kangrute tööd ja märkas kohe, et mõned neist kasutavad töötamisel sootuks teissuguseid võtteid kui tema ise. Näiteks Iljina: ta vahetab süstikut kahe käega. Kuidas ta seda teeb?

„Kuule, Maria," pöördus ta kangru poole. „Näita mulle, palun,

kuidas sa süstikut vahetad. Sul läheb see väga ruttu, palju rutem kui minul."

„Vaata, kallis, vaata!" naeratas Iljina vastutulelikult. Talle nähtavasti koguni meeldis, et noor tööline vajas tema abi.

„Näed, kuidas ma seda teen," näitas ta oma võtet. „Üks, kaks — ja operatsioon on lõpetatud. Ühe käega võtan tühja süstiku, teise käega panen samal ajal tühja süstikukarpi uue, täis pooliga süstiku ja käitan ruttu telje. Saad aru, kuidas? Ongi valmis — süstik on vahetatud. Kahe käega läheb see operatsioon kergemini ja kiiremini. Tsehhis juba paljud kasutavad seda võtet. Õpi sinagi."

Ja Hermiine õppis. Samuti nagu töökas mesilane kogub igalt õielt tilkhaaval mett, nii kogus ka Hermiine hoolega meisterlikkuse kübemeid.

„Vaadake," öeldi tema kohta tsehhis, „neiu paneb ennast maksma. Varsti on talle vist viiest teljest vähe."

Õigesti arvasid! Hermiine tuli meistri juurde ja ütles rahulikult ning enesekindlalt:

„Tahan üle minna kaheksale teljele."

„Mis sa räägid, Mäe!" imestas see. „Sa tulid tsehhi ju alles hiljaaegu. Kas tuled toime?"

„Tulen," vastas tööline, ja tema vastusest kostis nii suur usk oma jõusse, et meister ainult veel pead raputas.

„Noh, kui arvad, et tuled toime," ütles ta tähelepanelikult neiu tõsist nägu vaadates, „pean sind uskuma."

„Uskuge."

„Jah, usun. Anname sulle kaheksa telge."

Kangur Hermiine Mäe töötas ka kaheksal teljel endiselt hästi läbimõeldud mõõdukate liigutustega — ei ühtki üleliigset liigutust — ning täiustas endise püüdlikkuse ja sihikindlusega oma meisterlikkust.

Hermiine ise otsis teid tööviljakuse tõstmiseks. Nii näiteks lühendas ta katkenud lõnga sõlmimiseks kuluva aja peaaegu poole võrra. Ja seda vägagi lihtsa võttega: lõnga katkemist hakkas ta likvideerima pika konksuga. 24 sekundi asemel, mida ta enne vajas selle operatsiooni sooritamiseks, sai ta nüüd hakkama kõigest 13 sekundiga. Sekunditest aga kogunesid tunnid.

„Tüdrukud," ütles Hermiine sõbrannadele, „pikk konks on meile lausa väärtuslikuks leiuks, ausõna." Ta seletas kannatlikult, kuidas seda tuleb kasutada. Näib, nagu oleks see tühine asi — see konks; kui seda aga hakkasid kõik kangrud kasutama, suurenes riide toodang tsehhis.

Hermiine ületas kuust kuusse norme. Aastas andis ta üle plaani 7000—8000 meetrit riiet.

Kuid Hermiine ei unustanud, kuidas vanemad töölised teda kogu aja olid aidanud oma kogemustega ja lihtsalt hea sõnaga, mis on mõnikord vägagi palju väärt. Hermiine tundis juba esime-

sest päevast peale, et tema tööd jälgivad heasoovlikud ja nõudlikud vanemad sõbrad, kes on valmis aitama, toetama, heaks kiitma; kui oled ära teeninud — kiitma, oled süüdi — laitma...

Seepärast püüdis ka Hermiine ise aidata noori, kogemusteta töölisi. Niisugune kord kehtib Kreenholmi vabriku kõigis tsehhides. Kui aidati sind, siis aita ka sina. Ja Hermiine pidas sellest kirjutamata seadusest kinni.

„Kuidas sul küll kõigeks jätkub aega?" päris temalt mõnikord vabriku parim kangur Taissia Martšenko. „Teisi abistad ja kasvad ka ise. Koolis õpid, komsomolis on sul kohustusi kui palju. Teie, noored, topite ju oma nina igale poole: juba on teil plaaniga tegemist, juba puudutavad teid igasugused häired töös. Sitked olete, mis? Kust te seda võtate?"

„Teilt!" vastas Hermiine kelmikalt naerdes ega aimanudki ise võib-olla, kui õigesti ta vastas. Just nii kasvatab Kreenholmi parteiorganisatsioon noori. Kommunist Taissia Martšenko ja tsehhi teised kommunistid on kulutanud palju jõudu selleks, et noored neiud ja noormehed tunneksid ennast peremeestena, tsehhi ja kogu ettevõtte käekäigu eest vastutajaina.

Viimasel ajal on Hermiine elus olnud palju rõõmustavaid sündmusi. Kreenholmi kangur Mäe valiti Eesti NSV Ülemnõukogu saadikuks. Hermiine võeti vastu parteisse. Kevadel saab ta küpsustunnistuse.

„Lõpetan kümneklassilise kooli ja ongi kõik! Hakkan käima iga päev kinos, klubis, jalutamas. Sellest saab vast elu!" ütleb Hermiine sõbrannadele ja naerab esimesena.

Ka sõbrannad naeravad. Nad teavad niisama hästi kui Hermiine, et asi kujuneb sootuks teissuguseks. Kinos, klubis ja jalutamas hakkab Hermiine muidugi käima, et ta aga jääks kümneklassilise kooli juurde peatuma, seda küll ei juhtu! Ees seisab veel tekstiilitehnikum, võib-olla koguni instituut. Paljud töölised õpivad kas õhtustes osakondades või kaugõppelistes — miks siis Hermiine ei peaks õppima? Ta on rahutu iseloomuga, mis ei lase teda kuidagi seisma jääda, mis kogu aja tõmbab edasi.

Rahutu iseloom... Seda võib küll ütelda mitte ainult Hermiine Mäe, vaid kogu meie noorsoo kohta.

Ja et juba kord on juttu rahutust iseloomust, siis tuleks rääkida järgmisest juhtumist.

Vana Ketramisvabriku ühte tsehhi tuli uus tööline. Nagu see on Kreenholmis kombeks, suhtuti temasse vastutulelikult: teda tutvustati tsehhiga, julgustati, lubati töös aidata. Lühidalt — võeti vastu nii, et neiu ennast tunneks otsekohe nagu oma perekonnas, heade sõprade hulgas. Neiu aga oli kuidagi iseäralik. Vaatab kõikidele ülalt alla ja noogutab ainult põlastavalt pead. Üks vana tööline arvas, et uus vaikib kohmetusest, patsutas talle õrnalt õlale ja ütles:

„Pole viga, kallike, küll harjud. Me alustasime kõik sellest. Seisime esimene kord niisamuti ja vaatasime kõike arglikult. Aga

sina ära karda, tütreke, aitame sind kõik. Ja mina õpetan sind, kui see on vajalik."

Ja nüüd hakkas neiu äkki rääkima, aga kuidas!

„Te nagu oleksite omavahel kokku rääkinud: õpetate, aitate, ära karda, toetame... Ega ma siia teie juurde mähkmeist tulnud. Pole veel teada, kes võib keda õpetada — kas teie mind või mina teid. „Balti Manufaktuurist" olete kuulnud? Töötasin seal ketrajana."

„Balti Manufaktuurist" olid muidugi kuulnud kõik, kuid niisugust juttu kuulsid nad esmakordselt. Naised solvusid tookord väga uue töölise pärast, kuid ei lasknud seda ega oma ärritumist välja paista, vaid andsid talle tema jämeda käitumise esialgu andeks.

Uus asus tööle. Seda, et ta ketrusmasinaid tundis, oli näha. Ta pani masinad käima oskusega ja ruttu. Tähendab, ta rääkis tõtt, et on kuskil enne Kreenholmi töötanud. Kuid mõne päeva pärast nägid töölised, et uus ketraja ei kuulu nende tööliste hulka, kelle kohta öeldakse: „Tal on kuldsed käed." Head ketrajat võib kohe tunda juba üksnes selle järgi, kuidas ta sõlmib katkenud lõnga. Niisugune peatab pooli silmapilkselt — ja juba ongi kõik korras, käed aina vilksatavad. Uus aga jändab ja jändab selle operatsiooniga — tal puudub igasugune osavus. Tootmisõppuse instruktor Tahtarova vaatas tema tööd, ei kannatanud enam välja ja ütles:

„Luba mind, tüdruk, ma näitan sulle, kuidas peab tegema. Näe nii. Siis on sul kergem ja kulutad ka vähem aega."

Ketraja ei tänanudki teda ja ainult pomises endamisi:

„Kuidas oskan, nii ka töötan."

„Sa vaata, kuidas töötavad meie parimad ketrajad," ütles Tahtarova. „Näiteks Liidia Kim, Marusja Bogdanova... Sinagi hakkad paremini töötama."

„Nii, kuidas oskan," katkestas tööline jälle.

Kuunormi täitis ta siiski kuidagi. Kuid see korv, kuhu ketrajad koguvad jäätmed, oli tal vahetuse lõpuks ääreni täis.

Kord töö ajal astus neiu juurde ketraja Liidia Kim, komsomoliorganisatsiooni sekretär.

„Tead mis," tegi ta ettepaneku, neiu tööd vaadates, „tahan sind aidata."

„Sina mine ja aita oma komsomole, mina, näed, pole ühingu liige," katkestas teda neiu.

„See pole tähtis," vastas Liidia. „Sa oled meie tsehhis noor tööline ja meie kohus on sind aidata. Sinul pole asjad ka plaaniga eriti hiilgavad ja jäätmeid on sul palju. Peab laskma poolid lõpuni töötada, lõnga katkemise rutem likvideerima — siis ei tule rõngaid, läheb vähem praaki. Õpid ära — suureneb ka sinu teenistus."

„Kas teate, mis ma teile ütlen," pahvatas ketraja, „mina ei loe teie teenistust üle ja teie ärge minu taskusse vaadake. Võib-olla, mind suur teenistus ei huvitagi. Teenin oma osa — ja ongi hea.

Ma pole ahne. Ja ärge teie minu pärast, palun, muretsege. Tegelge oma asjadega."

„Ja me tegelemegi oma asjadega. Tsehh on meie oma, ja kõik, mis tsehhi tööd takistab, puudutab meid," vastas Liidia rahuliku väärikusega. „Sa võid töötada märksa paremini, aga sa ei taha. Tsehhis peetakse võitlust kvaliteedi eest, kokkuhoiu eest, kuid sinul on praagi protsent esialgu veel üsna suur. Me ei saa sellega leppida."

Neiu kehitas ainult kangekaelselt õlgu.

Tsehhi koosolekul kritiseerisid kommunistlikud noored töölist niihästi selle pärast, et ta ei taha parandada oma töö kvaliteeti, kui ka selle pärast, et ta ei taha õppida. Ta sai oma osa ka jämeda käitumise pärast.

Kuid ka siin, koosolekul, ei jäänud ta vait, vaid vastas teravalt ja ägedalt:

„Kas olete nüüd otsustanud kogu maailmaga minu vastu võidelda? Ükshaaval ei tulnud sellest vist midagi välja?"

Siis pöördus tema poole Maria Bogdanova:

„Sa arvad, et me sinu vastu võitleme? See pole nii. Me ei võitle sinu vastu, vaid sinu eest, sinu töölisau eest."

„Minu au eest?" pahvatas neiu. „Mis selle eest võidelda? Kas mul seda siis ei ole?"

„Sa mõtle ise..."

Kommunistlikud noored ei jätnud ketrajat rahule ka pärast koosolekut. Viimane aga nähtavasti tundis, et nende rahutuse põhjuseks ei ole halb suhtumine temasse, vaid vastutustunne ühise asja eest. Ka sõnad töölise aust puudutasid teda ilmselt valusasti. Igal juhtumil, kui tal järgmisel kuul oli peaaegu kaks korda vähem jäätmeid, ja meister, soovides teda selle eest kiita, ütles: „Vaat, see on õige! Tubli tüdruk! Seisad tsehhi au eest," vastas ta: „Aga kuidas siis teisiti!"

See tähendas juba palju, ja kommunistlikel noortel oli põhjust rõõmutseda.

Enamikule Kreenholmi noorsoost on iseloomulik vastutustunne ühise asja eest, oma tsehhi ja kogu ettevõtte edu eest. Poole Kreenholmi töölistest moodustab noorsugu — tubli, aus, töökas, lõbus noorsugu. Muidugi, nagu öeldakse, igas perekonnas leidub värdjaid. Kuid nende „värdjatega" õiendab komsomoli „perekond" arveid omamoodi, nagu see on kohane komsomolile. Ja neil tuleb selle arveõienduse tõttu mõnikord küll punastada, küll kahvatada.

Vanas Kudumisvabrikus pani tütarlaste kannatuse proovile üks noor naistööline. Talle ei tähendanud midagi sõimata oma töökaaslasi, neid jämedalt solvata, nende peale karjuda. Temaga räägiti sõbralikult, häbistati — vastuseks aga ei saadud midagi peale kisa ja sõimu.

Siis võeti kasutusele teissugused mõjutusvahendid. Tsehhi „Krokodilli" värske numbri ilmumispäeval ei teinud see kisakõri

suudki lahti. Ta seisis oma masina kõrval punasena nagu pujeng ega tõstnud silmi maast. Naised aga tunglesid seinale riputatud ajalehe ees, naersid ja lugesid valjusti:

Kellelgi ei ole asu,
järjest läbi sõimab kõik.
Närv tal must, ei loota tasu,
et ta suu jääks ükskord vait.

Kollektiiv siin tunneb rohtu,
teab, mis aitab võita ohtu:
koosolek, artikkel krõbe
ravivad ka seda tõbe.

Muidugi, kirjanduskriitikud ja kutselised luuletajad võiksid need värsid pihuks ja põrmuks teha, ja mitte just aluseta, kuid ka nemad oleksid võib-olla leplikumad, kui teaksid, et need värsid tõepoolest ravisid „seda tõbe". Noor naistööline ei sõima ega karju enam! Mõjus!

Kreenholmis võib sageli kuulda, kuidas tütarlapsed ja noormehed juteldes üksteiselt küsivad: „Aga kus sa õpid?" See on Kreenholmis loomulik küsimus. Noorsugu on siin põhiliselt tehniliste teadmistega varustatud. Paljud tulevad Kreenholmi Manufaktuuri vabrikuõpilaste koolist. Kool töötab 1945. aastast alates ja on selle aja jooksul tööks Kreenholmis ette valmistanud üle 4000 kvalifitseeritud ketraja, kangru, heietaja, ehitaja ja meistri abi.

Kuid vabrikuõpilaste kool ei võinud rahuldada Kreenholmi vajadust kvalifitseeritud kaadri järele, kes hästi tunneks uut tehnikat.

Iga aasta tuleb vabrikusse mitusada noort töölist, kes pole veel näinudki keerukaid masinaid. Nad teevad läbi individuaalbrigaadilise õppuskooli. 6800 Kreenholmi töölisel, kes on omandanud selle meetodi, pole mitte ainult praktilisi kogemusi masinatega töötamiseks, vaid nad omavad ka vajalikke teoreetilisi teadmisi tehnika ja tootmistehnoloogia alal.

Siin eksisteerib ka teissugune õpetamisvorm: tootmistehnilised kursused. Neil kursustel õpitakse kindlaksmääratud kava järgi, mis on arvestatud pooleks aastaks ja aastaks, põhjalikumalt tundma uut tehnikat ja tehnoloogiat. Õppusi juhivad kogenud insener-tehnilised töötajad. Üle kolme ja poole tuhande töölise on lõpetanud niisugused kursused. Kuid ka see ei ole veel kõik. Paljud töölised õpivad niinimetatud eesrindlike kogemuste koolides. Sajad eesrindlikud töölised õpetavad individuaalses korras teistele töölistele oma meisterlikkust ja uusi, täiuslikumaid töövõtteid.

Ketraja Liidia Nikitina Vanast Ketramisvabrikust on suurepäraselt õppinud tundma tehnikat ja omandanud eesrindlikud töö-

võtted. Ta ületab süstemaatiliselt tootmisnorme. Ainuüksi 1956. aastal tootis ta üle aastaplaani 3719 kg kedrust. Eesrindlike kogemuste kooli kaudu õpetas Liidia Nikitina oma meisterlikkust rohkem kui kolmekümnele töölisele.

Üks vabriku parimaid ketrajaid Maria Stepanova ületab samuti kuust kuusse tootmisnorme. Töölised, kellele ta on edasi andnud oma kogemusi ja teadmisi, on talle tänulikud.

Viimasel ajal kasutatakse laialdaselt veel üht õpetamisvormi: inimesed omandavad teist elukutset. Mahavõtjad õpivad asendama ketrajaid, laadijad kangruid ja vastupidi. See aitab lahendada vastastikuse asendamise probleemi töös.

Uue sisseseade tundmaõppimiseks ja üleminekul uuele kedruse ja riide sortimendile organiseeritakse vabrikuis eri kursusi.

Parimate kangrute, ketrajate, heietajate nimede hulgas kohtame esimeses järjekorras nende nimesid, kes on lõpetanud vabrikuõpilaste kooli, individuaal-brigaadilise õpetuskooli või on õppinud kursustel. Need töölised ei rahuldu enam saavutatud eduga töös, nad täiustavad pidevalt oma meisterlikkust, otsivad uusi teid tööviljakuse tõstmiseks, seadmete maksimaalseks ärakasutamiseks.

Kreenholmlased ei õpi mitte ainult koolides ja kursustel.

Tähtsat osa tööliste kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmisel etendab ka tootmistehniline propaganda.

Möödunud aasta suvel korraldati töölistele kakskümmend kaks ekskursiooni tekstiilitööstuse eesrindlikesse ettevõtetesse Leningradis, Tallinnas ja Moskva oblastis. Kreenholmlased tutvusid nende ettevõtete tööga, parimate tootmistööliste meetoditega. Kreenholmi töölised käisid ka tööstusnäitusel Moskvas. Sõitude tulemusi arutati iga kord kollektiivis, väärtuslikud kogemused juurutati tootmisse.

Teist aastat järjest ilmub Kreenholmis elav ajakiri. „Tahan kõike teada". Ajakirja igas numbris on üks „lehekülg" pühendatud tehnikale. Millega on need „leheküljed" siis täidetud? Missugused küsimused erutavad neid, kes „tahavad kõike teada"? Toome mõned näited. Uue Kudumisvabriku laboratooriumi juhataja pidas ajakirja kuulajaile loengu teemal „Ketrustoodete defektid ning nende mõju kudumise tehnoloogilisele protsessile ja riide välimusele". Insener Brovkin esitas ülevaate ajakirja „Tekstilnaja promõšlennost" artiklitest välismaise tehnika uudiste kohta. Ketraja Kukuškina pidas loengu „Marsruudigraafikust ketrusmasinate käitlemisel". Nagu näete, esinevad artiklitega tehnika ja tehnoloogia küsimustes mitte ainult insenerid, vaid ka tootmistöö eesrindlased, novaatorid.

Heal ajakirjal on alati palju tellijaid, lugejad armastavad teda. Ajakirjal „Tahan kõike teada" ei ole tellijaid, kuid tal on palju kuulajaid, kes kannatamatult ootavad iga uue numbri ilmumist. Pole vist vaja märkidagi, et sellest on eriti huvitatud noorsugu.

Noored töölised, kes on lõpetanud Kreenholmi Manufaktuuri

vabrikuõpilaste kooli, tulevad tsehhi soliidse tehnilise ettevalmistusega. Nad saavutavad kiiresti üldise taseme ning sageli pole töös halvemad neist, kellel on suur staaž ja rohkesti kogemusi. Võtame näiteks Šuura Kožurova. Lõpetanud vabrikuõpilaste kooli, tuli ta Vana Kudumisvabriku ketrustsehhi ja juba mõne kuu pärast omandas ketraja hea kuulsuse. Samuti oli lugu kangur Hermiine Mäe, ketraja Liidia Kimi ja paljude, paljude vabrikuõpilaste kooli lõpetajatega.

Kreenholmis hoolitsetakse selle eest, et igast siia tulnud noorest saaks kvalifitseeritud ja tehniliste teadmistega varustatud tööline. Seda nõuab uus, täiuslik tehnika, millega on varustatud Kreenholmi tsehhid.

Meenutades minevikku, jutustavad vanad tekstiilitöölised:

„Töölised sattusid vabrikusse enamikus mitte just väga kirjaoskajatena. Kolm-neli klassi algkooli — see oligi kogu haridus. Kui kellelgi oli paar klassi rohkem, siis seda peeti juba haruldukseks. Õpiti iseseisvalt, omal jõul, kui kellelgi oli suurem teadusejanu. Aga kuidas õpiti? Loeti raamatuid, ajalehti. Kuid mingist süstemaatilisest õppimisest ei saanud muidugi juttugi olla. See ei olnud tööinimese jaoks. Arvati, et kangrul ja ketrajal pole mõtet üle nelja talve koolis käia . . ."

Nii oli vanasti. Praegu aga on Kreenholmi noorsoole vähe vabrikuõpilaste koolidest, vähe mitmesuguseist kursustest vabrikus, ajakirjast „Tahan kõike teada". Töö kõrval õpivad paljud noored töölised õhtukeskkoolis. Kangrud Šuura Kožurova, Hermiine Mäe, Alevtina Jakovleva ja paljud teised töölised on juba kümnendas klassis. Keskkooli on lõpetanud ja töötavad vabrikus kangur Šuura Vesselova, Galina Boronihhina, vanem meistriabi Pavel Ptaštšenko, Liida Mojeva, Tasja Ratškova, Galja Ksenofontova, Valja Aleksejeva.

Noorte eeskujul lähevad kooli õppima ka elatunud tekstiilitöölised. Joala vabriku ropsimistsehhi meister Grigori Loiko on 46 aastat vana, kuid alles kolm ja pool aastat tagasi lõpetas ta töölisnoorte õhtukooli seitse klassi ning astus kohe tekstiilitehnikumi. Aasta pärast kaitseb ta tehnika diplomitööd. Koos Loikoga õppis koolis ka meistriabi J. Nossov, samuti rohkete elu- ja töökogemustega mees. Praegu õpib ka tema tekstiilitehnikumi neljandal kursusel.

Tehnikumis õpivad kangur Larissa Lokman, mahavõtja Tanja Malõševa ja mõned teised.

1954. aastal asus vabrikute tsehhides tööle nelikümmend viis noort spetsialisti, kellel on diplom õhtuse tekstiilitehnikumi lõpetamise kohta.

Praegu on Kreenholmis kõigil tsehhiülemail ja 120 meistril kõrgem või keskmine tehniline haridus või siis õpitakse õhtuses tekstiilitehnikumis.

Ligi 150 ketrajat, kangrut ja meistriabi on juba omandanud tehnilise keskhariduse ja töötavad praegu Kreenholmis. Nad

täidavad edukalt tsehhiülemate, meistrite ja meistriabide kohustusi.

Kreenholmi 436 meistriabist ja 47 tootmisõppuse instruktorist õpivad tehnikumis ketrus-, kudumis- ja elektriseadmete osakonnas juba 240 inimest. Nad omandavad tehniku diplomi ning saavad tehnilise ettevalmistusega tootmiskomandörideks.

Aleksandr Kolpakov töötab meistri abina kudumisvabrikus. 1951. aastal astus ta õhtusesse tekstiilitehnikumi. Õppetöö tehnikumis ei seganud, vaid vastupidi: aitas teda töös. Aleksandr Kolpakovi nimi on korduvalt esinenud käskkirjades, aga 1956. aastal, pärast tehnikumi lõpetamist, määrati ta Uue Kudumisvabriku automaatide tsehhi ülemaks. Siin tuli ta toime toorkanga tootmise suurendamisega ja parandas kudumisseadmete tehnilist seisukorda.

Iga aastaga kasvab noorte tekstiilitööliste tung kõrgema hariduse poole.

Lukksepp Piu lõpetas algul õhtukeskkooli, seejärel aga astus kaugõppijana Tartu ülikooli arstiteaduskonda. Tahab saada arstiks.

„Tähendab, murrad tekstiilitöölistele truudust?" heidavad sõbrad talle ette.

„Sugugi mitte," vaidleb noormees vastu. „Kreenholmis on ka arste vaja."

Mitu aastat töötas Kreenholmi Manufaktuuris mahavõtjana Valentina Alavere. Lapsepõlves ei õnnestunud Valjal õppida; tal surid vanemad, elu oli raske. Läinud vabrikusse tööle, hakkas Valja kohe käima töölisnoorte õhtukoolis. Ta lõpetas kooli, kuid otsustas sellel mitte peatuma jääda, vaid tingimata omandada kõrgema hariduse. Nii sai Valjast pedagoogilise instituudi mittestatsionaarne üliõpilane, seejärel aga ka õpetaja. Tütarlaps on Kreenholmile tänulik: anti talle ju siin võimalus omandada kõrgem haridus. Ta otsustas jääda armsaks saanud kollektiivi. Praegu õpetab Valentina Alavere matemaatikat samas töölisnoorte õhtukoolis, milles ta ise õppis.

Leningradi tekstiiliinstituudi kaugõppeosakonnas õpivad Kreenholmi töölised Larissa Budrova, Galja Maslova, Tamara Pisponen.

Näete, mis tähendab uus aeg. Vanasti piisas tekstiilitöölisele tema peremeeste arvates neljast klassist, nüüd aga, nagu selgub, on talle ka keskharidusest vähe! Praegu pole harimatul töölisel Kreenholmis midagi teha!

Iseloomulik fakt: alguses, kui kombinaadi vabrikuõpilaste kool alles alustas oma tegevust, tulid siia tütarlapsed ja noormehed, kellel sageli ei olnud isegi seitsmeklassilist haridust. Käesoleval õppeaastal vabrikuõpilaste kooli võetud noortest on ligi pooltel keskharidus. Lõpetanud kümneklassilise kooli, ei lähe kangrute lapsed kõrgemaisse õppeasutustesse. Nad eelistavad töötada Kreenholmis, kus töötavad ka nende isad ja emad.

Võtame näiteks Valja Seppoise. Ta on pärit põliste tekstiilitööliste hulgast, sest tema vanemad, samuti nagu ta ise, on üles kasvanud Narva kangrute perekonnas. Valja lõpetas kümneklassilise kooli.

„Noh, Valja, kuhu oled mõtelnud pärast kooli minna?" küsiti temalt kodus. „Kas õpid edasi?"

„Muidugi õpin," vastas tütarlaps. „Ja kõigepealt õpin töötama, lähen Kreenholmi."

Praegu töötab Valja Seppois mähkijana elektritsehhis.

Ta võib nüüd õigusega laulda Kreenholmi noorte poolt loodud laulu:

Mu isa on kangur ja kangur mul ema,
ka mina seda elukutset pean.
Kreenholm kui kodu — nii armas on tema,
siin töötan ma, õpin ning elan.

Kreenholmi tekstiilitööliste perekondades säilivad päritavad traditsioonid. Kreenholmlased kasvatavad oma lastes armastust vabriku vastu, austust töölise elukutse vastu, ja need lähevad suure heameelega tsehhidesse.

Üle kahesaja hiljuti keskkooli lõpetanud neiu ja noormehe tuli tööle Kreenholmi Manufaktuuri. Nad ei tulnud seepärast, et ei pääsenud instituutidesse. Sinna nad ei püüdnudki pääseda, kuigi enamik neist õppis koolis hästi.

Paljud keskkooli lõpetanud noored jätkavad vabrikus töötades õppimist. Töölised Veera Tšašina, Oleg Ševtšuk ja Veera Mašenkina õpivad mittestatsionaarselt instituudis.

1953. aastal, olles lõpetanud keskkooli, tulid Kreenholmi tööle Niina Ševjakova ja Valeri Vassiljev. Mõlemad hakkasid kohe õppima õhtuses tekstiilitehnikumis. Möödunud aastal kaitses Niina tehniku-tehnoloogi diplomitööd ketramise alal ja töötab nüüd dubleerimis-korrutustsehhis meistrina. Valeri aga sai tööstusettevõtete elektriseadmete tehniku diplomi ja töötab nüüd elektritsehhi meistrina.

Niisuguste nähtuste positiivne külg ei seisa ainult selles, et säilitatakse päritavaid traditsioone. Vabrik ja tehas on parimaks teeks ellu astuvaile noortele. Siin avanevad nende ees loomingulise kasvu ja õppimise avarad perspektiivid.

Kooli lõpetanud noori võetakse Kreenholmis vastu hästi, soojalt ja ometi nõutakse neilt kohe:

„Õppige edasi. Ärge arvake, et teile jätkub terveks eluks sellest, mis olete koolist saanud."

Sellest mitte ainult ei räägita noortele, vaid luuakse ka kõik tingimused selleks, et neil oleks kergem jätkata õppimist. Teist aastat toimuvad Kreenholmis ettevalmistuskursused Leningradi tekstiiliinstituuti astujaile. Kombinaati sõidavad pidevalt instituudi õpetajad, korraldavad konsultatsioone kursustel õppivaile töölistele, peavad neile loenguid.

Kreenholmi noortes leiab elavat ja tulist vastukaja iga oluline algatus. Neid ei hirmuta raskused, mis on seotud nende algatustega, nad asuvad julgesti suurte ürituste kallale.

1954. aastal, vastuseks partei üleskutsele, andis rohkem kui kolmsada noort patriooti avaldused komsomolikomiteesse palvega saata nad harima uudis- ja jäätmaid. Zoja Patrikejeva, Fanja Sidorova, Tanja Kedrova ja kümned teised neiud ja noormehed täitsid auga oma kohuse kodumaa ees: nad sõitsid uudismaadele. Uusasunike ette kerkis tõsiseid raskusi, kuid nad said neist jagu oma noorusliku hooga.

1956. aastal sõitis Kreenholmis uudismaa alistajaile appi noortebrigaad vilja koristama. Noored töötasid tublisti. Kuut Kreenholmi töölist autasustati märgiga „Uute maade ülesharimise eest". Autasustatute hulgas olid ketraja Elviine Triks, veotööline ettevalmistustsehhist Lenja Nesterenko ja teised.

Elviine Triksi kohta räägitakse Kreenholmis: „See tüdruk ei jookse töö eest ära, vaid otsib tööd." Mis õige, see õige. Elviine on vilunud ketraja, aasta jooksul andis ta rohkem kui 3000 kilogrammi kedrust üle normi, ta on aktiivne kommunistlik noor, aitab vilumatuil töölisil omandada meisterlikkust ketramise alal, õpib ka ise. Elviine Triks on Narva linnanõukogu saadik.

Niisugune on juba kord Kreenholmi noorus: ta tunneb kõige vastu huvi ja jõuab igal alal edasi. Palju häid üritusi on Kreenholmis läbi viidud tema algatusel. Kreenholmlased asusid esimestena võitlusse puhtuse eest tsehhides, seadiste korrasoleku eest, vabriku au eest.

Kreenholmi kommunistlike noorte — töökate, raskustest jagu saada oskavate, kõige uue ja eesrindliku eest võitlevate noorte tänased toimingud lähevad kahtlemata selle võitluse kuulsusrikkasse ajalukku, mida nõukogude inimesed peavad oma maa õnneliku tuleviku eest — kommunismi eest.

... Tööpäev on lõppenud. Kombinaadi valveruumist väljuvad kreenholmlased. Mööda Lenini tänavat sammub naerdes ja naljatades reipalt salkkond noori. Aeglaselt langevad suured lumehelbed, kattes tee pimestavalt valge pehme vaibaga. Tütarlapsed viskavad pead selga, kerged lumehelbed sulavad nende punastel põskedel. Hea on!

„Mis sa täna teed?" küsib üks neist sõbratari poole pöördudes. „Täna on laupäev. Õhtul võib minna meelt lahutama."

„Ma pean veel enne järele mõtlema!" vastab see naerdes. „Puhkan tunni või kaks, siis teen väikese lõbusõidu. Pidime täna suusatama minema ... Tahad kaasa tulla? Aga õhtul on klubis kontsert, Leningradist saabusid näitlejad. Pilet on mul juba olemas."

„Oh kui kahju, et me ei saa koos minna," venitab tütarlaps. „Mina lähen kontserdile homme. Vasja täna ei saa, tal on staadionil treening enne homset mängu."

„Millal te lõpuks oma uisutajaga abiellute?" segab end kõnelusse üks noormees. „Meil on kingidki juba valmis."

„Kuu aja pärast antakse üle uus maja ja Vasja saab korteri, siis võite oma kinkidega tulla!" naerab tütarlaps.

„Oh, küll me pulmas alles lõbutseme! Tuleme kogu komsomoliorganisatsiooniga, leiame kokad ja muusikamehed. Korraldame peo kogu maailmale!"

Lumehelbed keerlevad õhus, laskuvad pehmete kübemetena palitukraedele ja mütsidele. Mõnus on sellise ilmaga suusatada!

TOOTMISTÖÖ REVOLUTSIONÄÄRID

August Kampust, vana tekstiilitöölist, kellel on selja taga kolmekümne-aastane tee kangru õpilasest meistri abini, tunnevad Kreenholmis kõik.

Vanas Kudumisvabrikus valmistatakse tooteid froteeriidest. Aastate viisi tõmbasid kangrud froteerätikute narmaid käsitsi. See oli lihtne operatsioon, ta ei nõudnud tööliselt üle viieteistkümne sekundi. Kuid vahetuse jooksul kordab kangur seda operatsiooni kolmkümmend korda. Tuleb välja, et ta ei kuluta enam viisteist sekundit, vaid seitse ja pool minutit. Täpselt nii palju aega vajab kangur, et kududa üks meeter froteeriiet. Kangur aga ei ole tsehhis üksinda, neid on palju. Kolme vahetuse jooksul koovad nad veel täiendavalt 324 meetrit froteeriiet. Kuu jooksul võib tsehh sellelt väikeselt operatsioonilt kokkuhoitud aja arvel toota üle seitsme tuhande meetri riiet.

Nii arvutas August Kampus. Ta tegi õige otsuse, et selle üle maksab järele mõtelda. Oli selge, et protsess tuleb mehhaniseerida, kuid esialgu oli töölisel tekkinud ainult vajaliku mehhanismi idee, sellel aga ei olnud veel mingit konkreetset kuju. Üle aasta töötas ta oma idee kallal, ja lõpuks oli valmis seadis, mis mehhaniseeris froteerätikute narmaste tõmbamise. Kampus monteeris selle kohale, kuid katse ebaõnnestus — mehhanism ei töötanud.

„Ära vaeva ennast, Kampus," ütlesid mõned töölised. „On näha, et siin ei saa midagi ära teha."

Kuid Kampusel ei tulnud mõttessegi alustatud asja pooleli jätta. Tsehh peab andma täiendavalt seitse tuhat meetrit froteeriiet — otsustas ta kindlalt.

Valmis veel üks seadise variant, ja jälle tabas Kampust pettumus. Kuid ka teine ebaõnnestumine ei sundinud ratsionaliseerijat loobuma mõttest leida õige lahendus. Ja ta leidis selle lõpuks. Masinale monteeritud automaatne mehhanism töötas eeskujulikult, tõmbas kuulekalt rätiku serva narmad ning lülitas seejärel kangrute abita ise sisse uue rätikukanga.

Kangrud olid rahul. Neil ei olnud nüüd vaja narmaid käsitsi tõmmata ega jälgida valmiva rätiku pikkust: selle töö tegi kang-

rute eest ära vana meistriabi August Kampuse poolt konstrueeritud mehhanism.

Nüüd on kõik tsehhi 108 masinat varustatud selle seadisega. On välja arvutatud, et aasta jooksul hoiab ettevõte selle rakendamise tõttu kokku 250 000 rubla.

Ratsionaliseerija juurdlev mõistus sundis teda pidevalt jälgima töö käiku, otsima teid selle parandamiseks. Kampus näiteks märkas, et koelõngad süstiku täitmisel teatud määral tihenesid. Kampusele tähendab puuduse märkamine tingimata taotlust see kõrvaldada. Nii oli ka seekord: ta hakkas mõtlema, kuidas niisugused tihendid likvideerida. Ja leidiski lahenduse. Kompuse poolt konstrueeritud seadis likvideeris selle defekti täielikult.

Jõudnud järeldusele, et masinad on vabriku ühel korrusel paigutatud ebaratsionaalselt, esitas Kompus kord vabriku juhtkonnale oma plaani. Plaan võeti vastu, ja kolmsada nelikümmend kuus laia ja kitsast kudumismasinat paigutati ümber. Selle ümberpaigutuse tagajärjel vabanes palju kangruid, neist organiseeriti kolmas töövahetus. See aga tähendas tuhandeid täiendavaid riidemeetreid.

Nagu tõeline hoolas peremees märkab Kampus kõike, mida on vaja parandada, muuta nii, et see annaks suuremat tootmisefekti. Näiteks võtab kangur masinast valmiskanga. Vahetuse jooksul teeb ta seda kaks korda. Kas ei saa aga korraldada nii, et kangas tuleks maha võtta ainult üks kord? Selgus, et saab. August Kampuse ettepanekul valmistatud pikemad tõstelatid võimaldavad froteeriiet valmistada suuremal hulgal kui varem.

Masinate puhastamine toimub käsitsi. See on aegaviitev töö. Aga kas seda protsessi ei saa mehhaniseerida? Kompus tegi ratsionaliseerimisettepaneku: eemaldada tolm masinailt ventilaatori abil. Lihtne? Jah, väga lihtne. Ja see kergendab tööliste tööd ning hoiab kokku aega tootmisprotsessi jaoks.

Ratsionaliseerijate novaatorlik mõte viib tootmist edasi, uuendab, täiustab seda — tegelikult on see revolutsiooniline mõte. Mitte asjatult pole meil kombeks ütelda: novaatorid — need on tootmistöö revolutsionäärid.

Aleksandr Petrov on insener, eksperimentaaltsehhi vanemkonstruktor. Aleksandr Moskalenko on lukksepp. Nii üht kui teist häiris sama mõte: mahavõtjad võtavad ketrusvabrikus masinailt päevas mitu korda valmis värtnalõnga, asetavad mitu korda päevas värtnatele tühje padruneid — see on üsna raske füüsiline töö. Konstruktor ja lukksepp tegelesid ühe ja sama ülesandega: kuidas kergendada mahavõtjate tööd, mida teha, et neil poleks vaja tõsta värtnalõnga ja padruneid. Nad lahendasid selle ülesande koos. Nende poolt konstrueeritud seadis sai nimetuse „automaatne mahavõtja". Ta õigustab täiesti oma nimetust — võtab vajalikul hetkel automaatselt värtnalõnga masinalt maha ja samuti automaatselt, vajamata mingisugust vahelesegamist ketrajate ja mahavõtjate poolt, asetab tühjad padrunid värtnatele.

„Aitäh meie kahele Aleksandrile!" ütlevad ketrustsehhi töölised südamest. „See on ju terve revolutsioon ketrustsehhis!"

Naistel on õigus. Kergendades ketrajate ja mahavõtjate tööd ning parandades tööprotsessi, olid „kaks Aleksandrit", nagu naised naljatades nimetavad novaatoreid konstruktor Aleksandr Petrovi ja lukksepp Aleksandr Moskalenkot, kahtlemata tootmistöö revolutsionäärid.

Aastast aastasse kasvab Kreenholmi Manufaktuuris kombinaadi vabrikute ja osakondade tööliste ratsionaliseerimisettepanekute arv. Iga aastaga suurenevad säästud, mida ettevõte saab ratsionaliseerimisettepanekute rakendamisest tootmises. Allpool esitatud arvud joonistavad igasuguseist sõnadest paremini pildi ratsionalisaatorliku mõtte arenemisest Kreenholmis.

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Ratsionaliseerijate ja leidurite hulk	109	133	113	133	153	200	257
Ettepanekute hulk	170	199	155	176	227	404	474
Rakendatud ettepanekute hulk	142	120	89	126	144	201	271
Tinglik aastane kokkuhoid rakendatud ettepanekute arvel (tuhandeis rublades)	22	427	1847	619	1266	779	1371

Tung leiutustegevuse, ratsionaliseerimise poole kasvab ja tugevneb inimestes. Miks? Seepärast, et nad pidevalt õpivad, omandavad üha rohkem ja rohkem teadmisi. Ja mida kvalifitseeritumaks muutuvad töölised, seda tugevamini ja teravamini tunnevad nad vajadust veel suuremate teadmiste järele.

Paljud neist tulid Kreenholmi vabrikuõpilaste koolist, õppisid seejärel töölisnoorte õhtukoolis, lõpetasid tekstiilitehnikumi, ning tundes kasvavat vajadust teada veel rohkem, läksid õppima instituuti.

Nii oli lugu kangrute brigadiri Nossova ja kümnete teistega.

Maksim Gorki ütleb, et inimeste sotsiaal-kultuurilise kasvu protsess areneb normaalselt ainult siis, kui käed õpetavad pead, targemaks muutunud pea õpetab omakorda käsi, targad käed aga mõjutavad veelgi tugevamini aju arenemist. Rääkides Kreenholmi tootmistöö revolutsionääridest, meenuvad tahtmatult need sõnad. Suurem osa neist on töölised või eilsed töölised. Nad on just need, kellel targad käed õpetavad pead, pea aga, kogudes teadmisi, õpetab käsi.

Niina Botšinina tuli Kreenholmi vilumatu töölisena. Temast sai laadija kudumismasinate juures. Olles omandanud töövõtted, hakkas Niina Botšinina mõtlema niisuguseist küsimustest: kas arvatakse õigusega, et kudumismasina trumli laadimise kiirust ei saa suurendada? Kas tõesti ei saa asja korraldada nii, et laadimiskiiruse suurendamine ei põhjustaks niitide segiminekut?

Niina õppis üksikasjaliselt ja põhjalikult tundma laadija tööprotsessi iga operatsiooni ja leidis lõpuks selle, mida tema juurdlev mõistus otsis. Ta töötas välja trumli laadimise uued võtted ja kiirendas seda protsessi peaaegu kahekordselt. Varem suutis ta töötada 22 automaatteljel, kuid tema poolt leiutatud uus meetod võimaldas hakata veel 20 teljel töötama. 42 telge ühel laadijal!

Niina Botšinina õpetas oma meetodi kätte mitmele töölisele ja nüüd kasutavad seda kõik laadijad.

Meister kommunist Nikolai Kortjakovi initsiatiivil algas Vana Kudumisvabriku ketrustsehhis liikumine tekstiiliseadmete töö kiirendamiseks. Kommunistlikud noored ja noored toetasid seda algatust palavalt. Võib-olla leidub võhikuid, kes arvavad, et see kõik toimus järgmiselt: Nikolai Kortjakov tuli tsehhi ja hüüdis: „Meie teljed töötavad aeglaselt. Noh, lapsed, hakkame nende kiirust suurendama!" — „Just nii! Hakkame!" vastavad lapsed reipasti,— ja teljed töötavadki kiiremini. Tegelikult aga on üleminek suuremaile kiirustele väga tõsine muudatus tsehhi töös, ja selleks, et see muudatus teostada, oli vaja tarvitusele võtta ulatuslikke ettevalmistusabinõusid.

Suurtel kiirustel töötamine nõudis ketrajailt ja mahavõtjailt kõigepealt seadmete paremat hooldamist. Oli vaja kõik läbi mõtelda, et uute kiiruste puhul tööprotsessis vältida lõnga katkemist.

Üleminek suurtele kiirustele sundis kõiki neid, kes alustasid seda uut liikumist tootmises, välja töötama masinate puhastamise marsruutgraafiku. Graafiku juurutamine parandas puhastamise kvaliteeti, mis omakorda vähendab lõnga katkemist. Nii leiti üks tähtis allikas, mis võimaldas tõsta tööviljakust kõrge tootmiskultuuri arvel.

Üksvahe hakkas „Narva Töölises" ja vabariiklikus ajakirjanduses ilmuma artikleid ja esseid tekstiilitöölise Valja Kolesnikova kohta. Mis see neiu siis oli iseäralikku teinud? Millega ta köitis ajalehekorrespondentide tähelepanu?

Valja Kolesnikova ei tahtnud leppida oma sõbrannade-heietajate vanade töömeetoditega. Talle tundus, et neil kulub liiga palju aega värtnate puhastamiseks ebemeist. Neil tuleb mitu korda pool värtnalt ära võtta ja see siis jälle sinna tagasi panna. Nii kulutatakse ju ebaratsionaalselt kalleid minuteid, millest saavad veelgi kallimad tunnid! Ja mitte ainult seda. Valja märkas, et värtnate küljest lendavad ebemed satuvad heietamismasinasse ja risustavad selle, mistõttu alaneb pooltoote kvaliteet. Tööline arvutas välja, kui palju tal kulub aega heietamismasina puhastamiseks ebemeist. Selgus, et poolteist tundi! Ei, Niina ei tahtnud oma tunde ebatootlikult kaotada.

Ta töötas välja uue meetodi, mis lühendas poole võrra värtnate puhastamise aega ja tõstis märksa töö kvaliteeti.

Valja Kolesnikova kogemused said kõigi heietajate ühisvaraks. Ta ise andis neid väga meelsasti oma tsehhikaaslastele edasi:

jutustas oma meetodist tootmisnõupidamistel, õpetas töölistele uusi võtteid otse masinate juures.

Kreenholmis võib tihtilugu kuulda, kuidas tööline-ratsionaliseerija oma töökaaslase, samasuguse töölise poole pöördub järgmise küsimusega:

„Kuidas asi edeneb? Mille kallal praegu töötad?"

See pealtnäha lihtne küsimus kõneleb paljust. Tootmisala töötajate-ratsionaliseerijate jaoks ei ole leiutamine juhuslikkus. See on tõeline kirg, mida tekitavad suurenevad teadmised, tung uutele, täiuslikumaile tootmismeetodeile.

Möödunud aastal ilmus Vana Ketramisvabriku tsehhidesse plakateid, kuhu oli määratu suurte tähtedega kirjutatud: „Kes on taibukam ja leidlikum?"

Mis see on? Kas mingi uus mäng, viktoriin? Mitte sugugi. Kommunistlikud noored olid otsustanud korraldada vabrikus võistluse parima ratsionaliseerimisettepaneku saamiseks. Kommunistid toetasid noorte algatust, aitasid välja töötada võistluse tingimused, hankisid summasid preemiateks. Kommunistlikud noored asusid usinasti tööle: vabrikus polnud ühtki töölist, ühtki inseneri ega tehnikut, kes poleks tutvunud huvitava võistluse tingimustega.

Ja juba mõne päeva pärast viidi komsomolikomiteest Ratsionaliseerimise ja Leiutamise Büroosse esimene pakk ratsionaliseerimisettepanekuid.

Palju väärtuslikke ettepanekuid tegi Vanas Ketramisvabrikus tsehhi meistri abi Aleksander Markin, ettevalmistustsehhi ülem Leonid Severkov ja paljud teised tsehhi töötajad.

Kord oli Vanas Ketramisvabrikus järgmine juhtum. Ketraja sõlmis katkenud lõnga. Seda oli ta teinud nii tihti, et oli ainult näha, kuidas vilkusid tema kärmed käed. Kas teda see tegevus oli tüüdanud või vastas ta mingile oma küsimusele, kuid siis, kui ta oli leidnud järjekordse katkenud lõnga, hüüdis neiu sügavast südamest:

„Mida meie ratsionaliseerijad küll teevad! Lõngad katkevad ja katkevad, nemad aga teevad, nagu nad seda ei märkaks. Lihtsalt vihale ajab!"

Juhuslikult lähedal olnud Maria Tahtarova ütles töölisele:

„Meil, kullake, ei ole ju niisugust ametit — ratsionaliseerija. Ka sina võid seda edukalt olla."

„Ma pole elus midagi heietanud ega hakkagi seda tegema," vastas ta ikka veel kurjustades. „Minu pea pole mitte nii ehitatud."

Töölised, kes said sellest ülestunnistusest kuulda, naersid kaua seda „mitte nii ehitatud pead". Kuid nad naersid asjata. Pea osutus heaks: ta oskas mõtelda ja leiutada. Kes siis veel, kui mitte Tanja Ostapina võttis esimesena kasutusele uue meetodi, mis vähendas kolm korda lõnga katkemist? Ja Tanja andis oma kogemused hiljem edasi Joala vabriku ketrustsehhi töölistele.

Nii tsaariajal kui ka kodanluse võimu aastail Eestis peremehetsenud kapitalistid väitsid, et töölisele ei ole vaja haridust, sest see on talle isegi koormavaks. Ookeanitaguseil mail arvatakse praegugi nõnda. Nii ameeriklase Henry Fordi, kaasaja kapitalismi „prohveti" raamatus on öeldud: „Vajadus mõtelda on töölisele lausa nuhtluseks." Meie teame, et see ei ole aga nii. Nõukogude tööline peab kõike teadma ja oskama mõtelda. Ka kreenholmlased ei kuulu selles suhtes erandite hulka: kombinaadi töölised on kõik teadlikud ning mõtlejad inimesed.

INSENERID

Üks tööveterane, Kreenholmi vana tööline, jutustades kord noortele minevikust, meenutas ka niisugust juhtumit. Talle näis, et kudumistelje tööd võib paremaks muuta, kui teha tema ehituses väike muudatus. Mingisuguse uuenduse tegemine või katsetamine oli töölistele kategooriliselt keelatud. Selle eest võidi vabrikust vallandada. Trahvi aga tuli maksta igal juhtumil! Oli sisse seatud niisugune kord: kõigepealt tuli minna meistri juurde, kanda talle asi täpselt ette ja paluda temalt luba. Juhtus nii, et meister armulikult lubas, kuid juhtus ka nii, et meister kuulas töölise tähelepanelikult ära ja keelas tal isegi mõtelda oma ettepanekust. Hiljem aga tuli välja, et töölise idee viidi siiski ellu, kuid autoriks ei olnud mitte tööline, vaid meister. Protesteerimine ei aidanud, keegi seda ei arutanudki.

„Läksin minagi kord meistri juurde," jutustab tööline. „Selle vahetuse meister oli inglane, ülbe ja upsakas, töölist ei pidanudki inimeseks. Hakkasin talle oma kaalutlusi välja laduma, tema aga ei kuulanudki mind lõpuni: pööritas silmi, vaatas mulle põlastavalt, nagu ei seisaks tema ees inimene, vaid mingisugune putukakene, ja lausus läbi hammaste:

„Sina oled kangur, tööline, ja sinul on oma tegevus. Tehnika ei ole sinu mõistuse jaoks. Selleks on meil insener. Ära muutu häbematuks . . ."

Endistel aegadel oli inseneri ja töölise vahel sügav kuristik. Nüüd tegelevad töölised ja insenerid vabrikuis ja tehaseis ühe ja sama ülesandega, nad kõik on peremehed, ja ettevõtte käekäigust on nad ühevõrra huvitatud.

Kreenholmi töölised ja insenerid arutavad ühiselt, kuidas tööd vabrikuis ja tsehhides paremaks muuta, peavad nõu, kuidas saavutada seadmete tootlikkuse tõus. Töölise arvamus on niisama väärtuslik kui inseneri arvamus. Põhjuseks ei ole siin hoopiski mitte ainult see, et töölised on muutunud ettevõtete peremeesteks. Asi seisab selles, et tööliste tehnika-alaste teadmiste tase on mõõtmatult kasvanud.

Vestelge Kreenholmi inseneridega ja te saate paljudelt teada, et nad on endised töölised. Vestelge töölistega ja paljud neist ütlevad teile, et nad on tulevased insenerid. Missugusest kuristikust saab nende vahel praegu juttu olla? Seda kuristikku ei ole olemas!

Võtame näiteks kommunist Nikolai Kortjakovi. Ta on dubleerimis-korrutustsehhi ülem, insener-tehniline töötaja. Ketramisvabrikus mäletatakse Nikolaid, kui ta oli tööline, abimeister ja õhtuse tekstiilitehnikumi õpilane. Endisele töölisele on nüüd usaldatud suure ning vastutava töölõigu — tsehhi juhtimine.

Kreenholmi Manufaktuuri direktor Viktor Markov on samuti insener. Ka tema oli algul tekstiilitööline. Kreenholm ei ole mitte esimene ettevõte, mida juhib insener Markov, kuid ka siin jätkab ta õppimist, sest iga uus töölõik nõuab uusi kogemusi. Ettevõte töötab häireita, rütmiliselt, ja selles on ka direktoril mitte vähe teeneid.

Georgi Belkin põlvneb tekstiilitöölise perekonnast. Niipalju kui ta ise mäletab ja teab vanemate jutustuste järgi, on kõik Belkinid olnud alati kangrud või ketrajad. Kangrud olid Georgi vanaisa ja vanaema, kolmkümmend aastat töötasid kudumistelgede taga tema isa ja ema.

Kaks venda ja kaks õde töötavad ka praegu siin — Kreenholmi Manufaktuuris. Ka Georgi ei muutnud perekonnatraditsioone. Kui ta oli lõpetanud kooli ja oli saabunud aeg valida elutee, valis ta selle otsekohe: Kreenholm. Kahtlemisi ega kõhklemisi Georgil selles osas ei olnud. Ta teadis hästi, et vabrik annab avarad võimalused edasiõppimiseks ja edasiseks kasvuks. Ning ta ei eksinud. Tootmistööd katkestamata lõpetas Georgi tekstiilitehnikumi, ja nüüd on Belkin samuti nagu Kortjakov insener-tehniline töötaja, tsehhiülem Vanas Kudumisvabrikus. Siin öeldakse tema kohta: „Ta on meie, Kreenholmi tööliste hulgast. Meie ta kasvatasime."

Kreenholmis tuntakse uhkust nende üle, kes on kasvanud vabrikus, tuntakse uhkust Kreenholmi Manufaktuuri osatähtsuse üle nende saatuses ja kasvus.

Nimelt niisugusest tundest annavad tunnistust sõnad, mida võib sageli kuulda, kui on juttu kombinaadi peainsenerist kommunist Gleb Bortnikovskist:

„Gleb Bortnikovski on arukas ning taibukas insener. Selles pole ka midagi imestada — inimene kasvas siin, kerkis siin esile!"

See on sulatõsi. Bortnikovski tuli Kreenholmi noore inseneri-na, polnud kuigi palju töötanud pärast instituudi lõpetamist. Talle usaldati suur ülesanne — asendada Joala vabriku juhatajat. See oli heaks, tõeliseks kooliks, kus Bortnikovski õppis juhtima suurt tootmislõiku, töö õige organiseerimise ja tehnika täielikuma kasutamise oskust. Bortnikovski tegi selle kooli edukalt läbi. Mõne aja möödudes hakkas ta juhtima Joala vabrikut, kaks

ja pool aastat tagasi määrati ta Kreenholmi Manufaktuuri peainseneriks.

Oma teadmisi püüab insener rakendada tehnoloogilise protsessi parandamiseks, tekstiilitööliste töö kergendamiseks. Kõigile ketrajaile on teada, mida tähendab „heidemust" ja kui palju ebameeldivusi põhjustavad need puuvillakiud, mis tekivad niidi katkemisel. Nad rikuvad heiet, rebestavad teisi niite. Insener Bortnikovski koos grupi töötajatega töötas välja ja konstrueeris pneumaatilise heidepüüdja. Nüüd on ketrajail märksa kergem töötada: ei ole vaja alatihti masinat puhastada, ka katkemisi esineb palju vähem.

Kreenholmi vabrikuis on veel küllaltki palju töölisi rakendatud tööle abioperatsioonidele. Nende operatsioonide mehhaniseerimine on üks tõsisemaid ülesandeid. Sellega tegelevad töölised-novaatorid, tootmise revolutsionäärid, samuti insenerid. Bortnikovski koos eksperimentaaltöökoja töötaja Aleksandr Petroviga konstrueeris spetsiaalse aparaadi paelalõikamiseks. See väike mehhanism, mis kiiresti lõikab paela, vabastas paljud selle operatsiooniga tegelnud töötajad. Aparaadi konstruktsioon on lihtne ja hõlpus; praegu on see kasutusele võetud mitte ainult Kreenholmis, vaid ka paljudes teistes tekstiiliettevõtetes.

Õpetaja tunneb alati uhkust oma õpilaste edusammudest — neis näeb ta õigustatult oma tööd, oma osa. Täpselt samuti vaatab Kreenholmi Manufaktuuri kollektiiv heasoovliku pilguga ning samal ajal uhkustundega inseneridele, kellele ta on olnud õpetajaks.

Pärast Leningradi Tekstiiliinstituudi lõpetamist tuli Kreenholmi terve rühm noori kommuniste-insenere: Vassili Molodtsov ja kaks abielupaari — Fjodor Aleksandrov ja Melanja Aleksandrova ning Nikolai Frolov ja tema naine Sofija Frolova.

Noored insenerid hakkasid töötama. Tööprotsessis tuli neil ette raskusi — need oli vaja ületada, kerkis esile keerulisi ülesandeid — need tulid lahendada. Igaühel neist olid kahtlemata oma raskused, oma kitsaskohad ja oma takistused. Kuid kõigi nende töös oli ühine joon: nad kõik muutusid Kreenholmis tõelisteks inseneridiks, algatus- ja loomisvõimelisteks ning oskuslikeks tootmisjuhtideks.

Peaaegu kõik noored insenerid tegid läbi töökogemuste kooli, nagu öeldakse, alates esimesest klassist — meistrist. Kogudes tööalaseid kogemusi, laiendasid nad ka nende kogemuste rakendamise sfääri. Frolov oli algul Joala vabriku meistriks, hiljem sai tsehhiülemaks, seejärel aga vabriku juhataja asetäitjaks. Nüüd juhib ta juba viiendat aastat Joala vabrikut, kus ta kord alustas oma inseneritööd.

Frolovi asetäitjana töötab Fjodor Aleksandrov. Nende teed ei erine kuigivõrd: ka Aleksandrov alustas samuti meistrina, juhtis taastamistöid ja seadmete remontimist. Töö oli vastutav, keeruline ja tuli täita kiiresti — vabrikut valmistuti ekspluatatsiooni

andma. Meister Aleksandrov kasvas järk-järgult juhtivaks spetsialistiks.

Kui Kreenholmis räägitakse Vassili Molodtsovist, siis võib tihtilugu kuulda süütut nalja: „Kasvav insener. Miks? Aga sellepärast, et tal ei sobi teisiti. Inimene peab ometi püüdma oma nime õigustada. Mõtelge ise, kuipalju oleks naeru, kui Molodtsov[1] oleks vilets insener! Nimi kohustab!"

Asi ei ole muidugi nimes, kuid mis puutub Molodtsovisse, siis on ta tõepoolest tubli mees. Ta oli vahetuse meister, seejärel tsehhiülem ja siis sai Vana Kudumisvabriku juhatajaks. Molodtsov kasvas, kuid üks joon on jäänud tal muutumatuks: ükskõik missugust töölõiku kommunist-insener ka juhiks, alati on ta võidelnud tehnilise progressi eest.

Sofija Frolova ja Melanja Aleksandrova on inseneride naised, kuid eelkõige peab ütlema, et nad mõlemad on ise insenerid, ettevõtte juhtivad spetsialistid. Seda aga, et neil on abikaasadega töö alal palju ühist, et nad on samuti insenerid, tuleb pidada lihtsalt õnnelikuks juhuseks!

Iga aastaga kasvab tehases insener-tehniliste töötajate arv. Esimesil sõjajärgseil aastail oli neid hoopis vähe, ja hoopiski mitte sellepärast, et neid ei vajatud. Spetsialiste vajati ka siis, kuid neid ei jätkunud. Enamikul insener-tehniliste töötajate kohtadel olid inimesed, kellel puudus tehniline haridus, kuid kellel olid suured praktilised kogemused. Viimaseil aastail lõpetasid paljud praktikud tootmistööd katkestamata tekstiilitehnikumi, Kreenholmi tuli ka noori spetsialiste instituudist, nagu Molodtsov, Aleksandrovid ja Frolovid, Kreenholmi Manufaktuuris kasvavad ka oma insenerid.

Ei ole kaugel aeg, millal inseneridiplomid antakse kätte töötajaile Veera Tšašinale, Veera Mašenkinale, Maria Bobrovale ja paljudele teistele.

Need faktid kõnelevad Kreenholmi kollektiivi tehnilise taseme kasvust, kreenholmlaste kasvavast tungist teadmiste järele. Need on rõõmustavad faktid!

UUS ELULAAD

On laupäeva õhtu. Peatänav, mis viib Kreenholmist Narva vaksalisse, on pime. Laternaid on siin väga vähe. Tööliskasarmute aknaist venivad valgusviirud, lõikavad läbi tee ja vallutavad tükikese pimedust. Kuid niisuguseid viirge on vähe. Suurem osa aknaid on pimedad. Igapäevasest magamatusest kurnatud inimesed tahavad vähemalt vastu pühapäeva korralikumalt välja magada. Kuid mitte kõik ei maga. Kasarmuakende all pinkidel ja majadest toodud taburettidel istuvad naised. Nende vestlus ei ole

[1] Молодцов (sõnast *молодец*) — tubli mees.

lõbus. Raha palgast palgani ei jätku, ehkki perekonnas töötavad tavaliselt mõlemad: mees ja naine. Lastel oleks vaja õppida, aga häda sunnil tuleb vanemail lapsed saata vabrikusse . . .

Ainult ühel majal on uksed pärani avatud, ja siit on üle kogu tänava kuulda lõõtspillimängu ja purjus häälte kisa. Laupäeva õhtul on trahter rahvast täis. Inimesed lõbutsevad . . .

Tänaval ukse juures seisavad ruumi sisenemata naised — neil ei ole kaugeltki lõbus, nad ootavad oma pummeldama hakanud mehi.

„Mis te, lollpead, norutate?" pöördub nende poole üks laaberdajaist. „Inimesed on kogu nädala töötanud nagu sunnitöölised. Kas neil ei ole õigust vähemalt kordki lõbutseda?"

„Kuid peab siis tingimata minema trahterisse lõbu otsima . . ." väidab arglikult üks naistest.

„Aga kuhu siis?" järgneb põhjendatud vastus. „Kas kirikusse või? . . ."

. . . Need on pildikesed minevikust. Vanad töölised mäletavad neid väga hästi. Inimestel ei olnud tõepoolest kusagil veeta oma vaba aega. Neil ei olnud klubisid, staadione, ei olnud lugemissaali, raamatukogusid, spordiseltse. Olid kirikud ja trahterid. Tahad — lõbutse, tahad — palu. Vali, mis su iseloomule sobib! Lõbutsemine kujunes sageli purjutamiseks ja kakluseks — see oli kõige tavalisem nähtus Kreenholmis ning see ei tekitanud kelleski meelepaha ega imestust. Kuidas siis veel lõbutseda!

Uued ajad on muutnud Kreenholmi tööliste elulaadi.

Lenini tänavasse on kerkinud terved kvartalid uusi kõrgeid maju, siin elavad Kreenholmi Manufaktuuri töölised ja insenerid. Samas tänavas on kauplused, moeateljee, kohvik, juuksuritöötuba, klubi ja kreenholmlaste suveaed. Siin on ka uus, äsja ehitatud V. Gerassimovi nimeline Kultuurimaja — nägus valge hoone, sammastega sissekäigu juures. Lenini tänav on tõeline kaunis linnatänav. Kellelegi ei tule mõttesse töölisasula.

. . . Neil päevil võis kombinaadis sageli kuulda küsimust, millega töölised pöördusid üksteise poole:

„Kas lähme täna klubisse?"

Vastused kõlasid umbes nii:

„Kuidas siis? Tingimata!"

„Ei saa minemata jätta. Asi on niisugune . . ."

Õhtul oli klubisaal inimestest tulvil. Muidugi põhiliselt noored, kuid ka vanemaid inimesi oli päris palju. Mõned tulid isegi kogu perekonnaga: mees, naine, täiskasvanud pojad ja tütred.

Ja kuidas sa istud kodus, kui täna pidi toimuma suur kontsert, millest osa võtavad kõik kombinaadi klubi kunstilise isetegevuse kollektiivid. Tõsi küll, kreenholmlased ei näe esmakordselt oma „artiste", kuid asi seisab selles, et tänane kontsert ei ole tavaline. Selle programmiga sõidavad isetegevuslased Tallinna. Kreenholmi „artistide" väljasõit ei ole uudis. Korduvalt on neil tulnud oma kontsertidega esineda põlevkivi basseini klubis, Leningradi oblas-

tis ja oma šeflusaluses kolhoosis. Kuid seekord seisis ees midagi erilist. Kreenholmlased pidid oma programmiga esinema „Estonia" kontserdisaalis, kus pealinna publik on harjunud kuulama kunstimeistreid, suurepäraseid lauljaid ja muusikuid.

Seepärast pole midagi imestada, et klubi oli täna tulvil. Igaüks tahtis ise veenduda selles, kuidas esinejad on ette valmistunud, et nad oma kallist Kreenholmi alt ei vea . . .

Avaneski eesriie. Publiku ette ilmub maaliline rühm neiusid ja noormehi kirevais eesti, ukraina, gruusia, kasahhi rahvariietes . . . Kus võib korraga kohata nii palju nõukogude vennasrahvaste esindajaid? Muidugi üleliidulisel põllumajandusnäitusel Moskvas! Nii oligi publikule esitatava laulu- ja tantsumontaaži nimetuseks „Kohtumine näitusel".

Ukraina hopakile järgnes eesti polka, seejärel tippisid tantsijad osavasti saapakontsadel vene tantsu, liuglesid sujuvalt gruusia lesginkat, siis aga põimusid ühiseks värviküllaseks ringtantsuks.

„Pagana hästi tantsivad!" ümahtas keegi eakas pealtvaataja. „Sellega pole häbi isegi Moskvasse sõita, rääkimata Tallinnast!"

„Tublid!" põristas hääl kõrvalt. „Näe meie Metsa, millega saab hakkama!"

Oleg Mets on kombinaadis laadijaks. Nähes tema tugevat ja mõnevõrra raskevõitu keha, on raske kujutleda, et ta on tantsija. Pealegi näib, et Olegist kergemini ja virtuooslikumalt tantsida on võimatu. Näed, kuidas inimene tantsides muutub! Kõik teavad, et kui Oleg Mets registreeris end klubi tantsukollektiivi, oli selle repertuaaris ainult „tšetšjotka". Nüüd aga võib meeste tantsurühm, kuhu kuulub Mets, anda terve eeskava. Klubis töötavad üldse kuus tantsuringi, arvestamata laste tantsuringi.

Kui tantsijad olid oma meisterlikkust demonstreerinud, ilmus lavale vene rahvapillide orkester. Kõik orkestrandid olid riietatud kirevaisse siidsärkidesse, mis olid vöötatud värviliste vöödega. Dirigent tõstis taktikepi, ja kuulekalt hakkasid helisema balalaikade ja kitarride keeled, bajaanimängija aga venitas pingule bajaanilõõtsad, ning saalis hakkas voolama Šišovi prelüüdi „Au meie maa rahvastele!" pidulik meloodia. Mudelitööliste-brigadiri Sergei Somelainet tunneb iga kreenholmlane kui tublit tootmistöölist, kuid ta on tuntud ka orkestrijuhina, kes on juba ammugi võitnud hea kuulsuse. Paljud Kreenholmis mäletavad Somelainet vilka noorukina, kes äsja oli lõpetanud vabrikukooli.

„Kas mudeliasjandust armastad?" küsis temalt peamehhaanika-osakonna meister, kuhu poiss oli tööle suunatud.

„Armastan," vastas tulevane mudelitööline kräbedalt ja lisas juba omalt poolt unistavalt: „Armastan ka muusikat . . ."

Peagi veendusid selles kõik. Ilma kellegi abita õppis ta mängima mandoliini ja balalaikat ning samuti iseseisvalt ületas noodi tundmaõppimise raskused. Orkestrit klubis veel ei olnud, ja keegi

andis Sergeile nõu astuda kaugõppe muusikakursustele N. K. Krupskaja nimelises Rahvaloomingu Majas. Nõuanne osutus asjalikuks — kaugõppe kursused abistasid Sergeid. Kiiresti õppis ta mängima kõiki keelpille. Kui Leningradis organiseeriti keelpilliorkestri juhtidele kolmekuine seminar, otsustati kombinaadis otsekohe: saata sinna ka Somelaine, las poiss õpib. Nad ei eksinud kandidaadis. Sergei pöördus Kreenholmi tagasi ja asus kohe asja juurde; aasta hiljem oli klubis juba oma rahvapilliorkester, mida teavad ning armastavad mitte ainult narvalased.

Kuulates oma orkestrante ja lauljaid, unustas publik vahel, et neil on tegemist mitte elukutseliste artistidega. Thomas' ja Philippe'i duetti Dunajevski operetist „Vaba tuul" laulsid näitlejad publiku üksmeelsel nõudmisel kaks korda. Niisugust tormilist nõudmist „bis!" ei saa sageli kuulda isegi elukutselised näitlejad, dueti aga esitasid laadija Oleg Mets ja veevärgitööline Grigorjev!

Tõelise meisterlikkusega esitasid akrobaatilisi etüüde kombinaadi töötajad Tamaara Raagel ja Vladimir Orlov.

Kontserdi kolmandas osas demonstreerisid oma kunsti koreograafia- ja koorikollektiivid, vokaalsolistid, rahvapilliorkester, akrobaatide rühm, deklamaatorid ja näiteringi liikmed.

Näitering töötab kombinaadi klubi juures rohkem kui kuus aastat ja seda juhib asendamatu Dmitri Aleksejev. Esialgu oli ringis kõigest kümme inimest — kümme näitekunsti entusiasti. Kuid järk-järgult kollektiiv kogus jõudu, võitis kreenholmlaste armastuse ja austuse. Praegu on ringis üle viiekümne inimese. „Artistideks" on muidugi Kreenholmi Manufaktuuri töölised ja teenistujad. Algusest peale kuuluvad näiteringi puuvillalao juhataja Liisa Timofejeva, elektritsehhi montöör Ivan Berežnov ja Vana Ketramisvabriku tööline Aleksei Želuk.

Näitering on lavale toonud palju näidendeid. Nende hulgas V. Gussevi „Kuulsus", A. Ostrovski „Ei olnud krossigi, äkki terve kopikas", M. Gorki „Viimased", A. Arbuzovi „Rännuaastad" ja V. Rozovi „Õnn kaasa!". Viimase näidendi esitasid kreenholmlased tööliste ja teenistujate kunstilise isetegevuse vabariiklikul ülevaatusel ja tulid draamakollektiivide hulgas esikohale. Kreenholmi klubis esinevad lavastustega ka elukutselised teatrid, kuid pärast nende esinemisi ei kao narvalastel armastus oma näitlejate vastu.

Kontsert oli lõppenud. Koju minnes jagavad külastajad muljeid.

„Võivad sõita Tallinna," niisugune on ühine järeldus. „Kreenholmile häbi ei tee."

Selline on üks õhtu Kreenholmis. Kuid tekstiilitöölistel on ka muid puhkamisvõimalusi: võib vaadata kinos filmi, tutvuda lugemissaalis uute ajakirjadega, kuulata muusikalektooriumi loengutkontserti. Siin esinevad loengutega kvalifitseeritud lektorid, kontserte aga annavad Leningradi ja Eesti teatrite artistid. Kreenholmis on olemas veel teisedki lektooriumid: kirjanduse, laste ja

lastevanemate lektoorium. Igaüks võib valida selle, mis teda huvitab.

Kreenholmi peremeeste poolt vabriku 50. aastapäevaks väljaantud raamatus oli muuhulgas ka niisugune lause: „Kreenholmi õppeasutuste juures on raamatukogu, mis koosneb mitmesuguste nimetustega raamatuist ja ajakirjadest. Üldse on neid 1593 eksemplari."

Koolide juures asuv raamatukogu oli ainus kogu Kreenholmis. Kuid ka see ei olnud töölistele kättesaadav. Seda võisid kasutada ainult kooliõpilased.

Praegu on Kreenholmi neljas kooliraamatukogus rohkem kui 25000 raamatut, kombinaadi tehnilises raamatukogus on ligi 60000 raamatut. Lugejaiks on Kreenholmi Manufaktuuri töölised ja teenistujad. Elektrimontööri A. Kovaljovi, kangru G. Zahharova ja soastaja H. Ohhotnikova abonementkaartidele on igaühele märgitud mõnikümmend läbiloetud raamatut aastas. Ligi kuus tuhat eksemplari ajalehti ja ajakirju tellivad töölised ja teenistujad Kreenholmi posti kaudu. Paljud saavad tellitud ilukirjanduse väljaandeid ja neil on mahukad isiklikud raamatukogud.

Kõik Narva tekstiilitöölised on kirglikud spordivõistluste külastajad. Kellele nad kaasa elavad? Muidugi Kreenholmi Manufaktuuri meeskondadele!

Kreenholmi kehakultuurikollektiivi kuulub 350 sportlast. Jalgpall, võrkpall, male, uisu- ja suusasport on kindlalt juurdunud tööliste igapäevasesse ellu.

Neli aastat järjest on Kreenholmi sportlased osa võtnud Eesti tööstusettevõtete spartakiaadist ning neljal korral esikohale tulnud. Eesti NSV Ministrite Nõukogu rändlipp on praegugi Kreenholmi sportlaste käes, ja nad ei kavatsegi seda loovutada.

Tekstiilitöölistel-kehakultuurlastel on olemas kogu vajalik spordiinventar, spordisaal ja staadion. Pole kaugel aeg, millal Kreenholmi sportlased saavad veel ühe uue suure staadioni. Selle ehitamine on juba plaanis ette nähtud.

Seni aga, kui uut staadioni ei ole, lähevad kreenholmlased meelsasti vanale staadionile, ja juhtub ka nii, et vallutavad selle niiütelda tormijooksuga. See juhtub iga kord, kui staadionil toimuvad jalgpallivõistlused, eriti kui üks meeskond on oma, Kreenholmi meeskond. „Spordihaigeid" on märksa rohkem, kui neid suudab mahutada staadion. Siis mõni lausubki kadeda meelega: „Lastel on hea! Nende jaoks leidub alati kohta!"

Lastel on tõepoolest hea: nad ronivad Tarzani osavusega puude otsa, sealt on staadioniväljak näha nagu peopesal!

. . . Narva-Jõesuu . . . Selle koha kuulsus ei piirdu ainult Eestiga. Seda tunnevad niisama hästi ka leningradlased. Näib, et raske on leida teist nii kaunist supelranda, niisugust lõhnavat männimetsa kui see, mis kulgeb kümne kilomeetri ulatuses piki randa. Supelrand on liivane, kullavärvi, mets kõrge, kaunis. Kunagi oli Narva-Jõesuu eesti ja välismaiste kodanlaste

armastatuim kuurort. Ka praegu on see lemmikkuurort — kuid mitte enam rikastele.

Suvepäevadel sõidab tuhandeid kreenholmlasi siia puhkama. Ligi kolmsada kombinaadi töötajat elab siin aasta läbi. Spetsiaalsed autobussid ja mugavad jõetrammid toovad siia töötajaid puhkama. Puhkepäevil on rand rahvarohke: noored mängivad võrkpalli, vanad on aset võtnud metsas puude varjus või suurte päevavarjude all liival. Meres kalda lähedal sulistavad lõbusa sädinaga päikesest pruunistunud lapsed, kaugemal aga on näha ainult päid ja vehkivaid käsi — need on täiskasvanud ujujad.

Suvel on Kreenholmi neiudel ja noormeestel niisugune välimus, nagu oleksid nad äsja lõunast saabunud: kõik terved ja päevitunud. Seda tänu Narva-Jõesuule!

Mõned kreenholmlased veedavad siin ka oma puhkuse. „Heast paremat ei otsita," ütlevad nad. „Kus võikski olla parem kui meie Narva-Jõesuus?"

Kuid paljud sõidavad puhkusele ja ravile puhkekodudesse ja sanatooriumidesse. Kreenholmi Manufaktuur annab oma töölistele ja teenistujaile iga aasta sadu tuusikuid Eesti ja teiste liiduvabariikide raviasutustesse.

Kunagi äratas Kreenholmi pearaamatupidajas Pjotr Petrovis huvi vabriku endise peaaktsionäri parun Knoopi kassaraamat. See oli tõepoolest huvitav.

Kreenholmi Manufaktuuri aktsionärideks oli 130 kapitalisti. Lõviosa aktsiaid — 302 aktsiat — kuulus parun Knoopile ja tema sugulastele; 66 aktsiat kuulus Berliini ettevõtjale Albrechtile; 48 aktsia omanikuks oli kapitalist Schiller Hollandist. Kreenholmi tekstiilitööstuste ekspluateerimisel saadud kasumid voolasid Saksamaale, Hispaaniasse, Ameerikasse ja Itaaliasse. Ainuüksi Knoopi puhaskasu moodustas iga aasta 50 000 krooni, peale selle sai ta 18 000 krooni juhatuse esimehe kohuste täitmise eest. Suuri summasid sai Knoop iga aasta välismaale sõitudeks.

Kassaraamatus on arvel kaks summat — 6000 krooni ja 3000 krooni, mis mõlemad on üle kantud kodanliku kliki tuntud tegelastele — Laidonerile ja Orasmaale. Mis eest? Tuleb välja, et selle eest, et saada Eesti valitsuselt rohkem tellimusi. Selleks valiti need „tegelased" niinimetatud Kreenholmi Manufaktuuri Nõukogusse. Nimetatud nõukogu liikmeid ei nähtud kordagi Kreenholmis, kuid 9000 krooni võtsid nad vastu.

Kassaraamatus on arvel ka kulutused koolile ja haiglale — need on tühised. Kaks tšekki 200 ja 300 kroonile. See-eest kaitseliidule on üle kantud ligemale 10 000 krooni!

Juba esimesel aastal, millal Kreenholmi peremeesteks olid saanud töölised ise, hakati vabriku tulusid kasutama hoopis muuks otstarbeks. Kapitaalehituseks kulutati 1941. aastal 16,5 miljonit rubla. 2,618 miljonit rubla läks tööliste jaoks elumajade ehitamiseks. 1,5 miljonit rubla kulutas Kreenholmi Manufaktuur

tööliste kvalifikatsiooni tõstmiseks ja nende tehniliseks ettevalmistamiseks. 500 000 rubla kulutati kultuuriasutuste remondiks ja pargi korrastamiseks.

Ligemale miljon rubla kulutati sanatooriumide ja puhkekodude tuusikute ostmiseks Kreenholmi tööliste jaoks, 200 000 rubla kulutati laste puhkuse organiseerimiseks.

1951. aastal sõitsid sada kangrut põhikaadri hulgast, kes olid Kreenholmis töötanud kümneid aastaid ilma igasuguse puhkuseta, esmakordselt oma pika töörikka elu jooksul tuusikutega Musta mere rannikule, Krimmis ja Kaukaasias asuvaisse puhkekodudesse. Rohkem kui 1500 inimest veetsid puhkuse Eesti puhkekodudes.

Suuri summasid kulutatakse praegu töötajate puhkuseks. Ükskes 1956. aastal andis Kreenholmi käitiskomitee töölistele umbes 500 sanatooriumide ja puhkekodude tuusikut. Ketraja Jelena Kurakina puhkas Pärnus, tema tsehhikaaslane Natalja Romanova sõitis Železnovodskisse, Aleksei Vels aga soovis võtta tuusiku Haapsalu puhkekodusse.

Kuid ka need, kes eelmisel aastal ei saanud tuusikut, puhkasid hästi ja huvitavalt. Käitiskomitee organiseeris suvel terve rea ekskursioone. Kreenholmlased tegid kaatreil meeldejäävaid sõite Peipsi järvel ja Narva merel, sõudsid paatides piki Rosona jõge; kõik ekskursioonist osavõtjad jäid lõbusõitudega rahule. Seitsesada töölist võtsid osa ekskursioonist autobussidel Leningradi, Tallinna, Tartusse. Kõikjal tutvusid nad ajalooliste mälestusmärkidega, Leningradis külastati Ermitaaži, käidi teatrites ja parkides, vaadati kõiki metroojaamu.

Uus õnnelik elu on saabunud ka väikestele kreenholmlastele. Valged kahekordsed üheperekonnaelamud klaasverandade ja rõdudega kuuluvad neile. Need on Kreenholmi lasteaiad ja -sõimed. Lasteaedadel on oma maatükk, mis tänava poolt on piiratud madala taraga. Siin asetsevad mänguväljakud, kiiged, suvel lillepeenrad, talvel kelgumäed. Siin on alati kuulda rõõmsaid lastehääli.

Naised võivad rahulikult minna tööle — nende lastel on lasteaias hea olla. Siin on palju mänge, lastega tegelevad kogenud kasvatajad. Naistöölised teavad: lapsed saavad õigel ajal maitsvat hommikueinet ja lõunat, nad jalutavad ja puhkavad õigel ajal.

1905. aasta oktoobris esitasid Kreenholmi Manufaktuuri streikivad töölised peremehele nõudmised. Ühes punktis kirjutasid töölised:

„Nõuame samuti, et tööliste laste jaoks oleks lasteaed koos personaliga."

Peremehed leidsid selle nõudmise ülearuse olevat — lasteaeda ei avatud...

...Öösel on sadanud palju lund. Koheva vaibana katab see maad. Lasteaia juurest kostab rõõmsaid hüüdeid ja rõkkavat

naeru — mudilased peavad lumesõda. Kõvad valged pallid lendavad nende peade kohal, vahel satub pall kellelegi selga ja siis kilkab „osav laskur" valjusti ja vaimustatult. Seda kordavad ka teised. Kõrval, peaaegu välistrepi juures seisab hiiglasuur lumememm. Eile seda veel ei olnud siin. Aia ääres, teisel pool lumememme, jäävad seisma kaks töölist ja nende juurde jookseb kohe punapõseline poisike kõrva peale viltu nihkunud mütsis, lumepall punastes kätes, kirjud kootud kindad kasuka taskust väljas.

„Selle memme tegime me ise!" prahvatas ta säravail silmil ja võidurõõmsalt. „Mina ka aitasin teha . . . Silmade asemel on tal aga nööbid, kuid . . ."

Sel ajal potsatas väikese „kujuri" selga lumepall, ja tema, tõstes sõjakisa, jooksis andma vastulööki.

„Õnnelik lapsepõlv on meie lastel," ütleb üks töölistest mõtlikult, naeratades järele vaadates ärajooksvale poisikesele.

„Muidugi õnnelik!" on nõus teine. „Mul on mu mõlemad lasteaias, ainult mitte selles, vaid esimeses."

„Ei, minu omad käivad juba koolis . . ."

Töölised lähevad kumbki oma teed, verandaga valge maja juurest kostab veel kaua rõõmsaid lastehääli.

Kreenholmi kolmes lasteaias käib 350 last kolme kuni seitsme aasta vanuses. Neid väikesi, kes pole veel kolm aastat vana, kasvatatakse lastesõimedes; niisuguseid kõige vähemaid kreenholmlasi on 200 inimest.

Veera Pavlovna Deniskina töötab Vanas Kudumisvabrikus kaardistajana. Ta on nelja lapse ema.

„Kui ei oleks lasteaeda," kõneleb ta, „oleks tulnud kas töölkäimisest loobuda või lapsed jookseksid järelevalveta — üks kahest. Praegu aga on hea: kaks last on meil juba suured, käivad koolis, väikesed aga — Vitja ja Jüri — viin lasteaeda. Nende eest hoolitsetakse seal hästi, neid toidetakse hästi ning ka kasvatuse saavad nad hea! Vaataksite ise, kuidas nad joonistavad! Ja kui palju salmikesi teavad . . ."

Maria Nikitina on samuti kaardistaja. Tema peres on viis last. Omasid on neli ja ühe lapse, Ljuba, võttis ta kasvatada. Kaks vanemat käivad koolis, kolm aga, sealhulgas ka väike Ljuba, on lasteaia kasvandikud. Kui ei oleks lasteaeda, oleks emal raske. Praegu aga on ta rahulik, tema lapsed elavad hästi.

Suvel sõidavad lapsed suvitama. Narva-Jõesuus on sisustatud pioneerilaagrid ja eelkoolieelistele lastele suvimajad. Paarsada Kreenholmi tekstiilitöölise last sõidab igal aastal siia suvepuhkusele.

Kreenholmi Manufaktuuri endine tööline, praegune pensionär August Rohult, kõneldes üleaedse lastega, jutustab neile vahel ka minevikust.

„Õnnelikul ajal elate teie," ütleb ta neile. „Kõike võimaldab teile riik: õppige, puhake, kasvage terveteks ja tugevateks. Meie

kasvatasime oma lapsi teissugusel ajal. Meil naisega oli neli last, ja mitte ükski neist ei teadnud, mis on suvitamine. Kindlalt teadsid nad üht: suvilais puhkavad rikkad, töölised seda aga ei tee. Ka lasteaedu varem ei olnud. Me naisega mõlemad töötasime, lapsed aga jäid üksi koju. Vanemale ütlesime: „Sa oled suur, vaata väiksemate järele." Kui kasvas järgmine, sai tema ülesandeks vaadata väiksemate järele, vanemale anti aga uued ülesanded. Koolis õppisid lapsed tollal vähe: suurem osa Kreenholmi Manufaktuuri tööliste lastest ei lõpetanud isegi algkooli. Ma kuskilt lugesin, et meie Narva oli kodanlikus Eestis kirjaoskuse poolest viimasel kohal. Selles oli meie õnnetus... Miks ma teile seda jutustan, mis te arvate, lapsed? Sellepärast, et teie hindaksite oma õnne, peaksite teda kalliks. Ega alati pole lapsed nii õnnelikult elanud, ja ka praegu ei ela kõik lapsed nii nagu nõukogude lapsed..."

„Ja ka vanad pole alati nii elanud nagu praegu," segab end jutusse Rohulti abikaasa Jevdokia, kes samuti on endine Kreenholmi kangur.

„Sul on õigus," on August nõus ja hakkab jutustama sellest, kuidas elasid vanad töölised kodanlikus Eestis.

Elasid viletsalt. Kui vabrikus algasid vallandamised, siis vallandati esimeses järjekorras vanu töölisi. Vana tööline, kes oli vabrikus neli-viiskümmend aastat töötanud, ei teadnud, mis peale hakata, tema vanaduspäevad ei olnud kindlustatud.

„Rahast ära räägigi," meenutab Rohult nukralt, „isegi aitäh ei öeldud meile vanadele pärast pikki aastaid kestnud töötamist. Visati vabrikust välja nagu mingisugust rämpsu..."

Hoopis teistmoodi on see praegu. Tööveteranid, kes on töötanud Kreenholmis hulk aastaid ja kes avaldavad soovi puhkama minna, saadab kombinaadi kollektiiv auga ära, tänades neid südamlikult ausa töö eest. Vanadele on antud aupääsmed takistamatult vabrikusse tulekuks mis tahes ajal. Kreenholmis koheldakse neid armastuse ja lugupidamisega ning sageli pöördutakse abi saamiseks nende poole.

Materiaalselt kindlustatakse veterane hästi. August Rohult läks Kreenholmi üheteistkümne-aastase poisikesena 1896. aastal. 1906. aastal toimunud tööliste revolutsioonilisest väljaastumisest osavõtu pärast vallandati Rohult vabrikust ja kanti musta nimekirja. Kaua aega tuli tal elada ajutisest tööst. Rohulti perekond tervitas suure rõõmuga nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis 1940. aastal ja toetas kõiki nõukogude võimu samme. Suure Isamaasõja algul saatsid Rohultid vabatahtlikena Punaarmee ridadesse oma kolm poega — Valentini, Aleksei ja Rudolfi, ise evakueerusid nad Nõukogude tagalasse. Narva tekstiilitöölised August ja Jevdokia Rohult töötasid Sverdlovski oblasti kolhoosis ja pöördusid 1944. aastal tagasi vabastatud sünnilinna Narva. Vanad kreenholmlased tegid palju tööd purustatud vabrikute taastamiseks ja alles siis, kui Kreenholm oli taas ellu ärganud,

läksid nad mõlemad puhkusele. Kahe peale kokku saavad nad riigilt 880 rubla.

Rohkem kui pool sajandit on vabrikus töötanud meistriabi Heinrich Liblik. Ta oleks võinud juba ammu puhkama minna, kuid Kreenholmi raskemail päevil, millal purustatud vabrik oli vaja varemeist ellu äratada, millal oli vaja ette valmistada tööliste kaadrit, tahtis Liblik jääda töörindele. Nüüd on tööveteran puhkusel. Linna töötajad valisid vana töölise Narva Linna Töörahva Saadikute Nõukogusse. Tema pension (koos lisaga töövõimetu perekonnaliikme kohta) on 1114 rubla.

47 aastat on vabrikus töötanud Anna Lendre ja Anette Peebo. Anette Peebo võttis aktiivselt osa revolutsioonilisest põrandaalusest tegevusest Kreenholmis. Praegu kasutavad mõlemad naised väljateenitud puhkust.

Puhkusele on läinud ka Maria Tahtarova, vana ketraja, olles Kreenholmile ette valmistanud paarsada head naistöölist. Ketraja ennastsalgava töö eest autasustas valitsus teda kõrgeima autasuga — Lenini ordeniga.

Kreenholmis võib sageli näha kuulutusi: „Täna toimub klubis kohtumine tööveteranidega".

Ei, Kreenholmi Manufaktuuris ei unustata oma vanu töölisi!

... Vist üsna varsti, neil päevil võivad narvalased näha niisuguseid pildikesi: ... Üksteise järel sõidavad Peetri väljakul uue maja ette veoautod mööbli ja muu majakraamiga. Inimesed laadivad kiiresti maha kapid, lauad, voodid ja lilled savist pottides ning kannavad need piduliku ilmega maja koridori.

„Ettevaatlikult, ettevaatlikult!" hüütakse neile järele, „ärge kriimustage ust! Kandke kappi külgepidi ..."

„Ärge laske käsipuu vastu, palun, ettevaatlikumalt," erutub naine. „Ärge rikkuge värvi, kõik on ju uus ..."

Näod on kõigil rahul ja õnnelikud, nagu valmistuksid nad suurele peole minema.

Pidu ei ole, kuid sündmus, mis nende elus toimus, on kahtlemata pidulik. Kas siis ei ole meeldiv kolida uude majja, ja veel nii ilusasse?

Kolmsada Kreenholmi töölist pühitsevad seda rõõmsat sündmust: kolimist uude majja Peetri väljakul. Ilus hoone kõigi mugavustega on spetsiaalselt nende jaoks ehitatud. Kõrval aga kerkib teisi uusi maju, ega lähegi kaua aega, kui nende ette sõidavad samuti veoautod majakraamiga ja kellegi erutatud hääl hõikab:

„Palun ettevaatlikumalt! Ärge kriimustage ust, see on uus!"

Head õnne uues korteris, kallid seltsimehed!

Nõukogude võimu aastail on muutunud kogu meie maa ilme, on muutunud Eesti linnad. Tundmatuseni on muutunud Kreenholm ja kreenholmlaste elu-olu.

„Ja meie elu muutub veelgi kaunimaks, veelgi helgemaks!" kõnelevad veendunult kreenholmlased.

Kreenholmi Manufaktuur on sada aastat vana. Kombinaat jätkab oma tööelu juba teist sajandit. Uut etappi alustades, tähtsat piiri ületades on loomulik tagasi vaadata läbikäidud teele, tõsiselt ja põhjalikult järele mõtelda ettevõtte ajaloo üle, siit kogutud kogemuste ja traditsioonide üle.

Kreenholmi Manufaktuuril on seljataga pikk elutee, pikk ja õpetlik. See elutee kõneleb meile sellest, et Narva tekstiilitöölised on alati olnud oma ala meistrid, et nad on loonud ja kindlustanud „Kreenholmi Manufaktuuri" vabriku hea kuulsuse. Seda head traditsiooni on ikka peetud aus ja see on omandanud uue sisu nüüd, nõukogude aastail.

Kasulik ja vajalik on tagasi vaadata. Kuid mõtted läbikäidud teest, ettevõtte ajaloost sunnivad meid tingimata suunama oma pilgud ettevõtte tulevikku.

Nõukogude inimesed oskavad ja armastavad unistada — unistada julgesti ja samal ajal asjalikult. Seda nõukogude inimese iseloomujoont on kasvatanud ja arendanud partei.

Raske on kujutleda julgemat ja ilusamat unistust kui see, mille esitab kommunistliku partei XX kongressi poolt kavandatud plaan. See hämmastab meid julgete soovide suurusega ja vaimustab kõige grandioossemate mõtete reaalsusega. Meie maa arenemise perspektiiv, mille määras kindlaks XX kongress, — see on tõepoolest võimas lend tulevikku.

Praegu on kogu meie maa loomispalavikus, et muuta tegudeks need suured mõtted, mida väljendati kongressil. Kongress äratas rahvas uued tunded, uued mõtted, uued seni veel kasutamata anded ja loova initsiatiivi.

Kuuenda viisaastaku loov töö pulbitseb praegu ka Kreenholmi kollektiivis. Tal seisab ees palju tööd.

Kombinaadi viisaastaku plaanis on kehastunud kombinaadi kõige ligem tulevik. Kreenholmi Manufaktuuri viisaastaku plaan — see on mõned masinal kirjutatud leheküljed arve ja arvestusi. Üsna vähe aega võtab nende lehekülgede läbilugemine, tutvumine arvude tulpadega. Kuid kõige selle taga tõuseb uue Kreenholmi pilt. Vaatleme tähelepaneliku pilguga seda pilti.

Saarel, mida kogu aja uhavad Narva jõe veed, on kerkinud nägus viiekorruseline hoone. Päike peegeldub hiiglasuurte, peaaegu üle kogu seina ulatuvate akende klaasidelt, ning need säravad niisama puhtaina ja läbipaistvaina nagu jõgi, mille kaldale on kerkinud uus hoone.

Siseneme sellesse majja ja kõnnime tema korrustel.

Avar valguseküllane saal. Hingata on siin kerge ja meeldiv, nagu polekski te tsehhis, vaid varjulisel pargiteel. Aga see on siiski tsehh, jahedust ja värskust aga toob eeskujulik ventilatsioon. Laia vaba vahekäigu mõlemal küljel seisavad tööpingid — uusima konstruktsiooniga suurepärased kudumisteljed.

Laia treppi mööda tõuseme järgmisele korrusele. Ka siin on meie ees avar ja valge saal niisama suurepärase — jaheda ja värske õhuga. Ka siin ulatub saali ühest otsast teise vahekäik, nagu lai sirge tänav, mida lõikavad läbi vahekäigud, mille mõlemal küljel asuvad tööpingid nagu puud puiestee serval. Kuid tööpingid on siin teised. Mitte kudumiseks, vaid ketramiseks. Ketrusmasinad asuvad ka kolmanda, neljanda ja viienda korruse saalides.

Mis hoone see niisugune on? See on uus ketramis-kudumisvabrik, mis on ehitatud purustatud Georgi vabriku asemele.

Selle viiekorruselise palee lähedal kõrgub veel üks hoone. Ei, muidugi, varem me ei ole seda siin näinud. See on samuti uus vabrik — viimistlusvabrik. Selle hoone korrustel paiknevate hiiglasuurte tsehhide järgi otsustades tuleb selle ettevõtte töömaht suur. Kuid me saame seda täpselt teada, selleks tarvitseb ainult vaadata masinal kirjutatud ridu ja arve. „Viimistlusvabrikus," loeme sealt, „töödeldakse päeva jooksul 10 000 kangast." Nii on kirjutatud Kreenholmi viisaastaku plaanis.

Mida saavutab Kreenholm selle uue tootmisobjekti käikulaskmisega? Väga palju.

Käesoleval ajal varustab Kreenholmi Manufaktuur Eesti, Läti ja Leningradi vabrikuid väga mitut sorti kedrusega. Froteekäterätid ja -linad, mõned mitkalisordid lähevad peale Eesti veel Novgorodi, Pihkvasse, Velikije Lukisse, Vologdasse, Komi ANSV-sse, Kaunasesse ja Moskvasse.

Kuid on ka niisuguseid Kreenholmis toodetavaid riidesorte, mis oma olemuselt on poolfabrikaadid. Niisugused riided, nagu popeliin, satään, bjass, sarž, molestiin ja taft lähevad Kreenholmist Leningradi, Moskva ja Serpuhhovo viimistlusvabrikuisse ja Eestis Sindi vabrikusse.

Viimistlusvabriku käikulaskmisega kujuneb Kreenholmi Manufaktuurist lõpetatud tsükliga tekstiilikombinaat, mis laseb välja kaubalist kedrust.

Pöördume uuesti Kreenholmi pildi juurde. Me näeme siin veel palju uut peale kahe vabriku — ketramis-kudumisvabriku ja viimistlusvabriku. Võtame näiteks need korpused — esimene, teine, kolmas ... varem neid ei olnud. Esimeses on rida höövelpinke, teises trei- ja freespingid, kolmandas mingite detailide montaaž: need on Mehhaanikatehase tsehhid, kus hakatakse valmistama vajalikke detaile Kreenholmi Manufaktuuri ja Balti Manufaktuuri tehnilise varustuse jaoks. Seniajani olid siin ainult remondi- ja mehhaanikatöökojad lihtsamate metallosade valmistamiseks. Tööpinkide park on tunduvalt suurenenud, väikeste töökodade asemele aga kerkib Mehhaanikatehas.

Kuid ka vanade vabrikute ilmet ei tunne enam ära. Kus on vanad, mitukümmend aastat töötanud ketrusmasinad ja kudumisteljed? Neid oli ju Kreenholmis kokku umbes 30 protsenti. Kuid

praegu me neid enam ei näe. Nende asemel on kõigis tsehhides uued, kaasaegsed ja kõrge tootlikkusega seadmed.

Võib-olla, olles tutvunud Kreenholmi pildiga, tekib teil küsimus: aga kuidas on soojusenergiaga? Kõik ehitatavad uued vabrikud ja tsehhid suurendavad tunduvalt kombinaadi tootmisalaseid nõudmisi soojusenergia järele? Jah, suurendavad. Kuid ka see on muidugi ette nähtud.

Alles hiljaaegu laiusid ehitusplatsid Narva jõe parempoolsel kaldal — seal ehitati Narva Hüdroelektrijaama. Hüdroelektrijaam juba töötab, ja tema energiat saab ka Kreenholm.

Nüüd on tekkinud ehitusplatsid jõe vasakule kaldale. Siin on täies hoos Baltimaade soojus-hüdroelektrijaama ehitustööd. See kindlustab ka Kreenholmi Manufaktuuri vabrikud ja tsehhid vajaliku hulga auruga.

Nii see sünnib, sest see kuulub ettevõtte viisaastaku plaani. Unistus ja plaan sammuvad meil alati käsikäes...

Kuid nüüd väljume vabriku õuelt ja teeme ringkäigu Kreenholmi tänavail. Siin me ka ei tunne kõike. Läheme mööda Lenini tänavat, kuhu on püstitatud hulk nägusaid mitmekorruselisi maju. Kogu tänavat palistavad mõlemal pool puude rohelised read — seda varem ei olnud. See puiestee on kasvanud üsna hiljuti, nende aastate jooksul. Kuid mitte ainult ilus puiestee pole muutnud meile tuntud tänava ilmet. Meie ei näe kasarmuid... Kus nad on, need Knoopi kasarmud, mis jäid meile päranduseks minevikust? Neid ei ole. Nende asemel on kõrged kaunid hooned, niisugused, nagu ammu juba kõrguvad teisel pool tänavat. See on rõõmustav. Ongi juba aeg öelda Knoopile: „Meie ajal ei ehitata töölistele niisuguseid maju."

Võib-olla läksime me siin oma unistustes pisut kaugele? Ütleme lihtsamalt: kuuenda viisaastaku plaanis on ette nähtud laiaulatuslik elamute ehitamine. Üheks tervikuks liituvad Kreenholmi ja Narva tänavad. Juba nüüdki ehitatakse Narva kesklinnas maju Kreenholmi Manufaktuuri töölistele ja insener-tehnilisele personalile — mitmekorruselisi ilusaid maju kõigi mugavustega: vesivarustusega, vannitubadega, gaasiga. Jah, kuuenda viisaastaku aastail saavad kõik kreenholmlased oma korteritesse gaasi. Igas köögis süttivad gaasileegi sinised keelekesed.

Kuid mis puutub Knoopi kasarmuisse... Kuuendal viisaastakul nad veel ei kao, kuid nende saatus on juba otsustatud: nende eluiga ei ole enam pikk. Möödub veel pisut aega, ja uus, noorenenud ja ilusaks muutunud Kreenholm ei tuleta mitte millegagi enam meelde Knoopi Kreenholmi.

Ühel pühapäeval meelitavad jalgpallihaigeid staadionile afišid: kahe jalgpallimeeskonna otsustav kohtumine, ja üks neist on Kreenholmi Manufaktuuri meeskond. Kõik näeb välja nii, nagu see näeb välja niisugustel päevadel ka praegu. Jalgpallihaigeid voorib staadionile. Kuid üks asi on teisiti. Meie ei kuule enam rahulolematut nurinat selle kohta, et staadion on väike, et hea

on lastel, kellel on alati valmis koht puu otsas. Nüüd on staadioni tribüünil kõigi jaoks ruumi. See on ju täiesti uus! Siia tulevad nii jalgpalliväljak, tenniseväljakud kui ka võrkpalliväljakud.

Kreenholmis kerkivad uue raamatukogu, muusikakooli ja universaalmagasini hooned. Tänavaid palistavad rohelised varjurikkad puiesteed, laiuvad väljakud ja lillepeenrad.

Võib-olla, leidub mõni skeptik, kes vaatleb seda meie poolt joonistatud lähema tuleviku pilti ja lausub:

„Ei või olla, et nii kiiresti muutub Kreenholm. See on muinasjutt."

Aga meie küsime sellelt skeptikult, kas ei ole tema mälus säilinud teissugune pilt: surnud, purustatud Kreenholm, ja kas ei tundu talle tänapäeva Kreenholm lausa muinasjutuna.

Kreenholmi Manufaktuuri kollektiiv astub oma ettevõttega uude sajandisse tugevana ning veendununa oma jõusse. Kreenholmlased, täis otsustavust, viivad ka edaspidi kogu oma energia ja loomingulise innuga ellu kommunistliku partei suurejoonelised ning õilsad eesmärgid.

Elagu, kasvagu ja õitsegu me kodumaa suur!

Elagu, kasvagu ja õitsegu meie manufaktuur!

T. Tomberg

V. Zubov

KREENHOLMI MANUFAKTUUR
FOTODES JA REPRODUKTSIOONIDES

Vana Narva vaated.

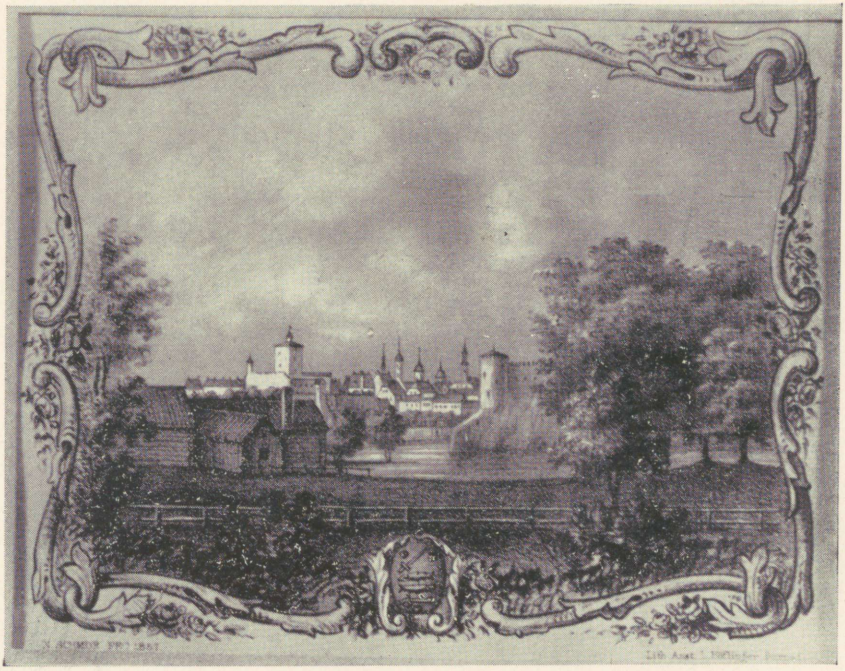

Narva XIX sajandi keskel.

V. Gerassimov,
1872. aasta Kreenholmi streigi üks juhte.

Amalie Kreisberg,
Kreenholmi töölisvanem, VSDTP Narva komitee liige 1905. a.

1906. aasta 1. mai. Tsaarivanglas surnukspiinatud Amalie Kreisbergi matused kujunesid Narva töötajate võimsaks demonstratsiooniks.

J. Anvelt,
väljapaistev revolutsionäär, kes juhtis 1912. aastast alates bolševistliku ajalehe „Kiir" väljaandmist.

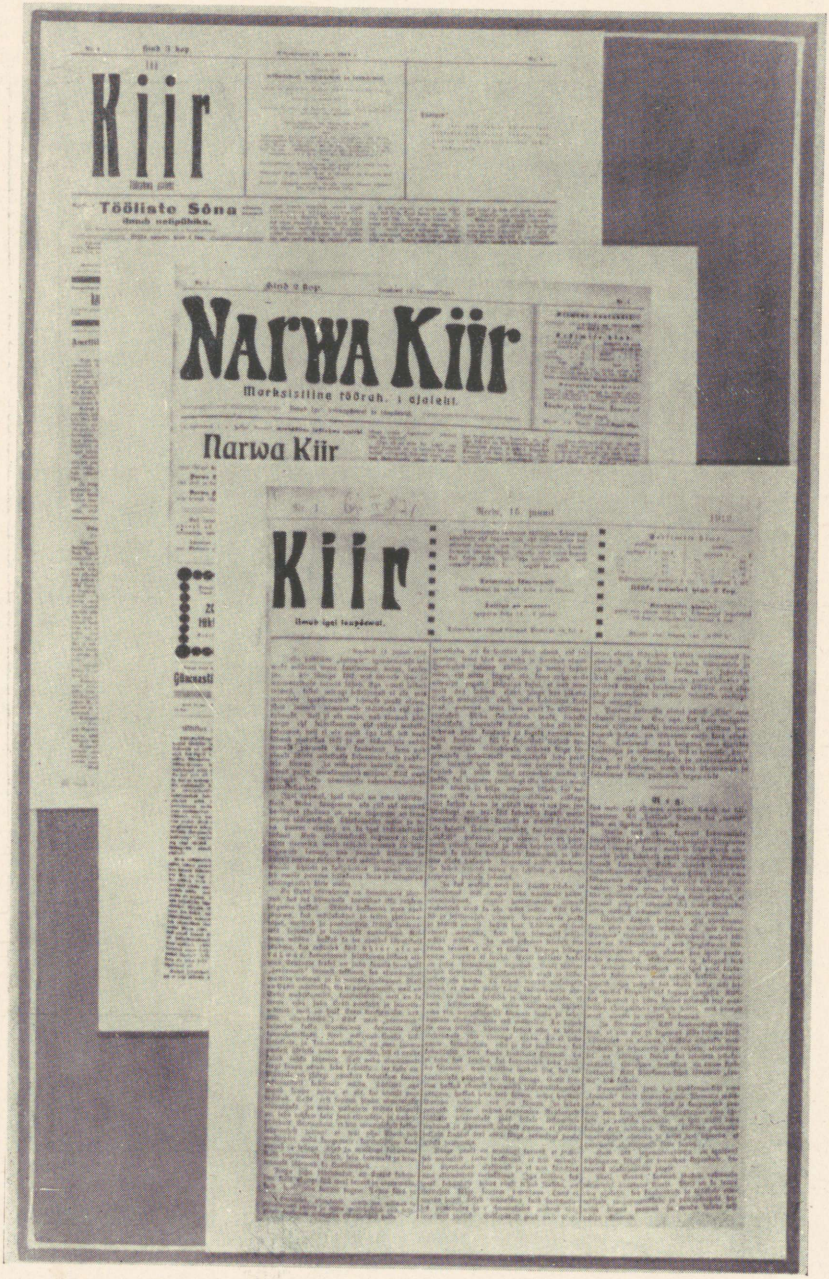

Ajaleht „Kiir" 1912. aastal.

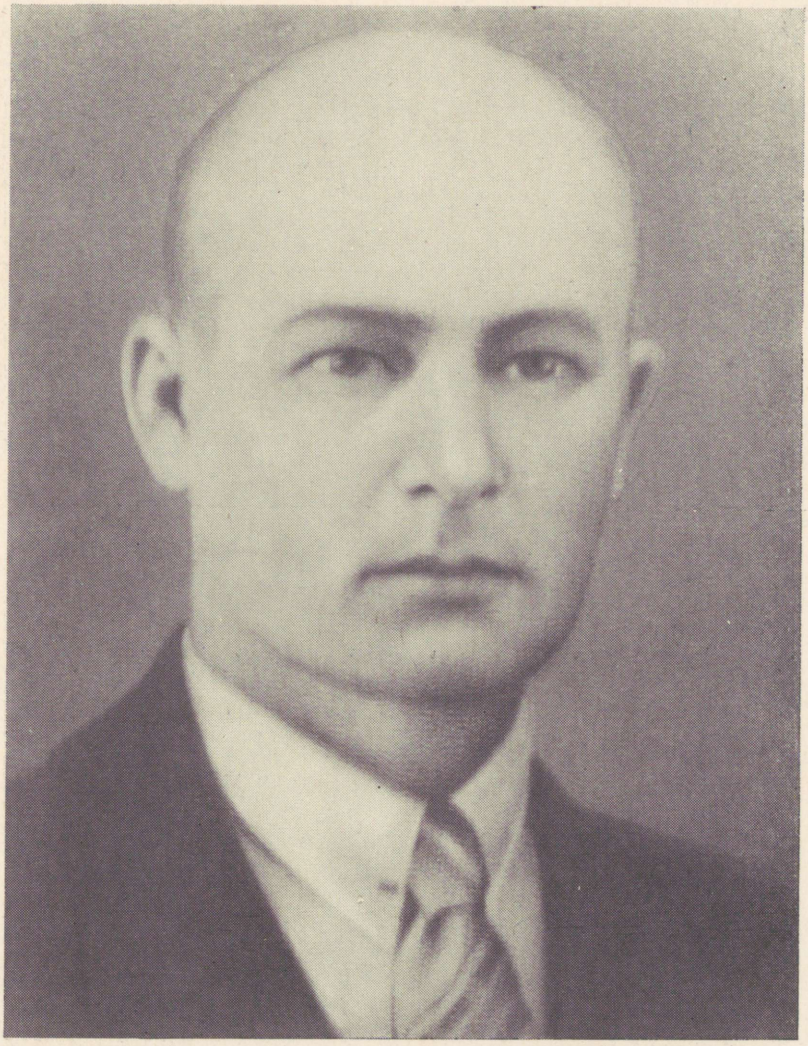

O. Vaide,
1905.—1907. aasta Narva tööliste revolutsioonilise liikumise üks juhte.

A. Pauk,
Narva töölisliikumise üks juhte, kes kodanliku kohtu poolt 1924. aastal „149 protsessis" süüdi mõisteti.

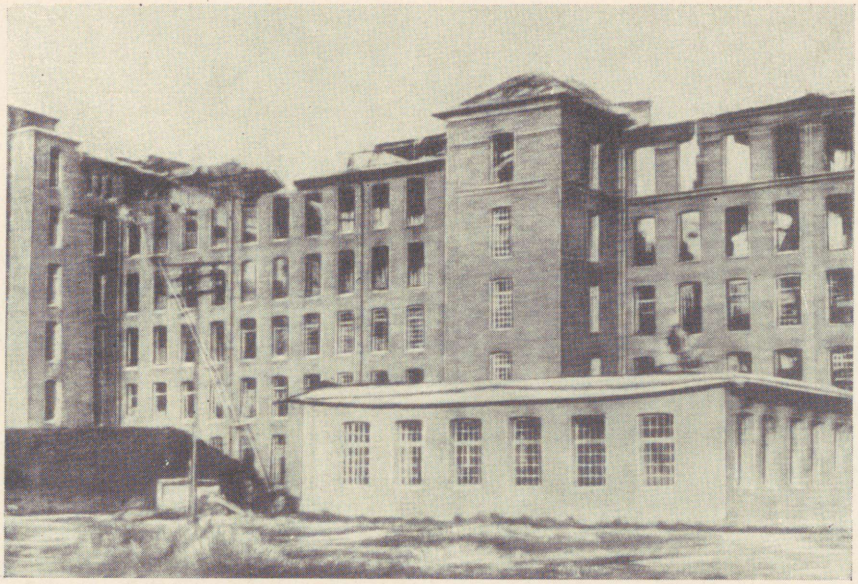

Saksa fašistlike okupantide poolt 1944. aastal purustatud Kreenholmi Vana Kudumisvabrik.

Kreenholmi ühe vabriku tsehh, mis hitlerlaste poolt 1944. aastal taganemisel õhku lasti.

Esimesel sõjajärgsel viisaastakul taastatud

Kreenholmi Manufaktuuri üldvaade.

Vana Kudumisvabriku üldvaade.

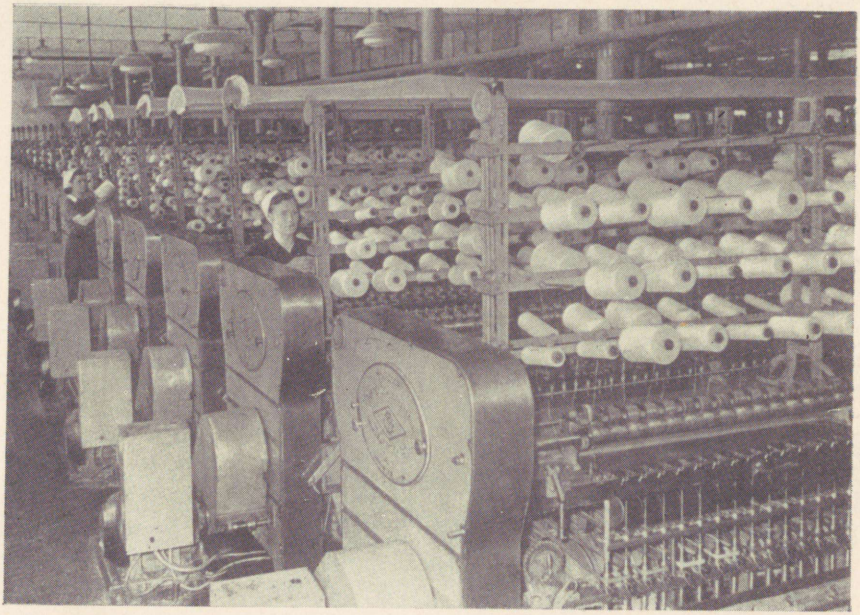

Vabriku ühe tsehhi uued seadmed.

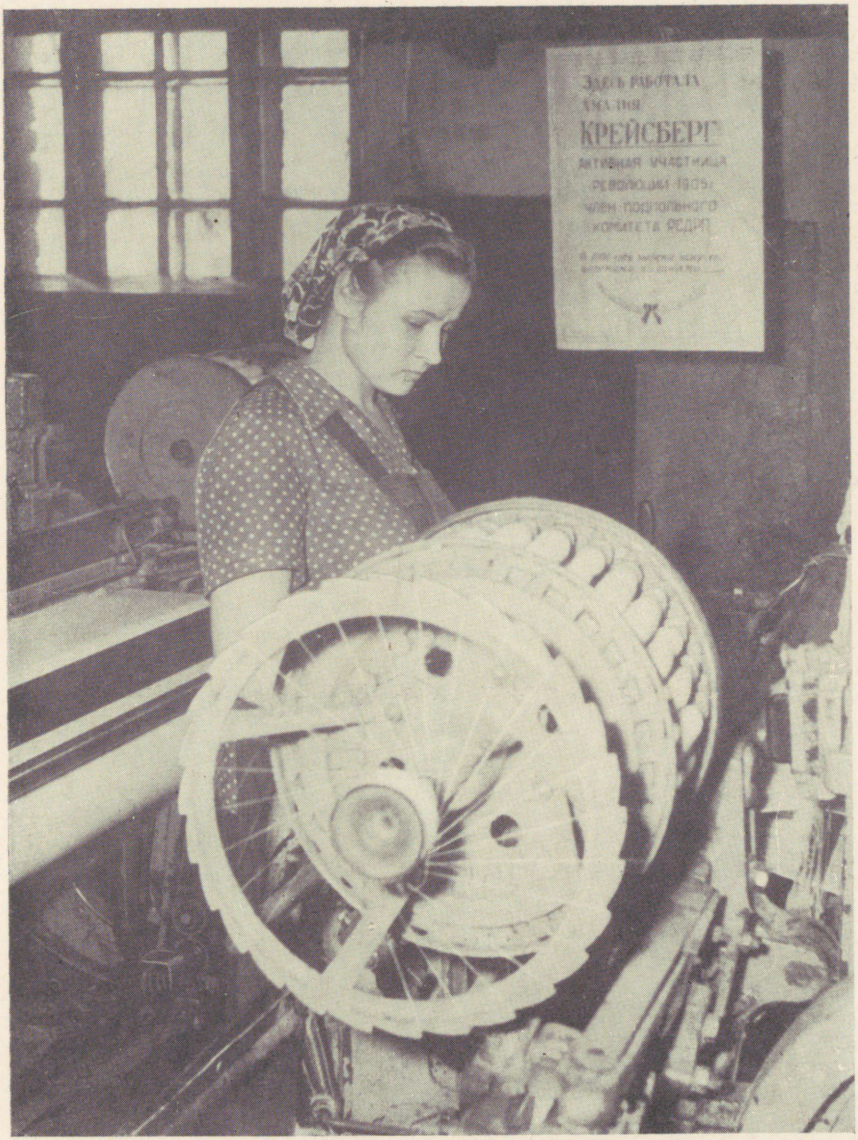

Siin töötas Amalie Kreisberg.

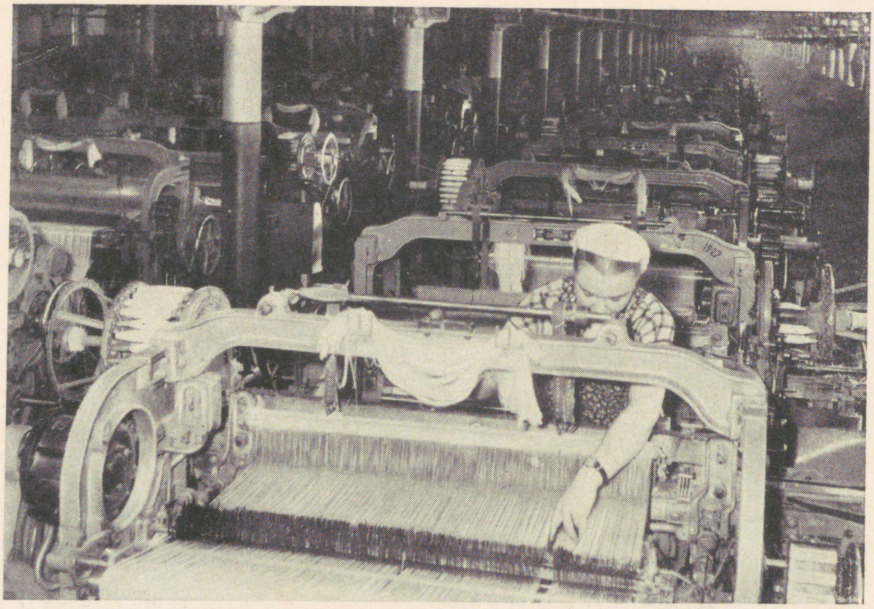

Uued masinad Vanas Kudumisvabrikus.

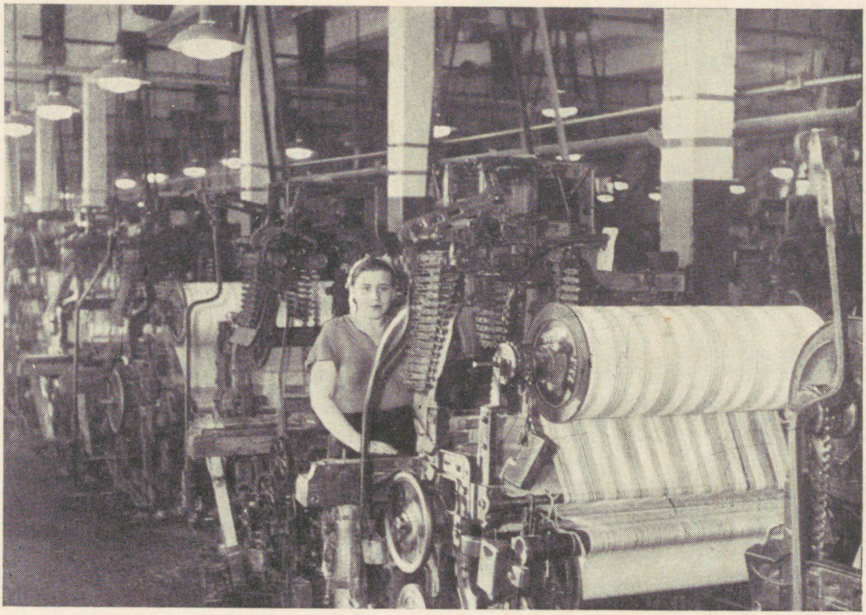

Froteekäterätikute tsehh.

L. Kim,
eesrindlik ketraja, tsehhi komsomoliorganisatsiooni sekretär.

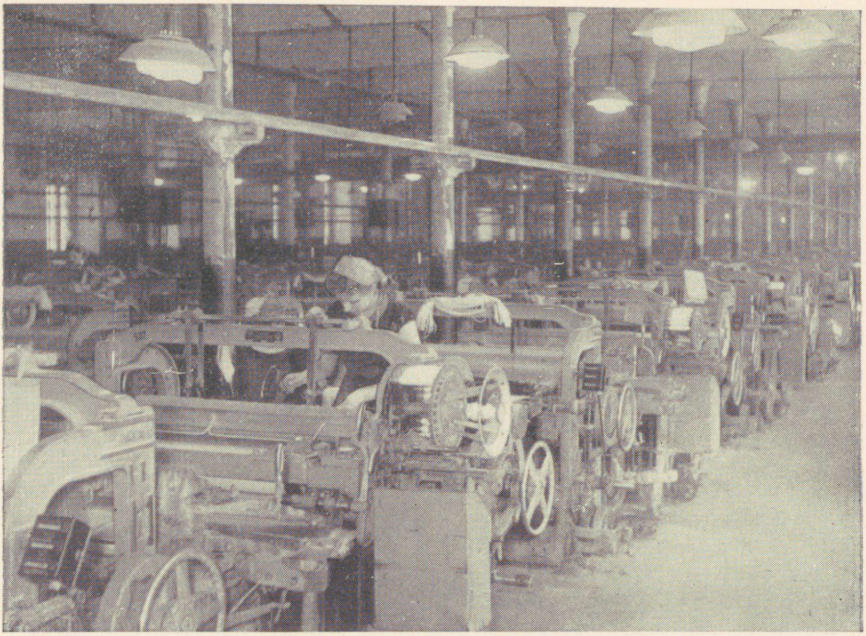

Uute masinate saal Vanas Kudumisvabrikus.

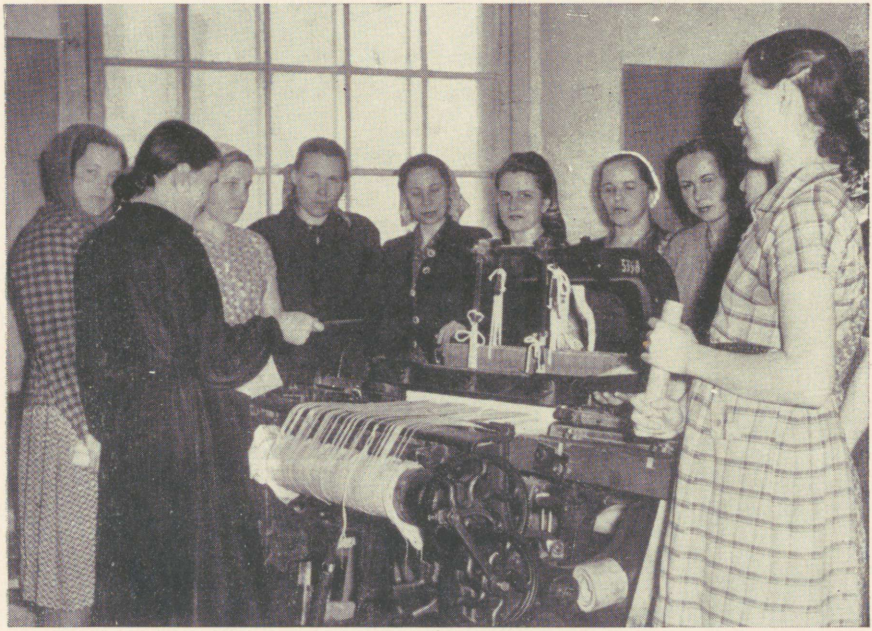

Noored kangrud valmistuvad tehnilise miinimumi sooritamiseks.

E. Mäe,
vabriku üks paremaid kangruid, Eesti NSV Ülemnõukogu saadik.

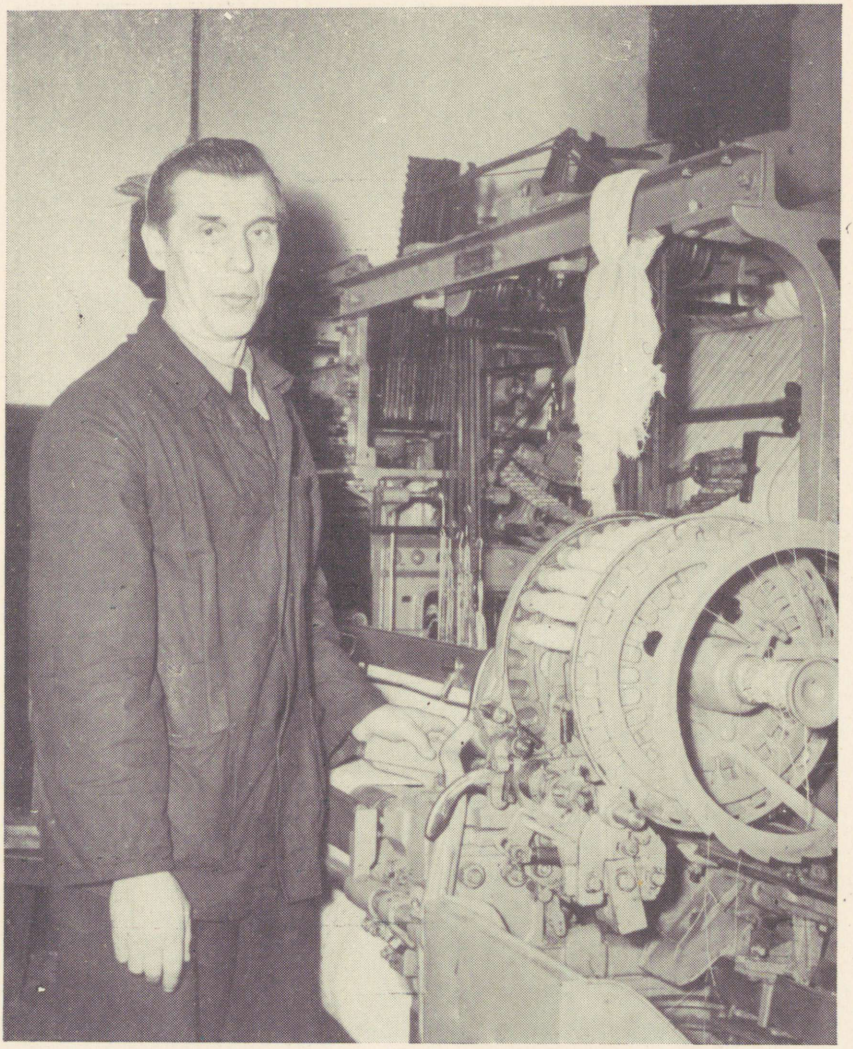

K. Jõgiste,
Vana Kudumisvabriku juhataja asetäitja, kes on esitanud palju väärtuslikke ratsionaliseerimisettepanekuid.

T. Martšenko,
vabriku üks eesrindlikke kangruid.

A. Kožurova,
Vana vabriku üks paremaid ketrajaid.

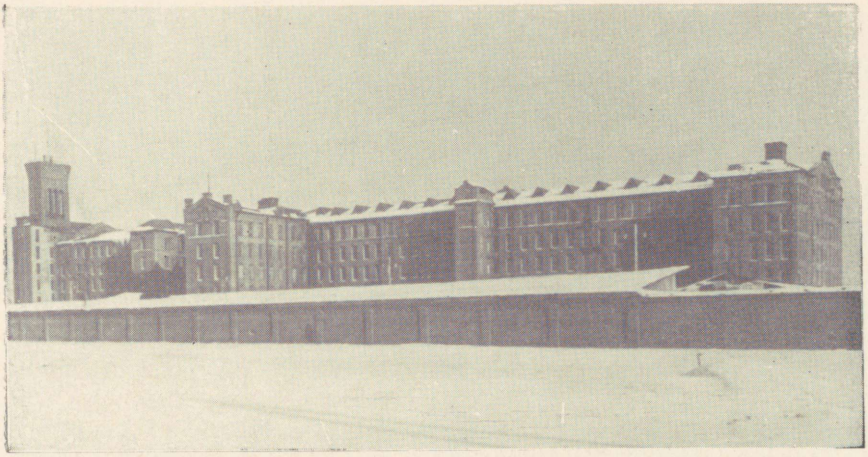

Joala vabriku üldvaade.

Poolimismasinad.

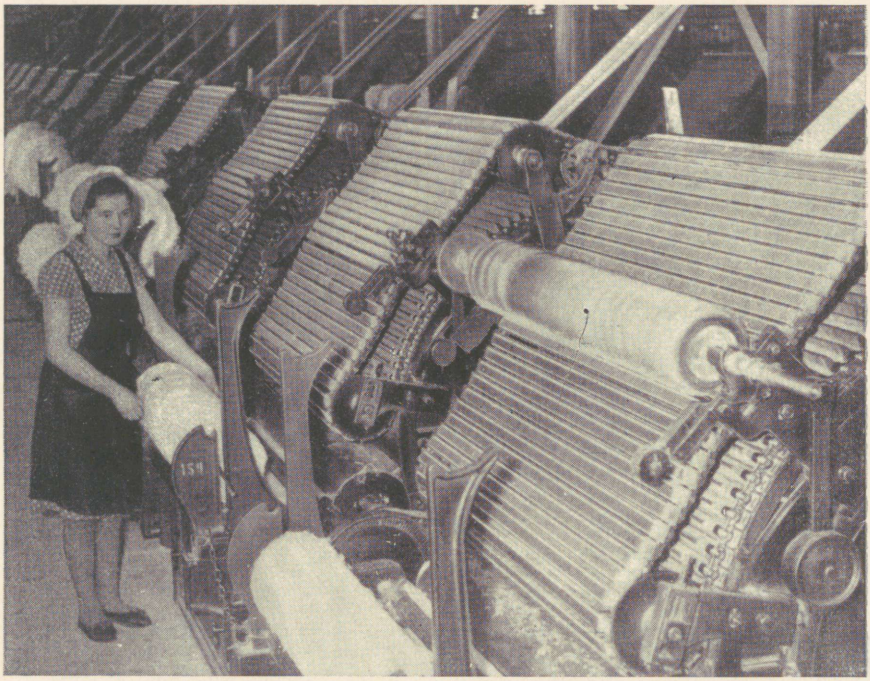

Kraasimismasinad Joala vabriku ettevalmistustsehhis.

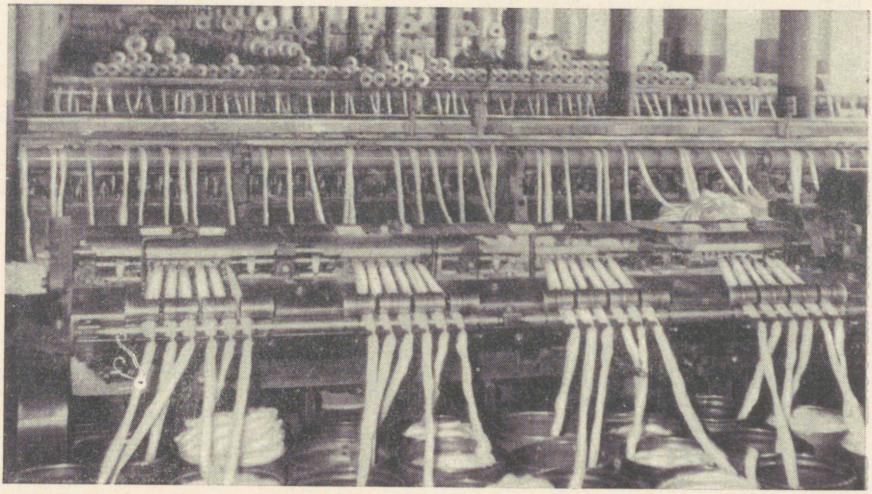

Ketrusprotsessi algus.

Ketrusmasinate saal.

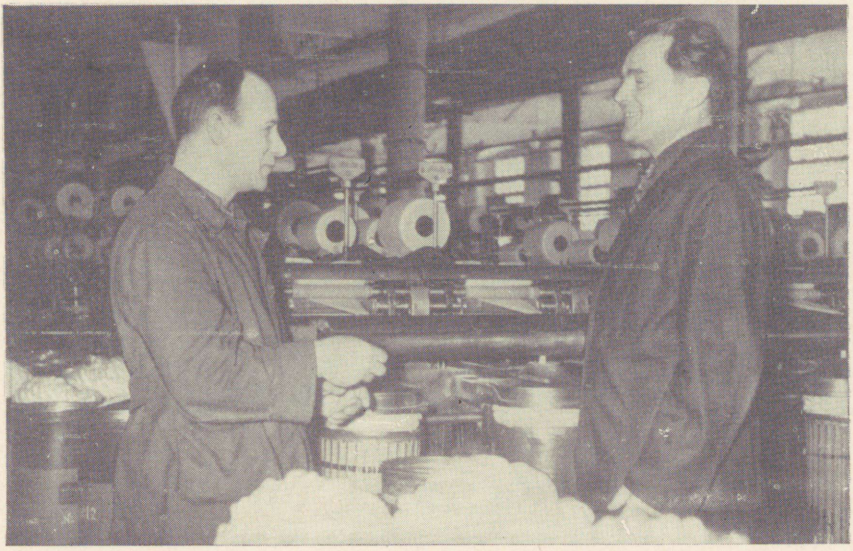

Kombinaadi peainsener Bortnikovski (paremal) ja Joala vabriku juhataja Frolov.

E. Triks,
Joala vabriku üks paremaid ketrajaid, Narva Linna Töörahva Saadikute Nõukogu saadik.

H. Melnikova,
vabriku parim ketraja.

A. Kase,
Joala vabriku parim meister.

M. Kiisel,
Joala vabriku dispetšer.

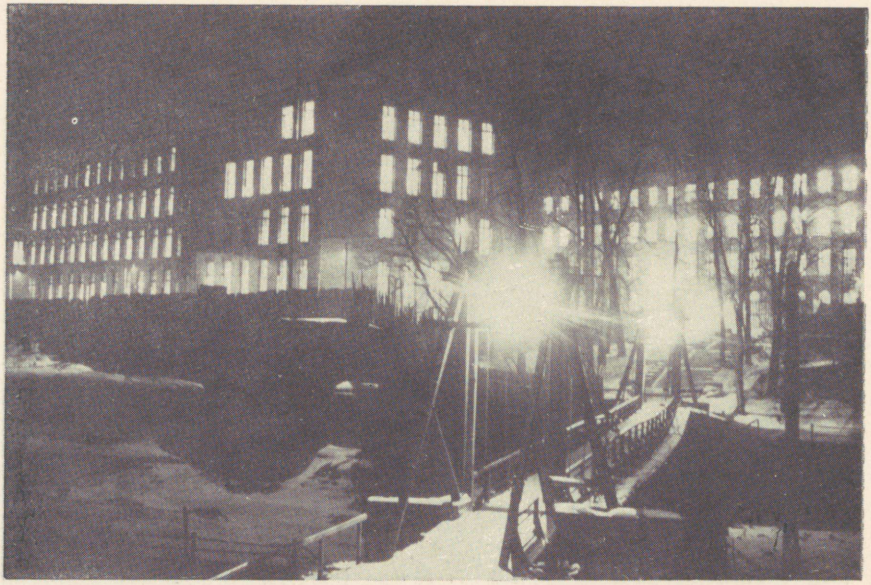

Uue Kudumisvabriku üldvaade.

Seadeldis käärimismasina poolide jaoks.

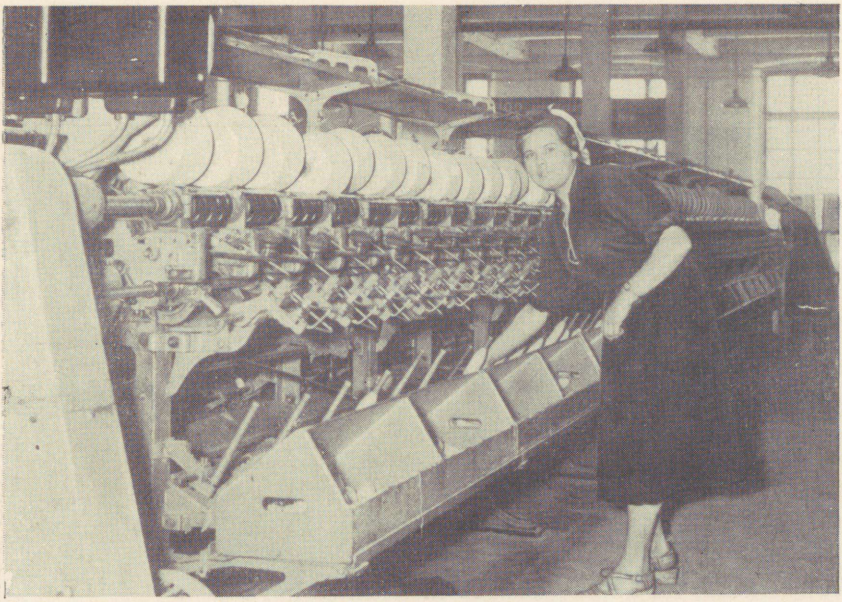

Poolimismasinad.

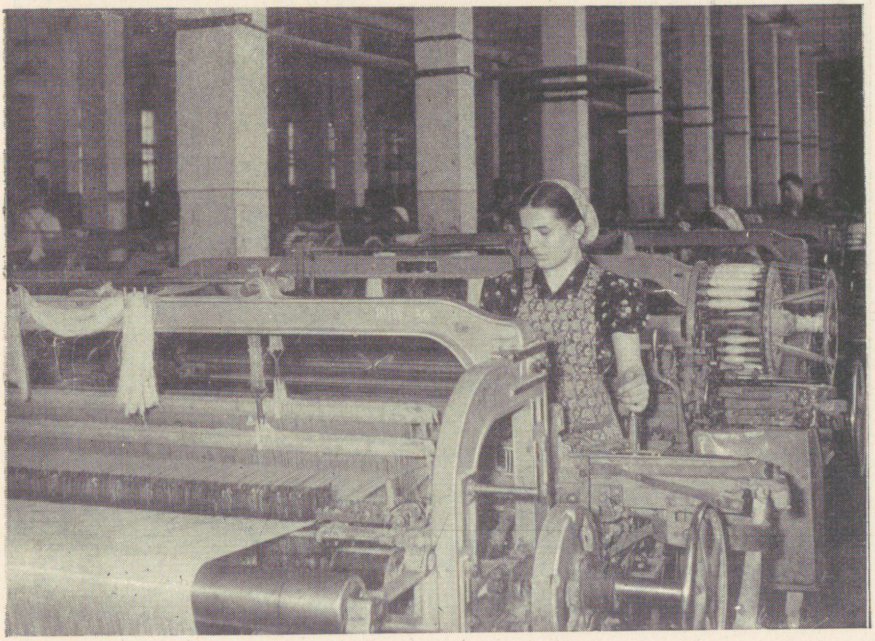

Uued kudumismasinad.

Uued seadmed Uues Kudumisvabrikus.

Vana Ketramisvabriku ettevalmistustsehhi parteigrupp arutab tööviljakuse tõstmise küsimust.

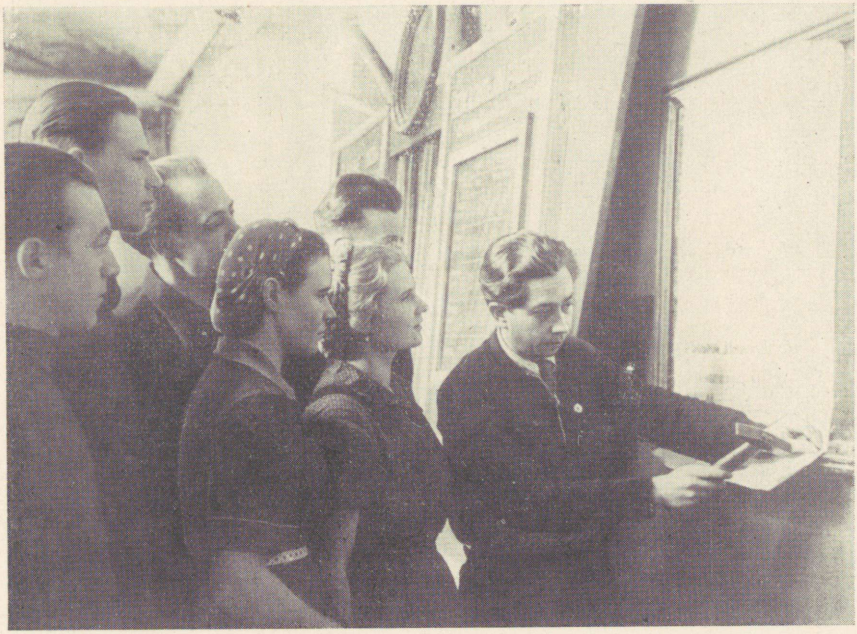

Järjekordse välklehe numbri juures Vanas Ketramisvabrikus.

A. Petrov,
kombinaadi vanemkonstruktor.

A. Moskalenko,
eksperimentaaltsehhi üks eesrindlikke töötajaid.

A. Iljin,
Kreenholmi üks eesrindlasi, pleegitamis- ja värvimistsehhi ülem.

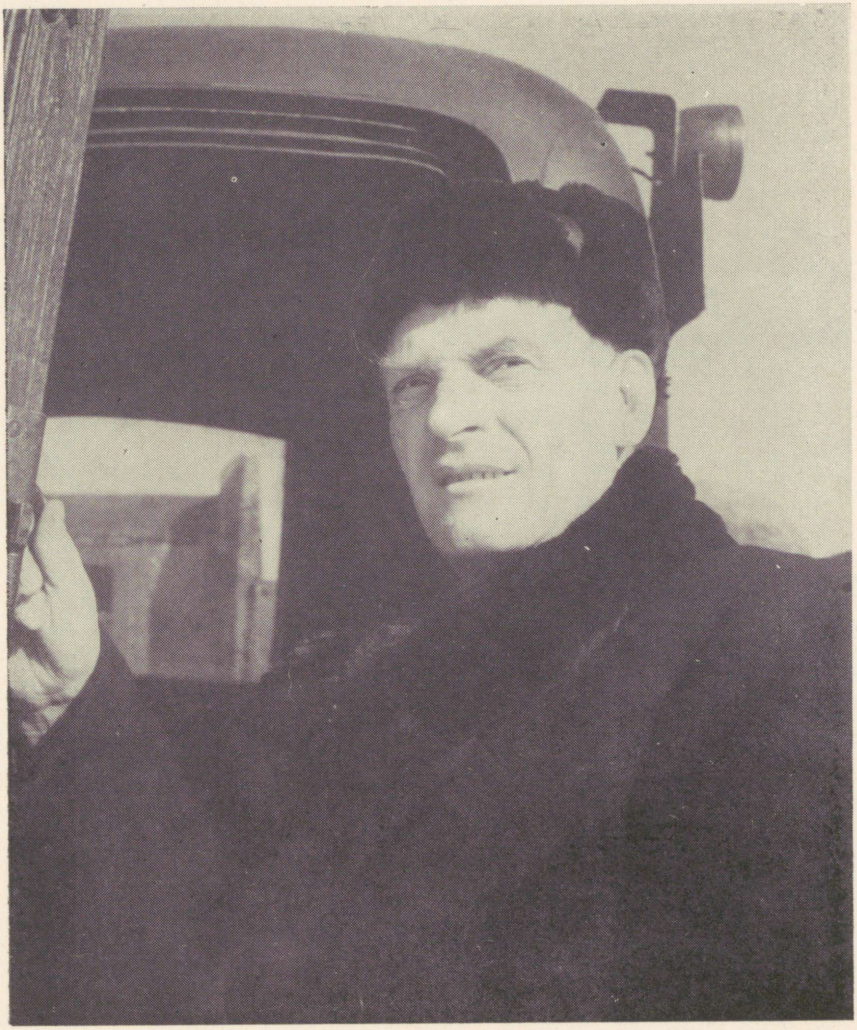

G. Morozov,
kombinaadi parim autojuht.

A. Tihhonova,
Kreenholmi Manufaktuuris 44 aastat töötanud pensionär.

A. Lendre,
Kreenholmi vabrikuis 48 aastat töötanud pensionär.

H. Arjakas,
Kreenholmi vabrikuis 48 aastat töötanud pensionär.

J. Rohult ja A. Rohult,
Kreenholmi Manufaktuuris 40 aastat töötanud pensionärid-abikaasad.

Kreenholm. Lenini prospekt.

Uus keskkoolihoone Gerassimovi tänavas.

Õppetund töölisnoorte koolis.

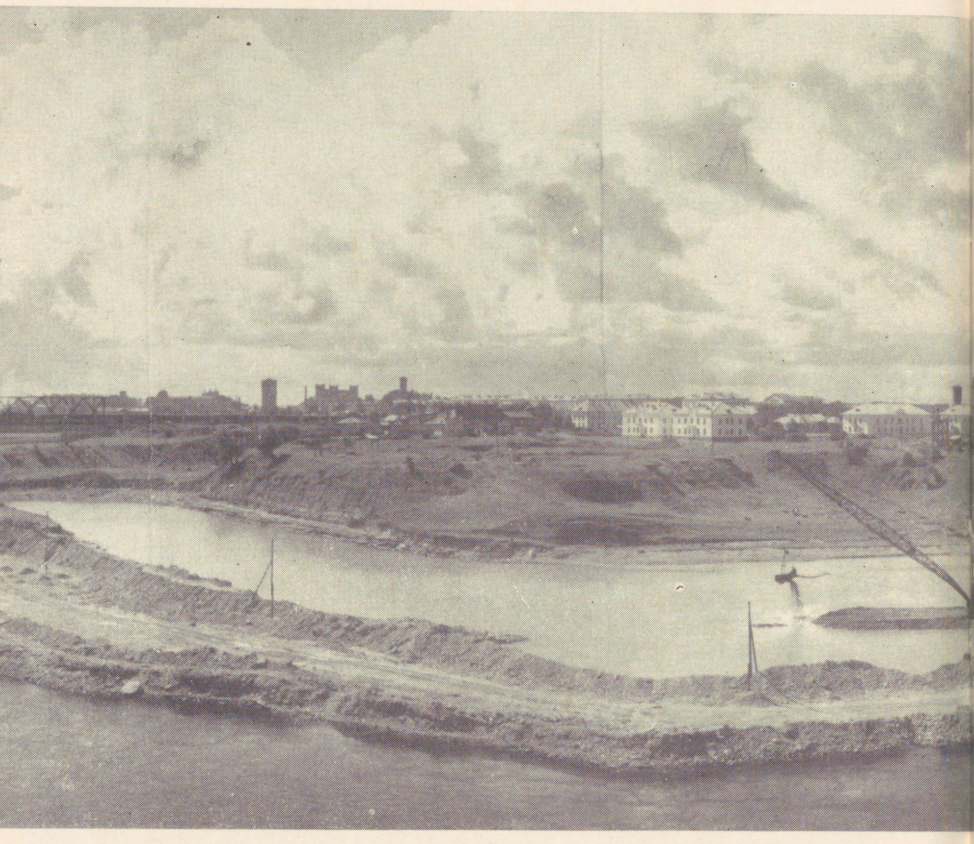

Taassündiva

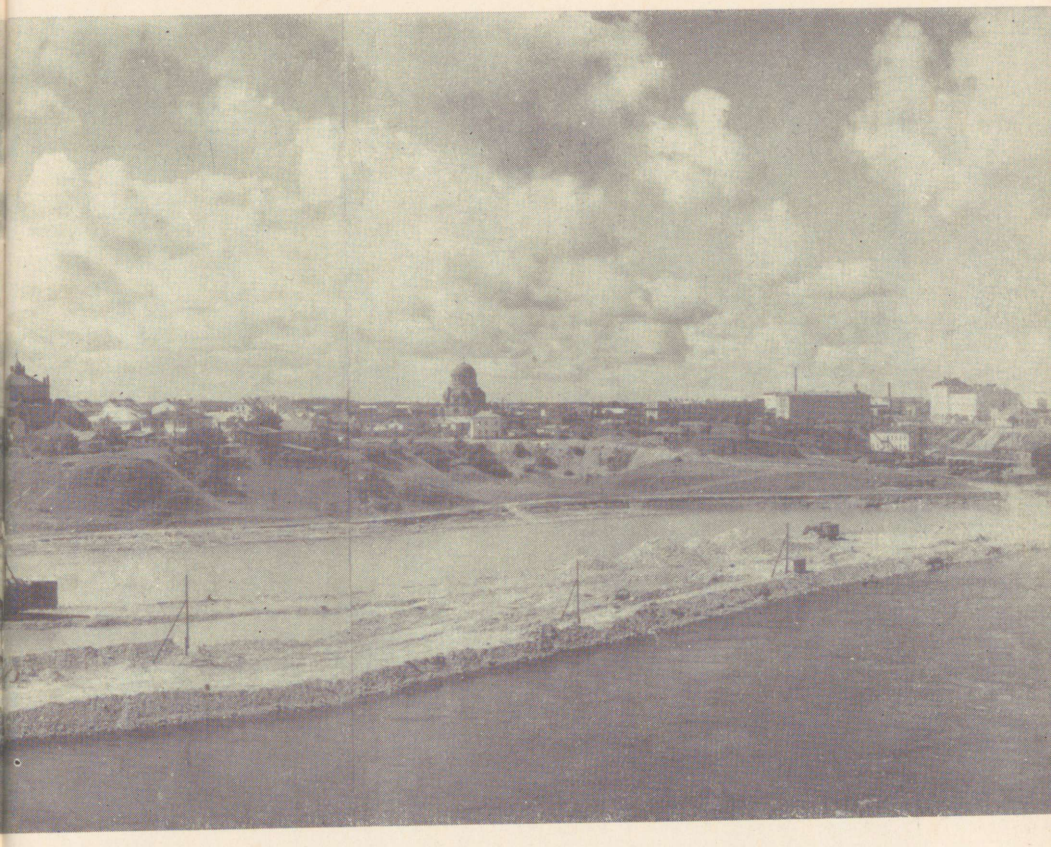

Narva panoraam.

Töölisnoorte kooli hoone Kose tänavas.

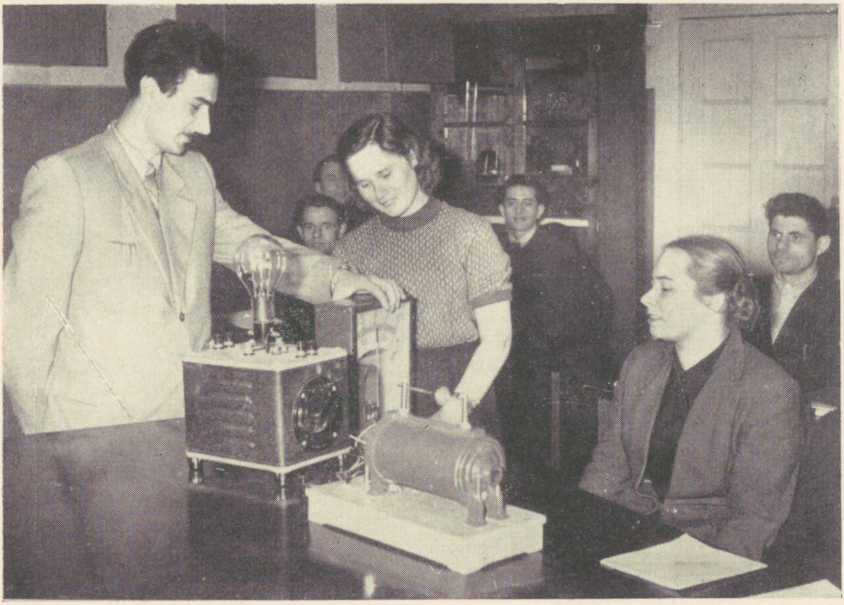

Füüsikatund Kreenholmi Tekstiilitehnikumis.

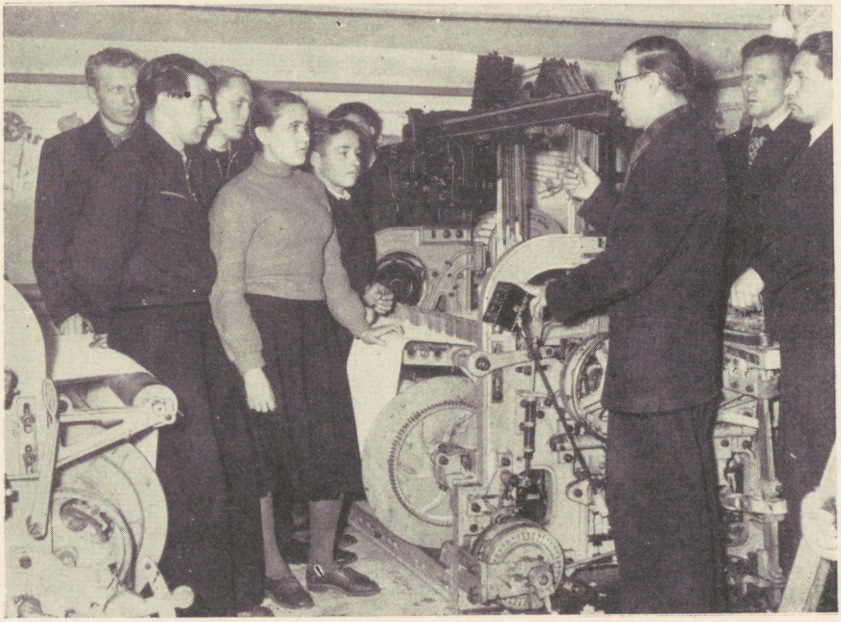

Praktilised ketrustööd Tekstiilitehnikumis.

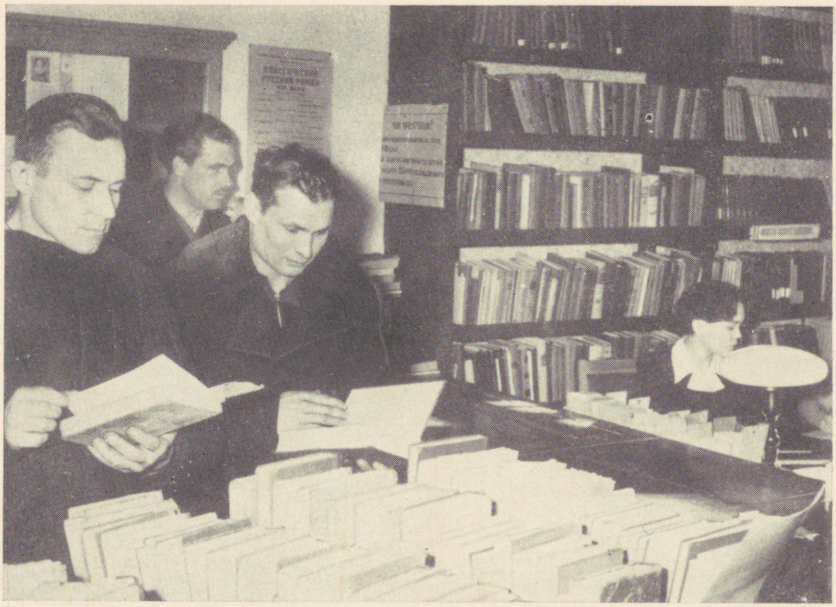

Kreenholmi klubi raamatukogus.

Uus elumaja Lenini prospektil.

Uued elumajad Lenini prospektil.

Tekstiilitööliste klubi lugemissaal.

Gerassimovi tänav.

Vabrikusöökla Vanas Kudumisvabrikus.

Kangur Tamara Lendi perekond uues korteris.

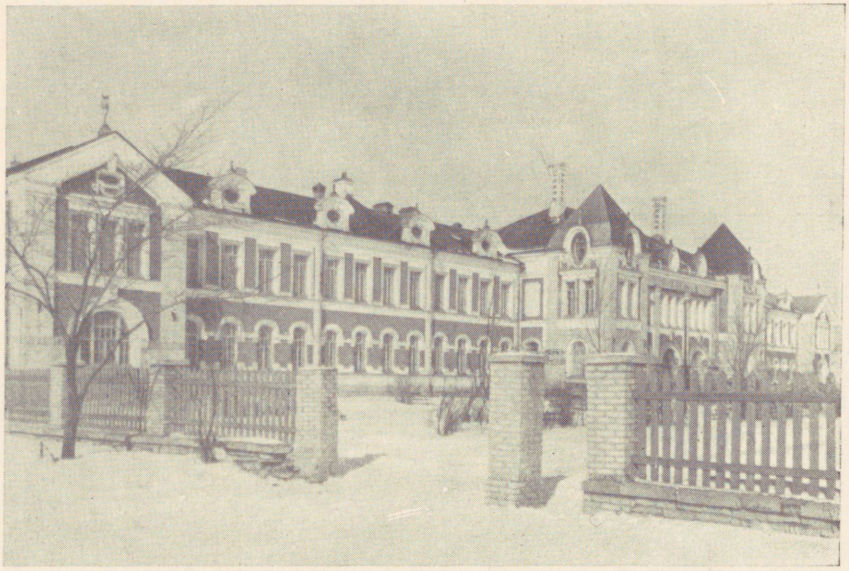

Taastatud haiglahoone Kreenholmis.

Uus lastesõim Gerassimovi tänavas.

Lastesõimes nr. 2.

Lasteaia nr. 1 uus hoone.

Lasteaia õuel Gerassimovi tänavas.

Kreenholmi VSÜ „Kalevi" hokimeeskond.

Kreenholmi Manufaktuuri jalgpallimeeskond linna staadionil.

Narva-Jõesuu rannal.

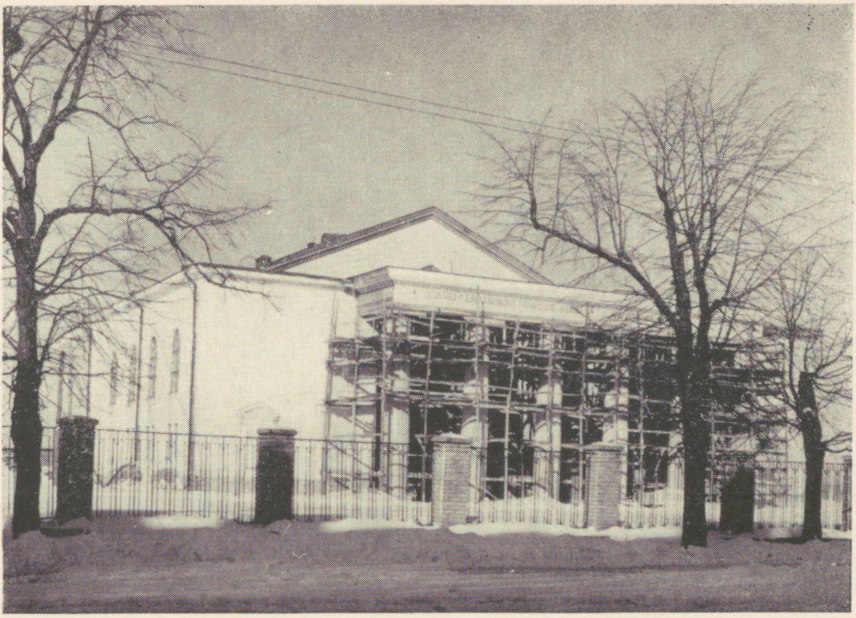

Ehitatava V. Gerassimovi nimelise klubi hoone.

Tekstiilitööliste klubi agitbrigaad.

Kreenholmi rahvapilliorkester valmistub esinemiseks.

Tekstiilitööliste tantsuansambel esitab eesti rahvatantsu süidist „Kohtumine üleliidulisel põllumajandusnäitusel".

Kreenholmi klubis. Ukraina tants tekstiilitööliste tantsuansambli esituses.

SISUKORD

Eessõna 3
Nii sai alguse ajalugu 5
Raudsete käte haardes 8
Meie nõuame! 15
Peterburi ei ole kaugel 18
Unustamatu 1905. aasta 20
Jõud tugevnevad 24
Kogu võim nõukogudele 27
Narva all, 28. veebruaril 1918 34
Eesti Töörahva Kommuun 35
Kodanluse võimu all 37
Kreenholm on meie oma! 41
Jälle relvad kätte 44
Kreenholm peab olema 51
Isade stafett 63
Noorsugu 70
Tootmistöö revolutsionäärid 86
Insenerid 91
Uus elulaad 94
Heidame pilgu tulevikku 104

КРЕНГОЛЬМСКАЯ МАНУФАКТУРА
1857—1957

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja Rich. Kress
Kunstiline toimetaja A. Koemets. Tehniline toimetaja H. Veber.

Ladumisele antud 16. IV 1957. Trükkimisele antud 29. IV 1957. Paber 60:92, 1/16. Trükipoognaid 10,5. Arvutuspoognaid 11,04. Trükiarv 2000. MB-03169. Tellimise nr. 742.
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tänav 54/58.

Hind rbl. 8.50

1—9

A
21487

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00970281 4